EDİTÖR **DOÇ. DR. MEHMET BÖLÜKBAŞI**

FİLOLOJİ

Alanında Uluslararası Güncel Yaklaşımlar

Haziran 2026

SERÜVEN YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Haziran 2026

ISBN • 978-625-8810-35-6

© copyright
Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing
Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
Telefon / Phone: 05437675765
web: www.seruvenyayinevi.com
e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume
Sertifika / Certificate No: 47083

FİLOLOJİ ALANINDA ULUSLARARASI GÜNCEL YAKLAŞIMLAR

EDİTÖR **DOÇ. DR. MEHMET BÖLÜKBAŞI**

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1
TRAKYA AĞIZLARINDA ASLÎ UZUN ÜNLÜLER 1
Âdem BULUT, Mehmet Fatih DİNÇASLAN

BÖLÜM 2
EPİK KAHRAMAN OLARAK HZ. ALİ 15
Ali FINDIK, Nur Seda SOYER, Serdar ŞİMŞEK

BÖLÜM 3
FOLKLORUN YAPAY ZEKÂ VE HOLOGRAFİK PEDAGOJİYLE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ 31
Recai BAZANCİR, Emrullah YİĞİT

BÖLÜM 4
ÇİN'DE MODERN UYGULAMALI DİLBİLİMİN GELİŞİMİNDE ZHAO YUANREN'IN ROLÜ 49
İsmigül CANTÜRK

BÖLÜM 5
"AÇELYA ÇİÇEĞİ" (진달래꽃/CİNDALLEGGOD) ŞİİRİNİN İÇERİK ANALİZİ: SOYUT VE SOMUT TEMALARIN İŞLENİŞİ 69
Medine PALA

BÖLÜM 6
DİYARBAKIR, ŞANLIURFA, BATMAN, SİİRT VE ŞIRNAK İLLERİ AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 85
Mehtap ÖNLER

BÖLÜM 7
DİLSEL İZOLASYON VE GENETİK MİRAS: GAGAUZ TOPLUMU ÜZERİNE BİR ANALİZ 107
Savaş KOLDANCA

BÖLÜM 8
GEÇMİŞİN İZLERİNDEN BENLİK ARAYIŞINA: PATRICK MODIANO'NUN *KARANLIK DÜKKÂNLAR SOKAĞI* ROMANINA PSİKANALİTİK VE ARKETİPSEL BİR YAKLAŞIM 117
Sibel YILDIZ

BÖLÜM 9
GORİOT BABA, BÜYÜK UMUTLAR, SUÇ VE CEZA, YARGI ROMANLARINDA SUÇ VE BİREY YALNIZLAŞMASI 137
Özber CAN

TRAKYA AĞIZLARINDA ASLÎ UZUN ÜNLÜLER

[1]Âdem BULUT
[2]Mehmet Fatih DİNÇASLAN

1 Doktor Öğretim Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü adem.bulut.1682@gmail.com a.bulut@beu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6824-3453
2 Doktor Öğretim Görevlisi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Türkçe Öğretim Merkezi, fatihdincaslan@gmail.com ORCID: 0000-0003-4725-0739

Türk dili, tarih boyunca farklı coğrafyalarda şekillenmiş, zengin ağız çeşitliliği ve geniş yayılma alanlarıyla günümüze kadar ulaşmıştır. Türk dili ve ağızlarının yayılım gösterdiği ağız alanlarından biri de Trakya bölgesidir.

Trakya bölgesi, coğrafî konumu itibarıyla Anadolu ile Balkanlar arasında tarih boyunca bir köprü vazifesi görmüş ve kadim zamanlardan itibaren farklı topluluklara ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Bu bölgedeki topluluklar arasında Türkler de önemli bir varlık göstermiştir. Günümüzde, sayıları azalmış olsa da Türklerin yaşamlarını sürdürdüğü bazı yerleşim yerleri bulunmaktadır. Bu alanlar, Türkiye sınırları içerisinde yer alan kısımların yanı sıra, bugünkü Romanya, eski Yugoslavya, Yunanistan ve Bulgaristan topraklarını da kapsamaktadır. Bu geniş coğrafyada konuşulan Türk ağızları "Trakya ağızları" olarak adlandırılmaktadır (Özden, Doğan ve Bayraktar, 2018a, s. 3).

Resim1: Trakya Bölgesi (https://en.wikipedia.org/wiki/Thracian_language erişim tarihi:04.07.2025)

Trakya ağızları, daha geniş bir tasnif içinde Balkan ağızlarının bir parçası olup Batı Rumeli ağızlarının doğu kısmını teşkil etmektedir. Balkanlarda Türkçe veya Türk ağızları denilince öncelikle, Osmanlı döneminde Anadolu'dan bölgeye göç eden ve esas itibari ile bugün Türkiye Türkçesine bağlı bir Türkçe akla gelir. Bununla birlikte, Balkan coğrafyasında Türkçe, Türkiye Türkçesinin yanı sıra, özellikle kuzeydoğu kesimlerinde konuşulan Gagavuz Türkçesi ve Kırım Tatar Türkçesi olmak üzere üç ana lehçeyle temsil edilmektedir. Bu üçlü dilsel çeşitlilik, bölgedeki Türk dil mirasının zenginliğini ve tarihsel derinliğini ortaya koymaktadır (Günşen, 2012, s. 126).

Resim2: Trakya Bölgesi (https://tr.pinterest.com/pin/1026046727594220044/ erişim tarihi: 04.07.2025)

Trakya, hem coğrafî hem de kültürel olarak Türkiye Türkçesinin Balkanlarla kesişim noktasında yer alması nedeniyle Türkçenin tarihsel seyri içinde özgün bir dilsel katman olarak dikkat çekmektedir. Farklı dönemlerde Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan göçler, Osmanlı iskân politikaları, Balkanlar'da yaşanan demografik değişimler ve çok dilli/çok etnikli yaşam biçimleri (Korkmaz, 2010, s. 107) Trakya bölgesindeki ağızların hem içyapısını hem de fonetik özelliklerini belirleyici unsurlar hâline getirmiştir.

Trakya bölgesi, bugünkü siyasi sınırlara göre üçe ayrılır: Türkiye sınırları içindeki Doğu Trakya, Bulgaristan'daki Kuzey Trakya ve Yunanistan'daki Batı Trakya. Bu üç bölgede de tarihsel süreç içerisinde önemli ölçüde Türk nüfusunun yaşamış olması, bölgenin ağız yapısını ortak temellere dayandırmakla birlikte bazı farklılaşmalara da yol açmıştır. Doğu Trakya, Türkiye'de Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve İstanbul'un batı ilçelerini kapsarken; Batı Trakya, İskeçe (Xanthi), Gümülcine/Rodop (Komotini) ve Dedeağaç/Evros (Alexandroupoli) gibi şehirleri; Kuzey Trakya ise Bulgaristan'ın Burgaz, Kırcaali, Hasköy (Haskovo), Paşmaklı (Smolyan), Pazarcık (Pazardzhik), İslimye (Sliven), Eski Zağra (Stara Zagora), Filibe (Plovdiv) gibi güney illerini içine almaktadır (Bayraktar ve Sandalyeci, 2018, s. 216).

Trakya ağızlarının tarihî kökeni, Oğuz boylarının Balkanlar'a geçiş süreciyle doğrudan bağlantılıdır. Nitekim tarihsel süreçte Oğuz boylarının diğer Türk boylarıyla birlikte Trakya bölgesi de dâhil olmak üzere Avrupa'ya yönelik göç ve akın hareketleri, özellikle 4. yüzyılda Hunların öncülüğünde

başlamış ve sonraki yüzyıllarda da farklı Türk topluluklarının katılımıyla devam etmiştir. Bu doğrultuda Bulgarlar, Hazarlar, Peçenekler, Kıpçaklar (Kumanlar) ve Oğuzlar (Bizans kaynaklarında "Uzlar", Rus kaynaklarında ise "Torklar" olarak anılır) gibi topluluklar, Orta Asya'dan başlayarak Karadeniz'in kuzeyini takip eden güzergâh üzerinden Balkanlar ve Orta Avrupa'ya yönelmişlerdir (Kurat, 1992, s. 66–67). Karadeniz'in kuzeyinden gelerek zamanla Hristiyanlaşan ve bölgedeki diğer etnik gruplarla karışan öncü Türklerden çok daha sonra güneyden, Anadolu'dan gelen Türkler de bölgeye yerleşmişlerdir. 13. yüzyılda Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus ve Sarı Saltuk ile beraberindeki Türkmenlerin Rumeli coğrafyasına geçmeleri (Kaya Tan, 2021, s. 102) ve ardından 14. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın Rumeli'yi fethetmeye başlamasıyla birlikte, Anadolu'dan büyük kitleler hâlinde Türk nüfusu da Trakya bölgesinde iskân edilmiştir. Bu nüfus hareketliliği sonucunda Trakya ağızları, hem Anadolu ağızlarıyla benzerlikler taşıyan hem de yerel farklılıklarla özgünleşen bir yapı sergilemiştir. Özellikle Türkmen ve Yörük kökenli grupların, Pomak, Gacal ve Tatar gibi etnik unsurlarla birlikte yaşaması (Bayraktar ve Sandalyeci, 2018, s. 219) ağız yapısının zenginleşmesine ve karmaşık bir dilsel dokunun oluşmasına neden olmuştur. Bu çeşitlilik, ağız araştırmaları açısından Trakya'yı hem zengin hem de karmaşık bir saha hâline getirmektedir.

Trakya ağızlarının dikkat çeken yönlerinden biri de tarihî Türk dillerindeki bazı ses ve şekil özelliklerinin izlerini hâlâ barındırmasıdır. Bu özelliklerden biri olan *aslî uzun ünlüler,* Eski Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak görülmekle birlikte Türkiye Türkçesi ağızlarında kısmen korunmuş kısmen de zamanla erozyona uğramıştır. Trakya ağızları, bu açıdan önemlidir çünkü Balkan coğrafyasına yapılan göçlerle taşınan tarihî Türk dilinin bazı kalıntılarını, özellikle fonetik düzlemde hâlâ taşımaktadır. Bu da söz konusu ağızların yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda tarihsel bir değer taşıdığını ortaya koymaktadır.

Günümüzde Türkiye dışındaki Trakya ağızları, yok olma riskiyle karşı karşıya olmasına rağmen, hâlâ birçok arkaik özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu özelliklerin başında, söz varlığındaki bazı kelimelerde aslî uzun ünlülerin bir başka deyişle birincil uzun ünlülerin korunmuş olması gelmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, Trakya ağızlarında gözlemlenen aslî uzun ünlüleri incelemektir. Bu doğrultuda, daha önce gerçekleştirilmiş makale, tez ve kitaplardan elde edilen metinlerde geçen aslî uzun ünlülü kelimeler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelimeler, Trakya ağızlarının tüm alt dallarında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca, bu kelimelerin aslî uzunluk açısından sağlamasını yapmak amacıyla, günümüzde aslî uzun ünlüleri sistematik olarak muhafaza eden Yakutça ve Türkmence gibi Türk lehçeleriyle karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu analizler, Türk dillerindeki diyakronik fonolojik

süreçlere dair daha derin bir anlayışa katkıda bulunmakta ve tehlike altındaki ağızların tarihsel dil bilimsel özelliklerin birer deposu olarak korunmasının önemini vurgulamaktadır. Nitekim bu amaç ve önem doğrultusunda diyalektoloji çalışmalarında birçok arkaik özelliği bünyesinde barındırması bakımından önemli bir yeri olan Trakya ağızları, dilin tarihsel ve sosyopolitik koşullarla etkileşimi de dikkate alınarak yorumlanmış; söz konusu arkaik özelliklerden biri olan aslî uzun ünlülü kelimeler derlenip incelenerek diyalektoloji araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.

1. Yöntem ve Teknik

Bu araştırmada hem nitel hem de karşılaştırmalı yöntemler kullanılmıştır. Literatürde yer alan metin derlemeleri, saha araştırmaları ve sözlük verileri incelenmiş; uzun ünlülerin izleri ses bilgisel çözümleme teknikleriyle değerlendirilmiştir. Veriler Shem eşzamanlı hem de artzamanlı bir yaklaşımla ele alınmış; elde edilen bulgular tarihî Türk dili ve diyalektleriyle karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır. Bu amaçla Talat Tekin'in eserinde geçen madde başları, çalışmada da madde başı yapılarak Trakya ağızları üzerine yapılmış tüm çalışmalarda incelenmiş ve tespit edilen örnekler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışma, Doğu, Batı ve Kuzey Trakya'ya ilişkin günümüze kadar yapılmış olan Ali, 2004; Bayraktar ve Sandalyeci 2018; Bayraktar, 2018; Benli, 2012; Dallı,1991; Doğan, 2008; Eckmann, 1960; Gülensoy, 1993; Güneş, 2009; Hünerli, 2006; Kalay, 1995; Koç, 2024; Nemeth, 2014; Olcay, 1995; Özden vd., 2016a; Özden vd., 2016b; Özden, 2016; Şen Gür, 2020; Şimşek, 2018 gibi ağız çalışmalarına atıflarda bulunarak üçlü coğrafî dağılım içerisinde Trakya ağızları söz varlığında tespit edilen aslî uzun ünlüleri tespit ederek Yakutça ve Türkmence gibi Türk lehçeleriyle karşılaştırmalı bir değerlendirme yapmayı hedeflemektedir. Bu hedef doğrultusunda Trakya ağızlarından derlenen aslî uzun ünlüler, *karşılaştırmalı lehçe bilim* ve *tarihî ses bilgisi* kuramları çerçevesinde ele alınmaktadır.

2. İnceleme

āg: 'ağ, balık ağı' (Tekin, 1995, s. 171). Kelime, Divānu Lügati't Türk'te (DLT) geçmemektedir. Trakya ağızlarından Doğu Rodop'ta (DR) '**a˙:** ağ, filet' (Rıza Mollova, 2003, s. 3) şeklinde geçmektedir. Kelime, Yakutçada tespit edilememiş olup Türkmencede 'a:k: Balyk tutulyan uly tor' anlamında uzun ünlülü olarak bulunmaktadır (Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlügi, 2016, c.1, s. 47).

āg-: 'değişmek, başkalaşmak, çevrilmek' (Tekin, 1995, s. 171). Bu kelime ise DLT'de 'değişmek' anlamında hem uzun ünlülü 'āg-' hem de normal ünlülü 'ag-' şeklinde geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 542). DR'de

ise uzun ünlü ile varlığını sürdürmekte olup '**a·r:** ağarmak' (Rıza Mollova, 2003, s. 14) hâlinde kullanılmaktadır. Yakutçada tespit edilemeyen kelimeye Türkmencede 'taşmak' anlamıyla '**a:ğ-**' (Tekin, Ölmez, Ceylan, Ölmez, Eker, 1995, s. 22) şeklinde rastlanmıştır.

āgı: 'feryat, ağıt'(Tekin, 1995, s. 171). Kelimeye sadece DR'de 'a·t' (Rıza Mollova, 2003, s. 20) şeklinde rastlanmıştır. Kelime Türkmencede uzun ünlülü olup 'a:ğla-' şeklindedir (Tekin vd. 1995, s. 24).

āgır: 'ağır' (Tekin, 1995, s. 171) kelime, DLT'de normal ünlülü olarak geçmekteyken (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 542) DR'de '**a·r:** ağır' (Rıza Mollova, 2003, s. 14), Çerkovna ağzında 'ār' (Güneş, 2009, s. 198) şeklinde uzun ünlü ile tespit edilmiştir. Yakutçada tespit edilemeyen şekle Türkmencede normal ünlülü şekilde rastlanmıştır (TDDS, 2016, c. 1, s. 38). Gagavuz Türkçesinde ise kelime, 'aar' şeklinde uzun ünlüyle kullanılmaktadır (Dinçaslan, 2023a, s. 520).

āgız: 'ağız' (Tekin, 1995, s. 171). Kelimeye DLT'de 'agız' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 543) şeklinde normal ünlü ile rastlanmaktadır. Kuzeydoğu Bulgaristan Ağızlarında (KDA) ise 'ās' (Dallı, 1991, s. 178), Kırcaali ağzında 'āz' (Ali, 2004, s. 403), Çerkovna ağzında 'āz' (Güneş, 2009, s. 199), DR'de 'a·z' (Rıza Mollova, 2003, s. 26), Kırcaali'de ise 'āz' (Salimehmed, 2006, s. 196), Edirne Süloğlu ağzında 'āz' (Şen Gür, 2020, s. 368) şekillerinde geçmektedir. Gagavuz Türkçesinde 'aaz' (Dinçaslan, 2023a, s. 520) olarak tespit edilen kelimenin Türkmence ve Yakutçada normal ünlülü (TDDS, 2016, c. 1, s. 40; Vasiliev, 1995, s. 4) olduğu tespit edilmiştir.

āgu: 'zehir' (Tekin, 1995, s. 171). DLT'de normal ünlülü olarak 'agu' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 545) hâlinde geçen kelime, sadece Babaeski ağzında uzun ünlülü olarak 'pis, zehirli' anlamında 'ā' şeklinde geçmektedir (Hünerli, 2006, s. 363). Kelimeye Yakutçada rastlanmamıştır ancak Türkmencede uzun ünlülü 'a:wulamak' şekli bulunmaktadır (TDDS, 2016, c.1, s. 93).

āş: 'aş, çorba' (Tekin, 1995, s. 172). Kelime, DLT'de 'āş' ve 'aş' olmak üzere her iki şekilde tespit edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 559). Trakya ağızlarından sadece Burgaz ili ağzında 'aş' ve 'a:ş' şekillerinde hem uzun hem de kısa ünlülü şekilde yer almaktadır (Güneş, 2016, s. 287). Bu yönüyle Burgaz ili ağzındaki kullanım DLT'yi tanıklamakta ve eskicil özelliğin hala varlığı sürdürdüğünü göstermektedir. Kelime Türkmencede kısa ünlülü olarak görülmektedir (Tekin vd, 1995, s.35).

bā-: 'bağlamak' (Tekin, 1995, s. 172). Kelime, DLT'de 'bā-' şeklinde uzun ünlüyle geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 569). Trakya ağızlarının hemen birçoğunda kelime uzun ünlülü şekilde yer almaktadır.

Örneğin Kırcaali ağzında ‘bālādık (bağlardık)’ (Ali, 2004, s. 404), DR’de ‘ba·la-’ (Rıza Mollova, 2003, s. 30), Çerkovna ağzında ‘bālamak’ (Güneş, 2009, s. 200), Doğu Trakya ağzında ‘bāla-’ (Olcay, 1995, s. 53) şekillerinde yer almaktadır. Yine bu örnek de Trakya ağızlarının her ne kadar Anadolu ile bağlantısı bugünkü siyasî sebeplerden dolayı kopmuş olsa aslî uzunlukları koruduğunu ortaya koymaktadır. Gagavuz Türkçesinde ‘baalantı’ (Dinçaslan, 2023a, s. 521) hâliyle karşımıza çıkan kelime, Yakutçada ‘baay-’ (Vasiliev, 1995, s. 23) şeklindeyken Türkmencede ‘ba:ğlamak’ şeklindedir (TDDS, 2016, c.1, s. 110).

bāg: ‘bağ’ (Tekin, 1995, s. 172). DLT’de de kelime ‘üzüm bağı’ anlamında uzun ünlülü olarak ‘bāg’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 569) şeklinde bulunmaktadır. Aynı şekilde Trakya ağızlarından Babeski ağzında ‘bā’ (Hünerli, 2006, s. 365), DR’de ‘ba·’ (Rıza Mollova, 2003, s. 28), Edirne ağzında ‘bā’ (Kalay, 1998, s. 259), Doğu Trakya ağzında ‘bā’ (Olcay, 1995, s. 52), Çerkovna ağzında ‘bālık’ (Güneş, 2009, s. 200), KDA ‘bālık’ (Dallı, 1991, s. 178) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kelime de aynı şekilde Trakya ağızlarının uzun ünlüleri koruduğunu göstermesi açısından önemlidir. Öte yandan örneklerin alındığı kaynak çalışmaların araştırmacılarından bazılarının /ğ/ sesinin erimesiyle ‘ikincil uzun ünlü’ olduğunu iddia ettikleri bu kelimeler, aslında birincil/aslî uzunluklara sahip olan ve bu sebepten dolayı aslî uzunluğun yanındaki zayıf konsonantı bünyesine ihtiva etmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan şekil, aslında ikincil uzun ünlü değil bilhassa birincil uzun ünlüden kaynaklanan bir ses hadisesidir. Bunun yanında kelime, Gagavuz Türkçesinde de uzun ünlülü ‘baa’ (Dinçaslan, 2023a, s. 521) şeklinde görülürken Yakutçada kelime için Rusça ‘vinogradnik’ (Vasiliev, 1995, s. 23) kelimesi kullanılmaktadır. Türkmencede ise ‘ba:g’ şeklinde uzun ünlülü hâlde bulunmaktadır (TDDS, 2016, c. 1, s. 109).

bākır-: ‘bağırmak’ (Tekin, 1995, s. 172). DLT’de yer almayan kelime, Burgaz ili ağzında ‘ba:r-’ (Güneş, 2016, s. 287), Kırcaali ağzında ‘bārıdı’ (Ali, 2004, s. 408), DR’de ise ‘ba·r-’ (Rıza Mollova, 2003, s. 31) şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise ‘baarış’ (Dinçaslan, 2023a, s. 521) şeklinde bulunan kelime, Türkmencede ‘ba:gyrma’ olarak yer almaktadır (TDDS, 2016, c. 1, s. 112).

bār: ‘var’ (Tekin, 1995, s. 172). Kelime, DLT’de hem ‘bar’ hem de ‘bār’ şekilleriyle bulunmakta olup nöbetleşe kullanım özelliğine sahiptir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 573). Bu örnek ise Trakya ağızlarının çoğunda ise uzun ünlülü şekilde görülmektedir: Babaeski ağzında ‘vā’ (Hünerli, 2006, s. 384), Burgaz ili ağzında ‘va:’ (Güneş, 2016, s. 287), Kırcaali’de ‘vādı’ (Ali, 2004, s. 644), DR’de ‘va·’ (Rıza Mollova, 2003, s. 392), Çerkovna’da ‘vā’ (Güneş, 2009, s. 223), Edirne’de ‘vā’ (Kalay, 1995, s. 268), KDA’da ‘vā’ (Dallı, 1991, s. 191). Yine bu örnek de aslında ikincil uzun ünlülü olarak kabul edilen bu tür yapıların iddia edilenlerin aksine birincil uzun ünlü olma özelliği-

ni taşıdığını göstermektedir. Çünkü her ne kadar /r/ sesi özellikle ağızlarda düşme eğilimi gösterse de burada /ā/ ünlüsünün uzun olmasından dolayı /r/ sesini bünyesine katmasından kaynaklı bir ses düşmesi vardır. Bu kelimenin Yakutçadaki şekli 'baar' (Vasiliev, 1995, s. 288) iken Türkmencede ise 'ba:r' şeklindedir (TDDS, 2016, c.1, s. 117).

bēz: 'bez, gudde' (Tekin, 1995, s. 180). Kelime, DLT'de 'böz' şeklinde normal ünlülü olarak geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 598). Trakya ağızlarından sadece ikisinde uzun olarak tespit edilebilmiştir: KDA 'bēs' (Dallı, 1991, s. 179) ve Çerkovna 'bēz' (Güneş, 2009, s. 200). Bu örnek ise müstakil olarak Trakya ağızlarının uzun ünlüleri devam ettirdiğini göstermeye yarayan bir tanıktır zira kelimede herhangi bir ses düşmesi yaşanmamış ve /e/ ünlüsü uzun olarak bugün hala kullanılmaktadır. Kelime, Türkmencede 'mēz' şeklinde yer almaktadır (TDDS, 2016, c. 2, s. 97).

bīr: '1, bir sayısı' (Tekin, 1995, s. 182). Bu sayı ismi, DLT'de hem uzun hem de normal ünlü ile gösterilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 588). Kelime, Trakya ağızlarından bazılarında uzun ünlülü geçmektedir: Babaeski ağzı 'bīrsi' (Hünerli, 2006, s. 365), Çerkovna ağzı 'bī' (Güneş, 2009, s. 201), DR ağzı 'bi·' (Rıza Mollova, 2003, s. 42). Yakutçada 'biir' (Vasiliev, 1995, s. 36) olan kelime, Türkmencede 'bir' şeklindedir (TDDS, 2016, c. 1, s. 154).

çākır-: 'çağırmak' (Tekin, 1995, s. 172). DLT'de bulunmayan kelime, Trakya ağızlarından Burgaz ili ağzında 'ça:r-' (Güneş, 2016, s. 288), Kırcaali ağzında 'çār' (Ali, 2004, s. 436), DR'de 'ça·r-' (Rıza Mollova, 2003, s. 392), Çerkovna ağzında 'çārtılā' (Güneş, 2009, s. 203), Süloğlu ağzında 'çārıylar' (Şen Gür, 2020, s. 370), Doğu Trakya ağızlarında 'çār-' (Olcay, 1995, s. 58) ve Vidin ağzında hem 'çagır-' hem de 'çāgır-' (Nemeth, 2014, s. 265) şekillerinde geçmektedir. Yakutçada görülmeyen kelime, Gagavuz Türkçesinde 'çaar-' (Dinçaslan, 2023a, s. 524) ve Türkmencede ise 'ça:gyrmak' (TDDS, 2016, c. 1, s. 186) şekillerinde bulunmaktadır.

çī: 'nem, yaşlık, rutubet' (Tekin, 1995, s. 176). DLT'de 'çık-(nemlenmek)' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 622) hâlinde kısa ünlü ile geçen kelime Trakya ağızlarının iki tanesinde uzun ünlülü olarak varlığını devam ettirmektedir: KDA 'çī' (Dallı, 1991, s. 180) ve Kırcaali ağzı 'çī' (Ali, 2004, s. 442). Bu örnek de doğrudan Tekin'in vermiş olduğu en eski şekli tanıklar niteliktedir. Bu anlamda bu tür örnekleri, kelimelerde düşmüş olan /ğ/, /k/, /r/ seslerden hareketle ikincil uzun ünlü olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Yukarıda da belirtildiği üzere bu düşen sesler, aslında uzun ünlünün telaffuzundan kaynaklanmakta ve zamanla eriyerek yok olmuştur. Sözcük, Yakutçada 'siik' şeklinde uzun ünlülü olarak bulunmaktadır (Vasiliev, 1995, s. 55).

hāgrı-/hāgrıg: ‘ağrı’ (Tekin, 1995, s. 172). DLT’de normal ünlülü şekilde ‘agrıg’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 544) olarak geçen kelime, Kırcaali ağzında ‘ārmasın’ (Ali, 2004, s. 397), DR’de ‘a·rı’ (Rıza Mollova, 2003, s. 15) ve Edirne ağzında ‘ārı’ (Kalay, 1995, s. 259) olarak kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ‘aarı’ (Dinçaslan, 2023a, s. 519) olan kelime, Türkmecede ‘a:gyry’ şeklinde bulunmaktadır (TDDS, 2016, c.1, s. 39).

hāy: ‘ay, kamer’ (Tekin, 1995, s. 173). Kelime, DLT’de ‘āy’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 565) şeklinde bulunmaktadır. Trakya ağızlarından sadece Kırcaali’de ‘āyanna’ şeklinde geçmektedir (Ali, 2004, s. 401). Kelimenin Türkmencedeki hâli, ‘a:y’’dır (TDDS, 2016, c. 1, s. 401).

hāz: ‘az’ (Tekin, 1995, s. 173). DLT’de ‘az’ ve ‘āz’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 567) şekillerinde yer almaktadır. Burgaz ili ağzında görülen kelime, ‘a:z’ (Güneş, 2016, s. 288) şeklinde geçmektedir. Gagavuz Türkçesinde ‘aaz’ (Dinçaslan, 2023a, s. 519) olarak geçen kelime, Türkmen Türkçesinde ‘a:z’ hâlinde uzun ünlülüdür (TDDS, 2016, c. 1, s. 104).

īk: ‘iğ’ (Tekin, 1995, s. 182). DLT’de de ‘īk’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 664) olarak karşımıza çıkan sözcük, sadece Babaeski ağzında uzun ünlülü olarak ‘ī’ hâliyle bulunmaktadır (Hünerli, 2006, s. 372). Türkmencede de uzun ünlülü ‘īk’ şekli bugün hala kullanılmaktadır (TDDS, 2016, c. 1, s. 604).

kāl-: ‘kalmak’ (Tekin, 1995, s. 173). DLT’de ‘kalmak, terk edilmek, bırakılmak’ anlamında hem uzun ünlülü hem de normal ünlülü (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 678) olan kelime, bir tek Burgaz ili ağzında uzun ünlülü olarak tespit edilmiştir: ‘ka:l-’ (Güneş, 2016, s. 288). Türkmencede de uzun şekildedir: ‘ga:lma’ (TDDS, 2016, c. 1, s. 388).

kār: ‘kar’ (Tekin, 1995, s. 173). DLT’de ‘kār’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 684) olarak yer alan kelime, Burgaz ili ağzında ‘ka:r’ (Güneş, 2016, s. 288) ve Krumrovgrad ağzında ‘kār’ (Koç, 2024, s. 447), Çerkovna ağzında da ‘kār’ (Güneş, 2009, s. 211), DR’de ‘ka·r’ (Rıza Mollova, 2003, s. 228) şeklinde geçmektedir. Gagavuz Türkçesinde de ‘kaar’ (Dinçaslan, 2023b, s. 25) hâlinde bulunan kelime, Türkmencede de ‘ga:r’ olarak görülmektedir (TDDS, 2016, c. 1, s. 400).

kāş: ‘kaş’ (Tekin, 1995, s. 173). Kelime, DLT’de ‘kāş’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 691) şeklinde geçmektedir. Trakya ağızlarından sadece Krumrovgrad ağzında ‘gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar’ anlamıyla uzun ünlülü olarak ‘kāş’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Koç, 2024, s. 448). Türkmencede de uzun ünlülü hâlde geçmektedir (TDDS, 2016, c. 1, s. 414).

nē: ‘ne, soru sözcüğü’ (Tekin, 1995, s. 181). DLT’de de uzun ünlü ile ‘nē’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 768) hâlinde görülen kelime, sadece Çerkovna ağzında yalın hâldeyken uzun ünlülü şekilde karşımıza çıkmaktadır: ‘nā̄’ (Güneş, 2009, s. 214). Sözcük bugün Türkmencede ‘ne’ şeklinde yaşamaktadır (TDDS, 2016, c. 2, s. 121).

tāg: ‘dağ’ (Tekin, 1995, s. 174). DLT’de hem uzun ünlülü hem de normal ünlülü (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 847) hâlde bulunan kelime, Trakya ağızlarının birçoğunda uzun ünlülü şekilde geçmektedir: Burgaz ili ağzında ‘da:’ (Güneş, 2016, s. 289), Kırcaali’de ‘dā’ (Ali, 2004, s. 448), Süloğlu ağzında ‘dāda’ (Şen Gür, 2020, s. 371), Çerkovna ağzında ‘dā’ (Güneş, 2009, s. 211), KDA’da ‘dā’ (Dallı, 1991, s. 180), Doğu Trakya ağızlarında ‘dā’ (Olcay, 1995, s. 59) ve DR’de ‘dā’ (Rıza Mollova, 2003, s. 81). Gagavuz Türkçesinde ‘daa’ (Dinçaslan, 2023a, s. 525) olarak geçen kelime, Türkmencede de ‘da:g’ hâlindedir (TDDS, 2016, c. 1, s. 243).

tāgı-: ‘dağılmak’ (Tekin, 1995, s. 174). Kelime, DLT’de tespit edilememiştir. Trakya ağızlarının bir kısmında uzun ünlülü olarak yer almaktadır: Doğu Trakya ağzı ‘dād-’ (Olcay, 1995, s. 59), Kırcaali’de ‘dādır’ (Ali, 2004, s. 448), Edirne’de ‘dāt’ (Kalay, 1995, s. 261), Süloğlu’nda ‘dālıyın’ (Şen Gür, 2020, s. 371), Çerkovna’da ‘dātmak’ (Güneş, 2009, s. 204), Vidin ağzında ‘dāgıt’ (Nemeth, 2014, s. 267) ve DR’de ‘da·dıcı’ (Rıza Mollova, 2003, s. 81). Gagavuz Türkçesinde ‘daanık’ (Dinçaslan, 2023a, s. 525) ve Türkmencede ‘da:gamak’ (TDDS, 2016, c. 1, s. 243) şekillerindedir.

tāt-: ‘tatmak’ (Tekin, 1995, s. 175). DLT’de ‘tātıg’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 861) hâliyle görülen kelime, sadece Burgaz ili ağzında ‘da:t-’ şekliyle uzun ünlülü olarak bulunmaktadır (Güneş, 2016, s. 289). Kelime, Türkmencede de uzun ünlülüdür: ‘da:t’ (TDDS, 2016, c. 1, s. 257).

yāg: ‘yağ’ (Tekin, 1995, s. 173). DLT’de ‘yāg’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 940) olarak geçen kelime Trakya ağızlarının hemen hepsinde uzun ünlülü şekilde bulunmaktadır. Örneğin; KDA ‘yā’ (Dallı, 1991, s. 192), Babaeski ağzı ‘yā’ (Hünerli, 2006, s. 384), Kırcaali ‘yā’ (Ali, 2004, s. 652), Süloğlu ağzı ‘yā’ (Şen Gür, 2020, s. 387), Çerkovna ağzı ‘yā’ (Güneş, 2009, s. 223), DR ağzı ‘ya·’ (Rıza Mollova, 2003, s. 397). Kelime, Gagavuz Türkçesinde ‘yaa’ (Dinçaslan, 2023a, s. 566) olarak karşımıza çıkmaktayken Türkmencede normal ünlülü (Tekin, 1995, s. 175), Yakutçada ise ikiz ünlülü ‘sıa’ şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Vasiliev, 1995, s. 293).

yārın: ‘sabah, sabahleyin, yarın’ (Tekin, 1995, s. 175). Kelime sadece Burgaz ili ağzında uzun ünlülü hâlde tespit edilmiştir: ‘ya:rın’ (Güneş, 2016, s. 289). Yakutçada normal ünlülü (Vasiliev, 1995, s. 298) şekildeki kelime, Gagavuz Türkçesinde uzun ünlülüdür: ‘yārın’ (Tekin, 1995, s. 175; Dinçaslan, 2023b, s. 25).

yāz: ‘ilkbahar’ (Tekin, 1995, s. 175). DLT’de uzun ünlülü (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014, s. 962) olan kelime, Trakya ağızlarından bir tek Burgaz ili ağzında uzun şekilde bulunmaktadır: ‘ya:z’ (Güneş, 2016, s. 289). Türkmencede ‘ya:z’ şekli görülmektedir (TDDS, 2016, c. 2, s. 475).

3. **Değerlendirme ve Sonuç**

Bu çalışma, Trakya ağızlarında günümüze kadar korunabilmiş arkaik bir fonetik unsur olan aslî uzun ünlüleri tespit edip değerlendirmeyi amaçlamıştır. Trakya’nın tarihî, kültürel ve demografik yapısı, Türk dilinin bu bölgede özgün biçimlerde yer yer korunmasına ya da evrilmesine zemin hazırlamış; bu korunum ya da evrimin izleri ağız özelliklerinde, özellikle ses bilgisel düzlemde belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Söz konusu uzun ünlüler, yalnızca dilin iç dinamiklerini değil, aynı zamanda tarihsel göç hareketlerini, etnik temasları ve kültürel etkileşimleri de yansıtmaktadır. Nitekim Karadeniz’in kuzeyinden bölgeye ulaşarak zamanla Hıristiyanlaşan ve yerli etnik unsurlarla kültürel etkileşim yoluyla bütünleşen erken dönem Türk unsurlarından sonra, Anadolu üzerinden gelen Türk grupları da daha sonraki süreçte bölgeye iskân edilmiş ve bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuş, nihayetinde de çok katmanlı hibrit bir yapı ortaya çıkmış, bu durum ağız özelliklerine de yansımıştır (Kowalski, 1949, s. 10). Trakya bölgesi ağızlarından tespit edilen uzun ünlülü kelimeler bu ağız özelliklerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki arkaik unsurların varlığı bölgenin tarihsel geçmişiyle ilişkilendirildiğinde, bölgeye Karadeniz’in kuzeyinden gelen Türk unsurlarının dilsel saflık açısından etkisinin olduğu düşünülebilir.

Çalışmada ulaşılan bulgular, Trakya ağızlarında yer alan bazı kelimelerde Eski Türkçeye kadar izlenebilen aslî uzun ünlülerin Trakya ağızlarında sınırlı da olsa korunduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, söz konusu bölge ağızları; Türk dilinin diyakronik fonetik yapısının çözümünde işlevsel veri kaynakları sunmaktadır. Ayrıca, bu ünlülerin Yakutça ve Türkmence gibi diğer Türk lehçeleriyle yapılan karşılaştırmalı analizi, kelimelerin fonolojik korunumu ya da evrimine dair anlamlı eşleşmeler ve farklılıklar ortaya koymuştur. Böylelikle, Trakya ağızlarında tespit edilen uzun ünlülerin yalnızca yerel değil, aynı zamanda tarihsel bağlamda da filolojik düzeyde önemli izlekler sunduğu anlaşılmıştır.

Trakya bölgesi ağızlarında varlığını sürdüren ve bu çalışmada tespit edilen 29 aslî uzun ünlülü kelime dil bilimsel açıdan değerlendirildiğinde, Türk dilinin farklı lehçeleri arasında yapılacak olan karşılaştırmalı çalışmalar için sağlam temeller oluşturmakta; aynı zamanda ağız araştırmalarında arkaik öğelerin tespiti bakımından önemli bir alan teşkil etmektedir. Bununla birlikte, bu ağızların günümüzde tehdit altında olması, yapılan tespitlerin ve bu

tür ayrıntılı fonolojik incelemelerin taşıdığı önemi daha da arttıracağı kanaatindeyiz.

Kısaltmalar:

bk: bakınız

DLT: Divānu Lügati't Türk

DR: Doğu Rodop

KDA: Kuzeydoğu Bulgaristan Ağızları

TDDS: Türkmen Dilinin Düşündürüşli Sözlügi

vd: ve diğerleri

vs: ve saire

KAYNAKLAR

Ali, N. (2004). *Bulgaristan–Kırcaali bölgesi Türk ağızları.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Bayraktar, F. S. (2018). Türkçeden Balkan dillerine verilen sözcükler ve ağız ilişkisi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8*(15), 22–32.

Bayraktar, F. S., ve Sandalyeci, S. (2018). Trakya ağızları ses bilgisi. *TÜRKLAD, 2*(1), 215–279.

Benli, D. Y. (2012). *Gümülcine Bulat köyü örneğinde Batı Trakya ağzı.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Ordu.

Dallı, H. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine araştırmalar*. Türk Dil Kurumu.

Dinçaslan, M. F. (2023a). *Gagavuz Türkçesi ağızları.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Dinçaslan, M. F. (2023b). Ölçünlü Gagavuz Türkçesindeki vokaller ve vokal uzunlukları üzerine bir değerlendirme. içinde, *Filolojide araştırma ve değerlendirmeler* (s. 15-43). Gece Kitaplığı.

Doğan, L. (2008). Doğu Trakya ağızlarında uzun ünlüler. *Turkish Studies, 3*(3), 731–763.

Eckmann, J. (1960). Dinler (Makedonya) Türk ağzı. *TDAY-Belleten, 8*, 189–204.

Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânu Lugati't-Türk: Giriş–metin–çeviri–notlar–dizin*. Ankara: Ertem Basım Yayın Dağıtım.

Gülensoy, T. (1993). *Rumeli ağızlarının ses bilgisi üzerine bir inceleme (İnceleme–bibliyografya–metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası.

Güneş, N. (2009). *Kuzeydoğu Bulgaristan'da Çerkovna köyü ve çevresi Türk ağızları* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya.

Güneş, N. (2016). *Güneydoğu Bulgaristan Burgaz ili Türk ağızları.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Günşen, A. (2012). Balkan Türk ağızlarının tasnifleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies, 7*(4), 111–129.

Hünerli, B. (2006). *Kırklareli Babaeski merkez ilçesi ve köyleri ağız incelemesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Kırklareli.

Kalay, E. (1995). *Edirne ili ağızları (İnceleme–metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kaya Tan, P. (2021). Sultan II. İzzeddin Keykâvus döneminde Sarı Saltuk'un Balkanlara geçişine dair mütalaalar. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 37*, 99–123.

Koç, K. (2024). *Bulgaristan–Krumovgrad ağzı.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

Korkmaz, Z. (2010). Balkan Türkçesi ağızları ile Türkiye Türkçesi ağızları arasında sosyodilbilimsel açıdan bir karşılaştırma. *TDAY-Belleten*, 103–118.

Kowalski, T. (1949). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türkleri ve Türk dili* (Ö. F. Akün, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kurat, A. N. (1992). *IV–XVIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Nemeth, G. (2014). *Folklorik ve dinî metinler üzerinde Vidin Türkleri ağız araştırmaları* (A. Güzel, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Olcay, S. (1995). *Doğu Trakya ağızları: İnceleme–derleme–dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Özden, M. (2016). *Batı Trakya–Gümülcine ağız incelemesi (Ses ve şekil bilgisi–metinler–söz varlığı)*. Kırklareli: Trakya Üniversitesi Matbaası.

Özden, M., Doğan, L., ve Bayraktar, F. S. (2018a). *Trakya ağızları sözlüğü I*. Kırklareli: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Özden, M., Doğan, L., ve Bayraktar, F. S. (2018b). *Trakya ağızları sözlüğü II*. Kırklareli: Trakya Üniversitesi Yayınları.

Rıza Mollova, M. (2003). *Doğu Rodop Türk ağızlarının sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Şen Gür, D. (2020). *Edirne ili Süloğlu ilçesi ağzı (İnceleme–metinler–sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Kırklareli.

Şimşek, A. (2018). *İskeçe ili ağızları (İnceleme–metin–dizin).* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Tekin, T. (1995). *Türk dillerinde birincil uzun ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

Tekin, T., Ölmez, M., Ceylan, E., Ölmez, Z., ve Eker, S. (1995). *Türkmence–Türkçe sözlük*. Ankara: Simurg.

Türkmenistan İlimler Akademisi Mahtumkulu Adındaki Dil ve Edebiyat Enstitüsü. (2016). *Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi* (Cilt 1–2). Aşkabat: Türkmenistan İlimler Akademisi.

Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe–Sahaca (Yakutça) sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Wikipedia. (2025). *Thracian language*. (Erişim tarihi: 4 Temmuz 2025). https://en.wikipedia.org/wiki/Thracian_language

EPİK KAHRAMAN OLARAK HZ. ALİ

Ali FINDIK[1]
Nur Seda SOYER[2]
Serdar ŞİMŞEK[3]

1 MEB. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi – ORCİD0009-0001-9336-8618.
2 MEB. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi – ORCİD: 0009-0004-2118-2963.
3 Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi/İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. serdar.simsek@bilecik.edu.tr, ORCİD: 0000-0001-6486-2249.

Giriş

Modern öncesi Türk edebiyatında geleneksel zihniyet dünyasının ürettiği değer ve semboller hâkimdir. İslamiyet öncesi veya sonrasında teşekkül eden edebiyat biçimleri, çeşitli değişikliklerle birlikte genellikle geleneğin tayin ettiği konu, yapı ve estetik birikime dayanır. Bu bakımdan, gerek sözlü kültür geleneğinden beslenen halk edebiyatı gerekse yazılı kültürün zengin yapısını özümseyen divan edebiyatı söz konusu değer ve sembol dünyasına bağlı olarak üretilmiştir. Bu tür edebî ürünlerdeki kahramanların tipolojik ve işlevsel özellikleri de bu kaynağa göre şekillenir. Zira sözlü ve yazılı gelenekte oluşan edebiyat eserlerinde yer alan kahramanlar mutlaka kültürel kimliğin değerlerine göre biçimlenir. Toplumun inanç ve sembol dünyasıyla yakından ilişkili olan kültürel değerler, bilhassa geleneksel edebiyatta idealize edilmiş kahramanlar aracılığıyla aktarılır. Bu nedenle, geleneksel duyuş ve düşünüş tarzına bağlı olarak ortaya çıkan edebî ürünlerdeki kahramanlar yalnızca epik, dinî veya aşk konulu hikâyelerdeki basit bir kahraman değil; toplumun değer ve kabullerini temsil eden, beklentilere göre idealize edilmiş karakterlerdir. Dolayısıyla, gelenek ve kültürel değerlerin esasında şekillenen kahramanların taşıdığı özellikler ve işlevlerin tespit edilmesi son derece önemlidir.

Türk edebiyatında dinî ve epik hüviyetiyle karşımıza çıkan pek çok kahraman, coğrafya ve kültürel muhite göre yeniden üretilirler. Buna göre atlı-göçebe hayat tarzının biçimlendirdiği değerlerin temsilcisi epik kahramanlar, değişen dinî veya sosyal şartlara göre yeni olay ve hadiselerle yeniden işlenebilirler. Bilhassa din ve medeniyet değişimi, kahramanların yeni hususiyetler ve işlevler kazanmasında son derece mühimdir. Nitekim Türkistan'dan Anadolu'ya doğru akan tarihsel maceranın hatıralarını barındıran edebî ürünler, bu macerada yaşanan değişim ve sürekliliği de aksettirirler. Dolaysıyla tarihî, dinî ve sosyal değişiklerle yeniden yorumlanan yahut yeni değerlere göre terkip edilen kahramanların tipolojileri de bu değişim ve dönüşüm sürecine göre şekillenirler. Aynı durum, tarihsel şahsiyetler için de geçerlidir. Tarihte yaşadığı bilinen şahsiyetler, zaman içinde halk muhayyilesiyle birleşerek efsanevî şahsiyetlere dönüşürler. Bu dönüşümle tarihsel şahsiyetler, edebî ürünlerde yeni olayların başkahramanı olarak yer alırlar ve mitolojik veya epik hususiyeler kazanırlar. Tarihsel şahsiyetin mitolojik efsanevi dönüşümüne verilebilecek dikkate değer örneklerden biri, Hz. Ali'dir. İslamiyet'in doğuş yıllarında önemli vazifeler üstelenen, Peygamber'in yakını olmasıyla birlikte İslamiyet'in yaygınlaşmasında ciddi rol oynayan Hz. Ali gerek hayatından gerekse vefatından sonra Müslümanlar tarafından saygı ve seviyle anılmıştır. Söz konusu sevgi, sonraki yıllarda değişik inanç ve düşüncelerle birleşerek âdeta kült mertebesine ulaşmıştır. Diğer yandan onun etrafında yazılan ve destan geleneğinin farklı bir cephesini teşkil eden cenknâmeler sayesinde halk muhayyilesinde kutsal bir kahraman kimliğine bürünen Hz. Ali, tarihsel kim-

likten mitolojik-epik kimliğe dönüşümün örnekleri arasındadır. Tarih, inanç ve geleneğin terkibinde düzenlenen cenknâme türündeki eserlerde Hz. Ali'nin kahramanlığı, cesareti, fevkalade özellikleri işlenerek dinî ve ahlaki değerlerin aktarılması amaçlanır (Erdal, 2021).

Türk edebiyatında İslamiyet'in tesiriyle oluşan destanlar, Anadolu ve Türkistan edebî kültüründe önemli bir yere sahiptir. Yeni dinin kabullerine göre biçimlenen destanların kahramanları da yeni değerlerin temsilcisidirler. İslamiyet öncesi dönemde atlı-göçebe kültürü çevresinde oluşan destanlardaki kahramanlar genellikle alp tipi olarak tanımlanırlar. İslamiyet öncesindeki alp tipi İslamiyet'in kabulüyle birlikte dini bir form kazanarak gazi tipi ile birleşmiştir. Bu iki tipin birleşmesiyle alperen tipi oluşmuştur (Çetin, 1997: s. 30). Diğer yandan Özkul Çobanoğlu'nun Türk Dünyası epik kültürü üzerine kaleme aldığı çalışmasında da belirttiği üzere, Türk epik kültürünün değişmez tipi, alperen tipidir. Muhtelif araştırmalarda İslamiyet öncesi alp tipi, İslamiyet sonrası alperen tipi olarak kategorize edilen kahramanların esasen benzer değer ve kabullere göre hareket ettiği görülmektedir. İslamiyet öncesinde kendi dinî görüşlerine göre hareket eden kahramanlar, aynı şekilde İslamiyet sonrasında da bu hareket tarzını sürdürürler. Alperen tipi konusunda Çobanoğlu'nun şu görüşleri oldukça mühimdir: "Öncelikle, alperenin vasıfları olarak ortaya konulan kendini aşan ve ben merkezci bir bencilliğin ötesinde toplum menfaatleri ve inanılan dünya görüşünün mefkureleri için varlığını feda etme duygusunun Türk epik destan geleneğinde bütün, istendik değerlerin hepsini yansıtmak bakımından olumlu kahramanların tamamının ortak özelliği olduğu görülmektedir." (Çobanoğlu, 2018: 106).

İslamiyet'in kabulünden sonda bütün bu kültürel birikimi üzerinde taşıyan şahsiyetlerden biri, Hz. Ali'dir. O, alp ve gazi tipinin vasıflarını bünyesinde barındıran alperen tipidir. Gök Tanrı inancında savaşmak, savaş esnasında ölmek ve düşman öldürmek son derece önemlidir. Hatta yazılan birçok metinden hareketle kahramanlar, bu mücadeleyi Tanrı'dan aldığı emir üzerine yaptığını belirtmektedir. Bu emirden hareketle savaşma özelliği toplumda dini bir nitelik kazanmaktadır. Bu bağlamda ilahi bazı özellikler de yüklenen kahramanlara Tanrı tarafından zırhlar verildiği, bu anlayışla aynı ekseninde değerlendirilebilir. (Göksu, 2018, s. 49-50). Bu bağlamda Gök Tanrı inancından gelen ölümün kutsallığının İslamiyet'ten sonraki dönemde destan geleneği ile devam ettiğini söylemek mümkündür. İslamiyet'e geçiş ile birlikte bu mücadele ruhu, İslamiyet'in cihat anlayışıyla bütünleşerek Hz. Ali gibi destan kahramanlarına doğaüstü özellikler kazandırmıştır. Cenknâmeler'de Hz. Ali olumsuz bir durum karşısında öne atılarak yiğitlik gösteren bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Ali cenknâmelerde Alperen tipinin tüm özelliklerini göstermektedir. Burada Alperen tipinin gücünü Allah'tan aldığını ve olağanüstü bir mücadele-

ler verdiğini söylemek yanlış olmaz. Toplum nezdinde çok üst konumda görülen Hz. Ali hem kurtarıcı hem de örnek insan olma özelliğini göstermektedir. Alp; hiçbir şeyden korkmamalı, sağlam bir karakter ve duruşa sahip olmalı, düşmanı görüp kaçmamalıdır. Alp, kuvvetli olmalı ve amansız bir mücadele ruhu taşımalıdır. Ölüm onun için yeri geldiğinde hayatın sonu değil kahramanlığın kutsal bir basamağı olmalıdır. Kahramanın verdiği mücadele amansız ve üst düzeydir. Destan kahramanların verdiği mücadelede kahramanın yardımcıları vardır. Kahramanlar mücadele verirken onların her daim yanında olan canlı ve cansız varlıklar vardır. Destan kahramanlarında olduğu gibi Alperen'in de iyi bir atı olmalıdır. Bu at: Hz. Hamza'da Aşkar, Hz. Ali'de Düldül, Köroğlu'nda Kırat'tır. At: kahramanın yoldaşı, yardımcısı, sırdaşı ve kader arkadaşıdır. Bu noktada destan kahramanını koruyan yay, ok, kılıç, kalkan ve zırh gibi unsurlar hep olmuştur. Ama söz konusu kahraman Hz. Ali olunca bu ''Zülfikar'' olmuştur. Zülfikar, tüm insanlık için aynı güç ve kuvveti ifade eden kutsal bir kılıçtır. (Gülten, 2023: s. 160).

İslamiyet'ten sonraki destanlar Türkistan ve Anadolu'da şekillenmişseler de bazı destanların konu ve kaynağının Türkler olmadığı bilinmektedir. Hz. Ali cenknâmelerinin; Battalnâmelerin, Danişmentnâmelerin ve Saltuknâmelerin kaynağı olduğunu ve onları etkilediği bilinmektedir. İçerisinde Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin olması cenknâmelerin ana kaynağını Arap-Fars edebiyatına kadar dayandırmaktadır. Bu bağlamda Türkistan ve Anadolu'da anlatılan destanların Arap-Fars edebiyatından ortaya çıktığı bilinen Hz. Ali cenknâmelerinden etkilendiklerini göstermektedir.

13.yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında ortaya çıkan cenknâmeler gerek tercüme gerek telif gerekse adapte niteliğinde olsa bile Hz. Ali'nin kahramanlıkları üzerine ortaya çıkmış anlatılardır. Cenknâmelerde maddi değerlerden ziyade manevi değerlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Din uğruna yapılan bu mücadelelerde amaç mal ve ganimet elde edip toprakları her geçen gün biraz daha genişletmek değildir. Toplumun huzur ve mutluluğu ön plana alınarak yaşanmaya çalışıldığı cenknâmelerde açıkça görülmektedir. Bu metinler, herhangi bir Müslümanı ya da İslamiyet'i tehdit eden bir sorun varsa bu sorunu ortadan kaldırmaya yönelik verilen mücadeleleri anlatır.

Hz. Ali cenknâmelerde gözünü budaktan sakınmayan bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Müslüman olan toplumu tehdit eden bir olay ortaya çıktığında bu olay ilk olarak İslam dininin lideri Hz. Muhammed'e ulaşır. Hz. Muhammed'in icazetiyle kahramanlık yolculuğuna çıkan kişi yine Allah'ın Aslanı Hz. Ali'dir. Çıkılan bu yolculukların anlatıldığı eserler de cenknâmeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 1997).

Bütün bu olaylardan yola çıkarak Hz. Ali'nin olağanüstü bir şahsiyet olarak cenknâmelerde karşımıza çıktığı görülmektedir. O, destan kahramanının

bütün özelliklerini üzerinde barındırır. Girdiği mücadeleler olağanüstü özellikleri olan insanların yapabileceği türdendir. Bu mücadeleler destan kahramanının başarabileceği zorluktadır. Bilinen ve kayıtlara geçen Hz. Ali etrafında şekillenen yirmi tane cenknâmeden söz edebiliriz. Bunlar: *Kıssa-ı Kahkaha, Gazavat-ı Aremrem, Gazavat-ı Mukaffa, Kıssa-ı Hayber, Gazavat-ı Hz. Ali, Kıssa-ı Umman, Kıssa-ı Huneyn Gazası, Kıssa-ı Müzelzil, Kıssa-ı Selasil Kalası, Kıssa-ı Hazreti Resul Rum ve Şam Sultanlarıyla, Gazavat-ı Ali Raziyallahu, Gazavat-ı Mikdad, Gaza-i Hüzeyn Kalası, Gazavat-ı Emir'ül- Müminin, Cenadil Kalası, Gazavat-ı İmam Ali, Destan-ı Kesik Baş, Haveran Hikayeti, Berber Kalası, Cengi Hazret-i Ali* olmak üzere yirmi tane cenknâmeden söz edebiliriz (Çetin, 1997: s. 1-6).

Hikayelerin birçoğunun Hz. Ali gazalarını anlattığı cenknâmelerin isminden açıkça anlaşılmaktadır. Cenknâmelerde geçen mücadelelerin ana nedeni İslam dinine karşı oluşan tehditlerdir. Özellikle bu tehditlerin birçoğunun Gayrimüslimlerle ilgili olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada Dasitan-ı Kesik Baş hikâyesi üzerinden Hz. Ali'nin bir destan kahramanı olarak ortaya çıkışı ve özellikleri üzerinde durulmaktadır. Yazıya konu olan Hikâye-i Kesik Baş, kimi kaynaklarda destan kimi kaynaklarda hikâye olarak geçse de aynı anlatı türünü ifade eder. Ahmet Yaşar Ocak, bu hikâyenin dini destanlar arasında kahramanının "gövdesiz bir insan başı" olması gibi sıra dışı bir durum nedeniyle en tanınmış örneklerden biri olduğunu belirtir. Destanın yazarı diğer dini destanlarda olduğu gibi kesin olarak bilinmemekle birlikte, son beyitte "Kirdeci Ali, Kethüda Ali, Aliyyü'd Din" gibi isimlerin geçtiği görülmektedir. Kirdeci Ali'nin 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarında yaşadığı tahmin edilmekte; ancak bu kişinin destanı söyleyen mi, kaleme alan mı, yoksa anlatan mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir (Ocak, 1989, s. 12).

Bu çalışmaya konu olan Destân-ı Kesik Baş, 122 beyitten oluşan, mesnevi tarzında yazılmış bir cenknâmedir. Hikâyenin yazarı olarak Kirdeci Ali kabul edilmektedir. Kirdeci Ali hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır (Ocak, 1989). Cenknâmeler, başta Anadolu coğrafyası olmak üzere Balkanlar ve diğer Müslüman bölgelerde anlatılmıştır. Hz. Ali'nin destan kahramanı olarak Türkler ve diğer Müslüman toplumlar tarafından sahiplenilmesinde en önemli unsur onun cesareti ve yiğitliğidir. Bu anlatılar, Müslüman toplumların ortak kültürü içinde önemli bir yere sahiptir.

Destan Kahramanı Olarak Hz. Ali

Türkistan ve Sibirya coğrafyasında teşekkül eden destanlar, kutsal geçmişte yaşadığına inanılan kahramanların hikâyelerini aktarır. Bu destanlar terennüm eden kam- ozan tipi sanatkârlar, genellikle kutsal rıhların himayesindedirler ve hem epik hem de dinî değerleri yansıtırlar. Türklerin İslamiyet'i

benimsemesiyle mevcut destan kültürü, İslam çevresinde üretilen edebiyat gelenekleriyle birleşmiştir. Buna göre İslam tarihindeki yeni kahramanlık anlatıları, Hz. Ali ve onu soyundan gelen şahsiyetler etrafında oluşmuştur. Cenkname olarak adlandırılan yeni epik anlatılarda em fazla işlenen kahraman Hz. Ali'dir. Bu anlatıların temel konusu, Hz. Ali'nin İran, Anadolu ve Türkistan sahasında İslamiyet'i yaymasıdır (Gülten, 2023: 163). Ortaya çıkan bu anlatılarda Hz. Ali kahramanlık noktasında diğer destanlarda geçen kahramanlarla benzer özellikler göstermektedir. Hz. Ali döneminde İslam dininin ve Hz. Muhammed'in koruyuculuğunu üstlenmiştir. Hz. Ali'yi anlatan kahramanlık hikâyeleri, yaşadığı dönemden itibaren anlatılarak yeni formlar kazanmıştır.

Epik kahramanın en önemli hususiyetlerinden biri, kendi menfaatinden ziyade milletinin menfaati uğruna mücadele etmesidir. Kahraman her zaman, toplumunu tehdit eden düşmanlarla savaşır. Kaostan kozmosa dönüşümü sağlar. Aynı şekilde Tanrı'nın töresini, dünyada yeniden hâkim kılar. Bu özellikleri itibarıyla kahraman, daima ait olduğu toplumu yahut cemaati için mücadele eden, kişisel itibar ve şöhretten çok, kolektif düzen uğruna canına feda eden bir ülkü kahramanı vasıflarına sahiptir. Bu bağlamda kahramanın eylemeleri, Tanrı'nın inşa ettiği mutlak düzeni yeniden tesis etmeye yöneliktir. Türk destan kültürünün muhtelif coğrafyalarda ortaya çıkmış örnekleri değerlendirildiğinde epik kahramanın genellikle söz konusu vasıfları taşıyan, Tanrı tarafından seçilmiş kutlu kahramanlar oldukları görülecektir. Halkın idealize ettiği kahraman, meşruiyetini Tanrı'dan veya kutsal şahsiyetlerden alır. Bu bakımdan Hz. Ali'nin cenknâmeleri de bu epik mantığın hususiyetlerini taşır. Dinî ve siyasi bir kimliğe sahip olan Hz. Ali, olağanüstü mücadeleleri vasıtasıyla mitolojik/epik bir kahramana dönüşerek Türk destan kültürünün ürettiği epik kahramanın tipolojik özellikleriyle birleşir. Hz. Peygamber'den aldığı "kut" sayesinde meşruiyet sahibi olan Hz. Ali, İslam toplumlarının zihninde fevkalade bir kahramana evrilir. Nihayetinde cenknâmelerdeki kahraman, kaostan kozmosa dönüşümü gerçekleştiren epik kahraman, Hz. Ali'dir.

Türkistan coğrafyasında yaygın bir şekilde bilinen Türk destanlarında Hz. Ali, genellikle kahramanın koruyucusu olarak karşımıza çıkar. Köroğlu Destanı'nda de kahramanın olağanüstü yardımcıları arasında Hızır, Gavıs Gıyas, çiltenin yanında Hz. Ali de vardır. Köroğlu Destanı'nın Doğu versiyonlarında zengin bir şekilde yer alan Hz. Ali, adeta Hızır yerini alan ve kahramanın önde gelen yardımcısı görevinde işlenir. Köroğlu'nun Doğu versiyonlarında kahraman, Hz. Ali'nin nefes oğlu olarak yer alır ve kahramanın hamisi rolündedir (Karadavut, 2018). Yine Yusuf Bey – Ahmet Bey Destanı'nda da kahramanların koruyucularından biridir. Hızır'ın diğer anlatılardaki işlevlerini üstlenen Hz. Ali, kahramanları müşkül durumdan kurtaran kutsal bir şahsiyettir. Hızır, Kırklar ve Hz. Ali ile karşılaşmasıyla olağanüstü vasıflar kazanırlar (Özkan, 1989).

Kırgız destan kültüründe de Hz. Ali'nin önemli bir yeri bulunmaktadır. Muhammet Nurullah Cicioğlu'nun (2023) Kırgız destancılık geleneğinde Hz. Ali ile ilgili çalışmasında Hz. Ali'nin destan kahramanlarını koruyan, onlara yardım eden kutsal bir ruh olarak kültleştiğine işaret eder. Diğer yandan Hz. Ali Kırgız destanlarında, özellikle Manas Destanı'nda bahadır olarak anılan bir şahsiyettir. Kız Darıyga Destanı'nda ise anlatının merkezi kahramanlarından biridir.

Aynı şekilde İslamiyet'ten sonra ortaya çıkan destanlarda epik kahramanın soyu genellikle Hz. Ali'ye bağlanır. Battal Gazi'nin nesebi, Hz. Ali'nin torunu Zeynel Abidin'e bağlanırken, Balkanların İslamlaşması ve Türkleşmesinde önemli bir rol oynayan Sarı Saltuk'un şeceresinde de Hz. Ali vardır. Aynı zamanda Sarı Saltuk'un onun soyundan geldiğini kanıtlayan başımda alametleri vardır (Çetin, 2005: 196-197). Hz. Al, ile ilgili en ilginç inanışlardan biri de Azrail'in görevini üstlenmesine dair memoratlardır. Bu memoratlarda Hz. Ali, ölüm meleği Azrail'in vazifesini devralır (Balaban, 2015). Dolayısıyla Hz. Ali, Türk kültürünün muhtelif unsurlarında farklı vasıfları ve işlevleri bünyesinde toplamış kutsal bir şahsiyet olarak belirir.

Destan kahramanı olan Hz. Ali, Türk kültürel belleğini muhafaza eden pek eserde karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Türklerinin kültürel dünyasını aksettiren Dede Korkut Kitabı'nda *''kılıç çaldı, din açtı, erenler şahı Ali güzel, / Ali'nin oğulları Peygamber torunları, / Kerbela ovasında Yezidiler elinde şehit oldu. / Hasan ile Hüseyin iki kardeş beraber güzel.''* (Ergin, 1994, s. 17) ifadesi Korkut Ata'nın Hz. Ali'ye verdiği değeri anlatması açısından önemlidir. Dede Korkut destanlarının Türkler için geçmişten geleceğe uzanan bir köprü olduğunu belirtmek doğru olacaktır. Oluşan bu kültürel bağda Hz. Ali ve çocuklarının toplum zihninde önemli yeri vardır. Dede Korkut'un boy boyladığı soy soyladığı bölümde Hz. Ali için ''kılıç çaldı, din açtı'' ifadesi çok önemlidir. Burada Hz. Ali'nin yiğitliği ve kahramanlığı ile dinin önünü açması destan kahramanının toplum için yaptığı önderliğin göstergesidir.

Naciye Yıldız Ata, (2015) "*Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*" isimli çalışmasında destan-tarih ilişkisini incelerken İslami ideolojiyi yansıtan destanlara da değinir ve Hz. Ali cenknâmelerini de bu başlıkta değerlendirir. Buna göre İslami düşünceyi ve İslam tarihindeki hadiseleri işleyen destanlar, Türk destan geleneğinde destanî halk hikâyeleri olarak yer almışlardır. O, bu tür ürünleri şu şekilde gruplandırmıştır:

"*1. Daha peygamber zamanında yaşanan olayları konu edinen, kahramanları Türk olmayan ama peygamberle akrabalıkları nedeniyle Türk Dünyası edebi geleneğinde sözlü ve yazılı olarak yer alan eserler. Bunlara Hazreti Ali Cenknâmelerini ve Hamzaname'yi örnek vermek mümkündür. Bunlardan*

bir kısmı tercüme, bir kısmı telif, bir kısmı da tercüme-telif türünde oluşturulmuş eserlerdir.

2. Türkistan coğrafyasında Türklerin yeni bir dini kabulüyle ilgili olarak oluşan destanlar. Buna örnek verebileceğimiz destan Satuk Buğra Han destanıdır.

3. Anadolu'nun ve Balkanların fütuhatı sırasında yaşanan tarihî olaylar etrafında anlatıla gelen destanlar. Bunları kahramanları bakımından değerlendirdiğimizde Türk soyundan olanlar ve olmayanlar şekilden bir sınıflandırma yapmak mümkündür. Kahraman Türk soyundan olmakla birlikte Türklerin yurt edindikleri coğrafyayla bağlantılı olmasının da etkisiyle kahramanı Türk olan destanlar kadar halk arasında sevilerek anlatılan ve başkahramanı Türk kahramanı gibi kabullenilen bu destanlara örnek Battal Gazi destanıdır. Anadolu ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamlaşmasıyla ilgili olarak oluşan ve başkahramanı Türk olan destanlar da Saltukname ve Danişmendname'dir.

4. Türkistan coğrafyasında Kırgız ve Kazak Türkleri arasında anlatılan Kız Darıyka/Darıyka Kız destanı gibi daha sonraki dönemlerde de yeni girilen dinin propagandasını yapmak üzere oluşturulan destanlar. Bu grupta yer alan destanların konusu hayalîdir ve tarihi olaylarla ilişkisi yoktur." (Yıldız Ata, 2015: 440+441).

Hz. Ali cenknâmelerinde yalnızca düşmanlar yer almaz, aynı zamanda mitolojik-epik dünyaya ait varlıklar da bulunmaktadır. Şüphesiz bu durum, halkın zihniyet dünyasındaki destan ve mitolojik birikimin yeni hikâyelere mezcedilmesiyle izah edilebilir. Cenknâmelerdeki hadiselerde Hz. Ali, tıpkı epik bir kahraman gibi dev, cadı, canavar gibi olağanüstü varlıklarla mücadele eder. Hz. Ali'nin mücadelesi yalnızca epik bir macera hüviyeti taşımaz, aynı zamanda İslami ahlak ve değerlerin aksettiren, halkın dinî kimliğini oluşturan bir mahiyete sahiptir (Gülten, 2023: 164).

Hz. Ali, Türk folklorunda ve özellikle Kesikbaş destanında, fiziksel güç ile dinî olgunluğu birleştiren alperen tipini yansıtır. Epik kahraman nitelikleriyle tasvir edilen Hz. Ali, aynı zamanda İslamiyet'e bağlılığıyla öne çıkar. Olağanüstü maceraları sırasında dahi ibadetlerini aksatmaması, onun dine olan bağlılığını vurgular. Kahramanlığının bir yönünü fevkalade kuvveti oluştururken, diğer yönünü ise İslam'a duyduğu derin sadakat teşkil eder. Her epik kahraman gibi Hz. Ali'nin maceralarında en büyük yardımcıları atı ve kılıcıdır. Bunun yanında İsm-i Azam duasına vakıf olması, keramet sahibi kutlu bir şahsiyet olduğunun göstergesidir. Kahramanlığıyla adaleti tesis eden, düşmanlarını imana davet eden Hz. Ali; huzuru ve düzeni yeniden kuran bir alperen olarak ideal kahraman tipini temsil eder (Ocak, 1989).

"Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu, geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir. Ayrılma-erginlenme-dönüş olarak ifade edilen bu maceraya monomitin çekirdek birimi denilmektedir. Bir kahraman olağan dünyadan doğaüstü tuhaflıkların bölgesine doğru ilerler. Burada masalsı güçlerle karşılaşır ve kesin bir zafer kazanır. Kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle döner." (Campbell, 2023, s. 35). Hz. Ali'nin cenknâmelerinde merkezi kahramanın macerası söz konusu monomit döngüsüne uyar (Erdal, 2021: s. 77). Hz. Ali, müşkül durumlarda maceraya atılır ve tıpkı bir epik kahraman gibi yalnız bir şekilde mücadele eder. Hatta kimi zaman, Sibirya Türklerinin mitik canavarlarla olan epik anlatılarını hatırlatır. Hz. Ali'nin yardımcısı olarak sadece atı Düldül ve kılıcı Zülfikar'dan başkası yoktur. Hz. Ali; ejderhalar, devler, cadılar gibi olağanüstü varlıklarla savaşırken hem dini özelliklerini hem de biyolojik özellikleri ön plana çıkartarak düşmanını mağlup etmeyi başarır (Erdal, 2017: 77).''Kesik Baş'' hikayesi tek başına çıktığı bu yolculuğu anlatan en güzel örneklerden bir tanesidir. Hikâye içerisinde destan kahramanın olağanüstü maceralarını anlatan bölümlerin de sıkça geçtiği görülmektedir.

Kesik Baş hikâyesinin konusu kısaca şu şekildedir:

"*Hz. Muhammed dört yakın dostu ile Mescid-i Nebevi'de sohbet ettiği sırada kapıdan yuvarlanarak ak sakallı, kesik bir insan başı içeri girer. Hz. Ali Kesik Baş'ı alıp Peygamber'e getirmek ister ama yerinden kaldıramaz ve bundan sonra Kesik Baş, başından geçenleri Hz. Muhammed'e anlatmaya başlar. Kal'a i Zerrin denilen bir şehirde oturmaktadır. Kesik Baş; hac gibi, İsmi Azam Duası gibi, hayır işlemek gibi birçok dini vecibeyi yerine getiren bir kişidir. Bir gün bir dev çıkagelir ve kendisi ile oğlunun vücudunu yer. Karısını da kaçırıp yaşadığı kuyuya götürür.*

Kesik Baş, bunları anlattıktan sonra Hz. Muhammed'den yardım ister ve aksi halde Kıyamet Günü kendisinden davacı olacağını söyler. Hz. Ali ileri atılır. Dev'i öldürmek için Peygamber'den müsaade ister. Atı Düldül'ü ve kılıcı Zülfikar'ı hazırlayıp Kesik Baş'ı da alarak yola çıkar. Türlü zorluklarla Dev'in kuyusuna gelirler. Sekiz günlük bir uğraşın sonunda kuyuya inmeyi başarır. Bir demir kapı görür, kapıyı açar. Nur yüzlü, namaz kılan ve ağlayan Kesik Baş'ın hanımını görür. Hz. Ali odalardan birini açtığında zincirle bağlanmış beş yüz Müslüman olduğunu görür. Dev her gün bu Müslümanlardan beş tanesini yemektedir.

Hz. Ali hemen Dev'in olduğu yere gelir. Dev çok heybetli ve büyüktür. Dev Hz. Ali'yi karşısında görünce öfkelenir ve yeryüzünde tek bir Müslüman bırakmayacağını söyler. Zülfikar'ı ile hamle edip Dev'in başını keser. Kesik Baş'ın hanımını ve Müslümanları kurtarır. Dev'in hazinesini de alır ve kuyunun dibine gelir. Hz. Ali orada bir dua eder ve derhal kendini kuyunun ağzın-

da bulur. Bu duadan sonra Kesik Baş'ın gövdesi peyda olur ve genç bir adama dönüşür. Hz. Ali ise dönüp Medine'ye gelir. (Ocak, 1989, s. 13-14).

Hikâyenin genel epizodik yapısı yakından incelendiğinde, anlatının merkezi kahramanı olarak takdim edilen Hz. Ali'nin tam bir destan kahramanı kimliğini taşıdığı müşahede edilir. Yolculuğa tek başına çıkan kahraman mücadelesini de tek başına vermektedir. Olağanüstü özelliği olan bir devi alt eder. Kesik Baş'ın eşini ve Müslümanları kurtararak tehdidi ortadan kaldırır. Daha sonra Medine'ye geri dönerek monomiti tamamlar. Hz. Ali'nin bu yolculuğu destan kahramanının çıktığı yolculuğun aynısıdır. Allah'ın yardımı ve olağanüstü özellikleri olmasa bu mücadeleyi kazanması mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda İslami unsurların yoğunluğu dikkat çekicidir.

Kesik Baş hikâyesinde kahramanın en büyük yardımcısı yaratıcı olan Allah'tır. Hz. Ali birçok olaydan önce Allah dua eder ve namaz kıldıktan sonra mücadelesine başlar. Allah'ın ismini anar ve manevi desteğini almak için çeşitli farklı eylem ve davranışlar yapar. Ele geçirdiği tılsımlı nesneler ile aynı tehlikeli yollardan geçerek yaşadığı yere döner. Bu nesne ya da nesneler ile ortaya çıkmış olan huzursuzluğu bitirir.

Kesik Baş hikâyesinde Kesik Baş'ın Peygamberin yanına gelmesiyle anlattığı olaylar kaosu göstermektedir.

''Gördiler geldi bir kesük âdem başı,

Girdi içeru döküb kanlu yaşı.

Gövdesi yok bir acaib baş-durur.

Şehid olmış iki gözi yaş-durur'' (Ocak, 1989, s. 85)

Yukarıdaki beyitler, Hz. Ali'nin bir destan kahramanı olarak yapacağı yolculuğun kaosunu anlatmaktadır. Dini vecibelerini tam anlamıyla yerine getiren kişi olan Kesik Baş'ın adı Şeyh Abdullah'tır. Şeyh Abdullah ismi azam duasını okur, namaz kılar, hacca gider. Müslüman toplumda yaşayan kişiyi temsil eden Kesik Baş'tır. Şeyh Abdullah'ın başına gelen olay Müslüman bir toplumda olumsuz bir durum yaşandığını göstermektedir.

Destan kahramanı genellikle ailede bir eksiklik ya da çocuksuzluk motifi ile ortaya çıkmaktadır. Kesik Baş hikayesinde böyle bir durum söz konusu değildir. Hz. Ali kahramanlığı ile toplumda daha önceden kabul görmüş bir kişidir. Bu durumu cenknâmelerin sayıca fazlalığına ve Hz. Ali'nin hayatı hakkında toplum tarafından yeterli bilgilerin olmasına bağlayabiliriz. Bu durum çocukluk dönemi bilinen kahramanın olağanüstü özelliklerini sözlü anlatı kültürü içerisinde sınırlandırmıştır. Hz. Ali'nin cengaverliği bilinen bir gerçeklik olduğu için kahramanın erginleşmesini işlemeden hikâye devam etmiştir.

Ama hikâye de geçen beyitlerde Hz. Ali'nin kahramanlıkları dile getirilmiştir. ‘’*Ol ki kuvvet Ali'ye vermişidi, / Tanrı ana Aslanım dimişidi."* (Ocak, 1989, s. 86) gibi beyitlerden de anlaşılacağı üzere Tanrı ona diğer tüm insanlarda olmayan bir güç vermiştir. Bu özellik Hz. Ali'yi olağanüstü bir kahraman durumuna getirmektedir. Bilindiği gibi İslamiyet Öncesi destanlarda Tanrı ile destan kahramanı birbirlerine çok yakındır ve her türlü iletişime geçebilirler. Tanrı'nın ‘’*Aslanım"* ifadesini Hz. Ali için kullanması bu yakınlığı ve kahramanın gücünü açıklayıcı olması adına çok önemlidir.

Tarihi gerçekliği herkes tarafından bilinen Hz. Ali halk muhayyilesinde çok yüksek bir konumda yer almaktadır. Yaptığı davranışlar da Hz. Ali'nin insanlar üzerindeki etkisini ve değerini artırmaktadır.

‘’Bu sözi işitdi çün Ali turu,

Zülfikar bağladı geldi ileru

Dir Resul'e destur virgil varayım,

Zülfikar ile Div'i öldireyim.

Bindi Düldül'e takındı Zülfikar" (Ocak, 1989, s. 87) beyitleri bize kahramanın cesaretini ve yiğitliğini göstermesi açısından çok önemlidir. Öldürmeye gideceği yaratık Hz. Ali'den kat ve kat büyük olan bir Dev'dir. Destan kahramanları kendilerinden daha güçlü varlıkları ya da olağanüstü özellikli kahramanları yenmesi özelliği ile diğer insanlardan ayrılmaktadır. Bu durum Kesik Baş hikayesinde de karşımıza Hz. Ali'nin karşısındaki Dev ile çıkmaktadır. Mısralardan anlaşılacak bir diğer durum ise destan kahramanının mücadelesi Compbell'in ifade ettiği monomitin özelliğini gösterir. Yani Hz. Ali'nin maceraya atılması, zorlukları aşması ve olgunlaşması söz konusudur. Hz. Ali'nin bu mücadelesinde yanında bulunan yardımcı unsurlar Düldül ve Zülfikar'dır. Kahramanın yardımcılarının ismi ile söylenmesi toplum tarafından kabul görmesi için yeterlidir. İsimleri söylendiğinde ne oldukları ve kimin için mücadele verdikleri açıkça bilinir.

"Hz. Ali cenknâmelerin İslamiyet'ten önce "alp" tipi çevresinde teşekkül eden destanlar ile dini unsurlar ile donatılmıştır. Bu anlatılar maddi kuvvetin arka plana atılıp maneviyatın ön plana çıkarıldığı "veli" tipinden de bazı unsurları bünyesinde taşıyan "gazi" tipi çevresinde teşekkül eden dinî destanlardandır." (Çetin, 1997, s. XXX). Hz. Ali, Kesik Baş ile çıktığı bu sekiz günlük yolculukta sürekli namazını kılmış, salavat getirmiş ve secdeye kapanmıştır. Destan kahramanı çıktığı bu yolculukta Allah'ın yardımına duyduğu manevi desteği sürekli yanında taşımıştır. Bu durum destan kahramanının manevi yolcuğunun ve yaratana bağlılığını okuyucuya hissettirmesi bakımından önemlidir. Hz. Ali dini vecibelerin her şartta yerine getiren bir veli tipidir. Bunu Kesik Baş destanında görmek mümkündür.

Hz. Ali çıktığı sekiz günlük yolculukta hiç atından inmeden dağları, tepeleri uçarak geçmiş ve sonunda bir derin kuyuya varmıştır. Kemendini bağlayıp yine sekizinci günde kuyunun dibine inmiştir. *''Yeddi gün iner idi, Kâh ayağın kâh başın döner idi. Sekizinci gün Ali indi yire"* (Ocak, 1989, s. 88) burada karşılaştığımız yolculuk olağanüstü özellikli bir yolculuktur. Hem kuyunun yanın gelişi hem de kuyunun dibine inmesi beyitlerinden hareketle evren dışında bir evrenden ve zaman dışında başka bir zamanda ilerleme ve hareket etme söz konusudur. Hz. Ali bu özellikleriyle destan kahramanının olağanüstü özelliklerini tam anlamıyla yansıtmaktadır. Çünkü mısralardan da anlaşılacağı üzere Hz. Ali gizemli bir yolculuğun içerisindedir.

Öncelikle kuyu içerisindeki demir kapı kahramanımız için büyük bir engeldir. ''*Karşı bakdı gördi bir demir kapu*'' (Ocak, 1989, s. 89) mısraından hareketle kapının demir olması Türk destan kahramanları ile Hz. Ali arasında kültürel bir yakınlıkta oluşturmaktadır. Ergenekon Destanı'nda olduğu gibi demir Türklerin işleyebildiği bir maden olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada geçen kapının demir olması Orta Asya Türk destanları ile Kesik Baş hikayesini kültürel anlamda aynı zemine taşımaktadır. Kapının açılması için kıbleye dönerek Allah'la iletişime geçmesi İslami boyutta olağanüstü özellikleri de barındırmaktadır. Hz. Ali kuyunun içinde namaz kılan Kesik Baş'ın eşini ve elleri bağlı olan ''*beş yüz müselman sünni"*yi gördü. Bu kişiler Hz. Ali'den yardım istemişlerdir. Müslümanları kurtaracak kişinin ne kadar güçlü olduğunu herkesçe bilmektedirler. Bu durum Hz. Ali'de destan kahramanlarında olan gücün olduğunu göstermektedir. Beş yüz kişinin yapamadığını yapacak olan Hz. Ali beş yüz kişiden daha güçlü olan bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

''Div uyurken öldürmek erlik değil. / Er adıyla yürümek dirlik değil" (Ocak, 1989, s. 90) beyitleri Hz. Ali'nin yaptığı kahramanlıkta hileye başvurmadığını ve mertçe savaştığını göstermektedir. Gerek Türk tarihindeki diğer destanlarda gerekse cenknâmelerde kahraman hileye başvurmaz. Hile yapan bir kişi Türk destanlarında kahraman olamaz. Destanları kahramanları zeki kişilerdir. Ama bu zekâları onları kurnazlığa sürüklemez. Hz. Ali, tüm Müslümanları tehdit eden ve kimsenin gücünün yetmediği bu devi hem kendi mekânında hem de adilce alt etmeyi başarır. Bunu ''*Zülfikar'ı saldı ol Div başına, Kesdi başın indi seray taşına."* beytinde görülür (Ocak, 1989, s. 91). Zülfikar'ıyla Hz. Ali sahnededir ve Müslümanlık üzerindeki bu tehdidi yok etmeyi başarmıştır. Hz. Ali hem Kesik Baş'ın Kıyamet Gününde Hz. Muhammet'ten davacı olmasını engellemiş hem beş yüz Müslümanı kurtarmıştır.

Kesik Baş hikâyesi Hz. Ali'nin olağanüstü güçlerle mücadelesini göstermesi açısından çok önemli bir cenknâmedir. Hz. Ali bu hikâyede bir destan kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Ali'nin devle verdiği mücadele, çıktığı yolculuk ve kuyuya iniş serüveni, anlatının insan zihnindeki farklı bo-

yutları da işaret etmesi Hz. Ali'nin tüm vasıflarının gücünü göstermesi açısından hayli önemlidir.

Sonuç

Cenknâmeler, Türk insanının hayallerini, fikirlerini, olaylara bakış açısını ve dünya görüşünü yansıtması bakımından son derece kıymetli ürünlerdir. Arap ve Fars edebiyatından kaynaklanmakla birlikte Türkler tarafından çeşitlendirilip zenginleştirilmiş bir türdür. Sözlü kültürde anlatılıp daha sonra yazılı kültürde devamlılığı sağlandığı için her iki kültürün özelliklerini taşır. Destansı bir üslupla kaleme alınan cenknâmeler, masalsı öğeler barındıran ve dini-ahlaki değerleri yansıtan metinlerdir. Halkı İslam dini hakkında bilgilendiren, yol gösteren ve motive eden anlatılar olarak toplum hayatındaki dinamikleri canlı tutmayı amaçlamışlardır.

Hz. Ali, Müslüman Türk toplumunun görebileceği ideal bir insan tipidir. Hikâyelerde yiğitlik, mertlik ve cengâverlik vasıflarını açıkça taşır. Hz. Muhammed'in peygamberliğinden vefatına kadar her evrede ön planda olmuş, bütün savaşlara katılmış ve İslam'ın bayraktarı olmuştur. Hz. Muhammed'e ilk iman edenlerden olması ve kızı Hz. Fatıma ile evlenmesi, ona duyulan saygı ve sevgiyi artırmış; bu sevgi Hz. Ali'yi destan kahramanına dönüştürmüştür.

Cenknâmelerde anlatılan Hz. Ali, halkın gözünde olağanüstü özelliklere sahip bir kahramandır. Destan kahramanları mücadelelerini tek başına verir ve zafer kazanır; bu durum Hz. Ali'nin gazalarında da görülür. Ejderhalar, devler ve cadılar gibi olağanüstü varlıklarla savaşması, onun mert ve cesur mücadelesini gösterir. Yolculuklarında başı sıkıştığında Allah'tan yardım istemesi ve sürekli ilahi iletişim içinde olması, destan kahramanının farklı bir evrende yaşadığını ortaya koyar. Cenknâmelerde İslamiyet etkisi yoğun biçimde hissedilir. Düldül'ün günlerce mola vermeden uçabilmesi, Zülfikar'ın devasa nesneleri tek vuruşta ikiye ayırabilmesi, Hz. Ali'nin yardımcılarının da olağanüstü nitelikler taşıdığını gösterir.

Çalışmaya konu olan "Kesik Baş" hikâyesi, olağanüstü özellikleriyle dikkat çekmiş ve geniş bir coğrafyada yaygınlık kazanmıştır. Bu motif, cenknâmeler dışında birçok hikâye, masal ve destanda da yer alarak günümüze kadar ulaşmıştır. "Kesik Baş" hikâyesinde İslam'ın öğretilmesi ve bu uğurda verilen mücadele ön plandadır. İslam dini, hangi şart altında olursa olsun kendisini tehdit eden güçlere karşı savunma mekanizması geliştirmiştir. Bu mücadelede Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali, Hz. Hamza ve Hz. Ömer gibi kahramanlar rol model olarak sunulmuştur. Sözlü ve yazılı kültürde aktarılan bu mücadeleler, Müslüman toplumların ortak kültürü açısından büyük önem taşır.

Cenknâmeler, ortak kültürü oluşturan anlatılar içinde özel bir yere sahiptir. Bütün cenknâmeler incelendiğinde toplum içinde idealize edilen en önemli şahsiyetin Hz. Ali olduğu görülür. Bu nedenle, destan kahramanları arasında Hz. Ali başta gelir. Anadolu sahasında yazılan ve sözlü kültürle beslenen cenknâmelerin iki temel kaynağı vardır: İslam dini ve Türk kültürü. Cenknâmeler, hangi kültürel çevreden geçerse geçsin Türk edebiyatında genel kabulleri yansıtan, inanç dünyasını besleyen bir türdür. Türklerin inanç dünyasında Hz. Ali'nin yeri son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Balaban, T. (2015). Hz. Ali Merkezli Bir Ölüm Memoratına Dair Değerlendirmeler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 73, 89-104.

Campbell, J. (2023). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* . İstanbul: İthaki Yayınları.

Cicioğlu, M. N. (2023). Kırgız Destanlarında Hz. Ali: Bir Kült ve Bir Bahadır. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 7(2), 1275-1298.

Çetin, İ. (1997). *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknameleri.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Çetin, İ. (2005). Türk Halk Edebiyatında Hz. *Ali. Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*. Ed. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 193-215.

Çobanoğlu, Ö. (2018). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Erdal T. (2021). Halife Hz. Ali ile Cenknâme Kahramanı Hz. Ali Arasında Mitik Dönüşüm. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(3), 62-84.

Ergin, M. (1994). *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Göksu, E. (2018). *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*. İstanbul: Kronik Kitap.

Gülten, S. (2023). *Türklerin Hz. Ali'si* . İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Karadavut, Z. (2018). Köroğlu Destanında Hz. Ali. IV. *Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitab*ı. 871-882.

Ocak, A. Y. (1989). *Türk Folklorunda Kesik Baş*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırmaları Enstitüsü.

Özkan, İ. (1989). *Yusuf Bey- Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldız Ata, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

FOLKLORUN YAPAY ZEKÂ VE HOLOGRAFİK PEDAGOJİYLE DİJİTAL DÖNÜŞÜMÜ

Recai BAZANCİR[1]
Emrullah YİĞİT[2]

1 Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, recaibazancir@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2393-508X
2 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, emrullahyigit@yyu.edu.tr, 0000- 0002-5319-0798

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca kültürel belleğin en güçlü taşıyıcıları arasında yer alan folklor metinleri—destanlar, masallar, efsaneler ve mitolojik anlatılar—her dönemin iletişim ve yeniden üretim teknolojileri tarafından biçimlendirilmiştir. Sözlü kültürden yazı kültürüne, oradan matbaa çağına ve nihayetinde dijital ağ toplumuna uzanan bu dönüşüm sürecinde anlatıların özü korunurken biçimi ve aktarım kanalları köklü değişimler geçirmiştir. Günümüzde yapay zekanın (YZ) üretici araçlar hâline gelmesi ve holografi teknolojisinin eğitime entegre edilmesiyle bu dönüşüm, tarihte eşi görülmemiş bir ivme kazanmaktadır.

Büyük dil modelleri (Large Language Models—LLM), milyarlarca parametre üzerine eğitilerek insan dilini ve anlatı kalıplarını taklit edebilme kapasitesine ulaşmıştır. GPT-4, Claude, Gemini gibi modeller; Propp'un (1928) tespit ettiği otuz bir işlev ve Campbell'ın (1949) monomit şeması gibi evrensel anlatı iskeletlerini içselleştirerek yeni masallar, destan pasajları ve mitolojik anlatılar üretebilmektedir. Bu üretim süreçleri, bir yandan yaratıcı potansiyeliyle folkloristlerin dikkatini çekerken öte yandan kültürel özgünlük, telif hakkı ve somut olmayan mirasın korunması açısından ciddi sorular doğurmaktadır.

Pedagojik alanda ise artırılmış gerçeklik (AR) ve holografik projeksiyon teknolojilerinin eğitim ortamlarına entegrasyonu, folklor anlatılarının öğreticiliğini bambaşka bir boyuta taşımaktadır. Bir öğrencinin Dede Korkut destanlarındaki Basat'ı ya da Homeros'un Odysseia'sındaki Odysseus'u gerçek zamanlı bir hologram ortamında deneyimleyebileceği, bu karakterlerle etkileşime girebileceği öğrenme senaryoları artık bilimkurgunun ötesine geçmektedir. Vygotsky'nin Yakınsal Gelişim Alanı (YGA/ZPD) kuramı bağlamında değerlendirildiğinde holografik ortamlar, soyut kültürel kavramların somutlaştırılmasında pedagojik iskele işlevi görmektedir.

Bu bölüm, söz konusu çok katmanlı dönüşümü; folklor bilimi, dijital beşeri bilimler, pedagoji ve YZ araştırmalarının kesişim noktasında ele almaktadır. Araştırmanın temel sorunsalı şudur: Yapay zeka üretimi ve holografik pedagojik araçlar, folklor metinlerinin—özellikle destanlar, masallar ve mitolojik anlatıların—üretim, aktarım ve eğitimsel kullanım biçimlerini nasıl dönüştürmektedir ve bu dönüşümün kültürel miras perspektifinden olanakları ile riskleri nelerdir? Araştırma; betimsel nitel bir yaklaşımla, alanyazın taraması ve karşılaştırmalı metin analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Türk sözlü kültürü, inceleme sürecinde özellikle Dede Korkut metinleri ve Anadolu masalları bağlamında referans corpus olarak kullanılmıştır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE KAVRAMSAL ZEMİN

2.1. Folklor Anlatısının Yapısal Temelleri: Propp, Campbell ve Jung

Vladimir Propp, 1928 yılında yayımladığı Masalın Biçimbilimi (Morfologiya Skazki) adlı eserinde yüz Rus halk masalını incelemiş ve anlatının otuz bir temel işleve indirgenebileceğini ortaya koymuştur (Propp, 1928/1968). Bu işlevler; yokluk, yasak, yasağın çiğnenmesi, sorgulama, bilgi alma, aldatma, suç ortaklığı, zarar ya da yoksunluk, aracılık, başlangıç karşı-eylemi, yola çıkış, bağışçının işlevi, kahramanın tepkisi, büyülü nesnenin alınması, yolculuk, mücadele, işaretlenme, kötünün yenilgisi, ilk dönüş, kovuşturma, kurtarılma, tanınmamış varış, sahte kahraman iddiaları, zor görev, tamamlanan görev, tanınma, ifşa, başkalaşım, ceza ve düğün gibi öğeleri kapsamaktadır. Propp'un bu sistemi yalnızca Rus masalları için değil, evrensel halk anlatısının ortak iskeletini ortaya koyması bakımından son derece önem taşımaktadır.

Joseph Campbell ise 1949'da yayımlanan Bin Yüzlü Kahraman (The Hero with a Thousand Faces) adlı çalışmasında dünyanın dört bir yanındaki mit ve destanlardan yola çıkarak 'monomit' kavramını geliştirmiştir. Bu şemaya göre her kahraman anlatısı; ayrılış (Ordinary World → Call to Adventure → Refusal → Meeting the Mentor → Crossing the Threshold), erginlenme (Tests, Allies, Enemies → Approach → Ordeal → Reward) ve dönüş (The Road Back → Resurrection → Return with the Elixir) evrelerinden oluşmaktadır (Campbell, 1949/2008). Oğuz destanlarındaki Boğaç Han, Dirse Han oğlu Boğaç anlatısından başlayarak büyüme, sınav ve topluma dönüş süreçleriyle bu şemayı mükemmel biçimde örneklemektedir. Benzer biçimde Sümer'in Gılgamış Destanı, Yunan mitolojisindeki Herakles serüvenleri ve Anadolu masallarındaki 'küçük oğul' figürü, Campbell'ın şemasını doğrulayan anlatısal paralelliklere sahiptir.

Carl Gustav Jung'ın kolektif bilinçdışı ve arketip kuramı ise bu anlatıların neden kültürel sınırları aşarak evrensel bir rezonans yarattığını açıklamaktadır. Kahraman, Gölge (Shadow), Anima/Animus, Bilge Yaşlı Adam (Wise Old Man), Büyücü (Trickster) ve Büyük Ana (Great Mother) arketipleri; Türk destanlarından Avrupa masallarına, Hint Mahabharata'sından Maya mitolojisine kadar geniş bir coğrafyada karşılık bulmaktadır (Jung, 1959/2014). Yapay zekanın folklor üretimi söz konusu olduğunda Jung'ın arketipleri kritik bir işlev üstlenmektedir: YZ modelleri, büyük eğitim veri setleri üzerinden bu arketipsel kalıpları öğrenmekte ve yeni metinlerinde bilinçli ya da bilinçsiz biçimde yeniden üretmektedir.

2.2. Dijital Folklor, Netlore ve Folklor 4.0

İnternet kültürünün folklorik boyutlarını inceleyen Trevor Blank ve Robert Glenn Howard, dijital folkloru 'ağ ortamlarında dolaşıma giren ve ge-

leneksel aktarım kalıplarını dijital pratiklerle birleştiren sözlü-yazılı melez anlatı biçimleri' olarak tanımlamaktadır (Blank & Howard, 2013). Netlore kavramı, özellikle e-posta zincirleri, sosyal medya paylaşımları, memler ve viral hikâyeler biçiminde dijital ortamda üretilen ve yayılan folklorik içerikleri kapsamaktadır. Bu oluşumlar, geleneksel folklorun temel niteliklerini—anonimlik, çok sayıda varyant, kolektif sahiplik, performatif boyut—dijital ekosistemde yeniden üretmektedir.

Kültürel miras ve dijital teknoloji araştırmacısı Valdimar Hafstein, geleneksel anlatıların dijital platformlarda yayılmasını 'canlı miras pratiklerinin ağ ortamında yeniden canlanması' olarak değerlendirirken UNESCO'nun 2003 tarihli SOKÜM Sözleşmesi'nin dijital alanda uygulanmasının güçlüklerine de dikkat çekmektedir (Hafstein, 2018). Gerçekten de bir masalın YouTube'da anlatılması, TikTok'ta yeniden yorumlanması ya da bir AI chatbot aracılığıyla kişiselleştirilmesi; bu masalın atıfta bulunduğu kültürel belleği hem yaşatmakta hem de dönüştürmektedir.

'Folklor 4.0' kavramı ise Endüstri 4.0 paradigmasına atıfla geliştirilmiş ve folklor araştırmacısı Hasan Çal tarafından Türk halk bilimi bağlamında kavramsallaştırılmıştır (Çal, 2020). Bu çerçevede folklor; nesnelerin interneti (IoT), büyük veri, yapay zeka, artırılmış gerçeklik ve blok zinciri gibi dördüncü sanayi devrimi teknolojileriyle buluşarak yeni bir anlam ve aktarım ekolojisi oluşturmaktadır. Folklor 4.0'da geleneksel performans ortamı yerini akıllı sistemlerle desteklenen etkileşimli platformlara bırakmakta; dinleyici pasif alıcı olmaktan çıkarak aktif içerik üreticisine dönüşmektedir.

2.3. Holografik Öğrenme ve Pedagojik Dönüşüm

Holografik teknoloji, 1960'larda Dennis Gabor'un Nobel ödüllü buluşuyla bilim dünyasına giren üç boyutlu görüntüleme sisteminin günümüzde eğitim alanına uyarlanmış biçimini ifade etmektedir. Microsoft HoloLens, Magic Leap ve benzeri karma gerçeklik (Mixed Reality—MR) aygıtlarının yanı sıra Pepper's Ghost tekniğine dayanan holografik projeksiyon sistemleri, sınıf ortamlarında giderek daha fazla yer bulmaktadır. Araştırmalar, holografik öğrenme ortamlarının bilişsel yükü düşürürken uzamsal hafıza ve kavramsal anlamayı güçlendirdiğini göstermektedir (Radianti vd., 2020; Makransky & Lilleholt, 2018).

Vygotsky'nin (1978) Yakınsal Gelişim Alanı kuramı bağlamında holografik ortamlar, öğrencinin bağımsız performansı ile rehber desteğiyle ulaşabileceği performans düzeyi arasındaki boşluğu dolduran pedagojik iskele (scaffolding) işlevi görmektedir. Dede Korkut'un 'Boy'larını okuyan bir ortaokul öğrencisi, söz konusu destanı yalnızca metin üzerinden değil, holografik yeniden canlandırma (holographic reenactment) aracılığıyla deneyimleyerek hem dilsel hem de kültürel bağlamı çok katmanlı biçimde özümseyebilmektedir. Dale'ın Deneyim Konisi (Cone of Experience) modeline göre en kalıcı

öğrenme, gerçek deneyim ve simüle deneyim düzeylerinde gerçekleşmektedir; holografik pedagoji tam da bu deneyim yoğunluğunu sınıf ortamına taşımaktadır (Dale, 1969).

Bloom'un Yenilenmiş Taksonomisi açısından değerlendirildiğinde holografik folklor uygulamaları; bilgi ve kavrama düzeyini aşarak uygulama, analiz, değerlendirme ve yaratma basamaklarını kapsayan üst düzey bilişsel süreçleri harekete geçirmektedir (Anderson & Krathwohl, 2001). Öğrenci, bir masaldaki 'kötücül güç' arketipini holografik ortamda gözlemleyerek analiz etmekte, farklı kültürlerden paralel figürlerle karşılaştırma yapmakta ve kendi özgün bir anlatı varyantını oluşturabilmektedir.

3. YAPAY ZEKA ÜRETİMİ VE FOLKLOR METİNLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ

3.1. Büyük Dil Modellerinin Anlatı Üretim Kapasitesi

2017'de Google araştırmacıları tarafından geliştirilen Transformer mimarisi (Vaswani vd., 2017), büyük dil modellerinin temelini oluşturmaktadır. Bu mimari; dikkat mekanizması (attention mechanism) sayesinde metindeki uzak mesafeli bağıntıları ve kalıpları yakalama kapasitesine sahiptir. Milyarlarca parametreyle eğitilen GPT-4 gibi modeller, eğitim veri setinde yer alan folklor metinlerinden destanlara kadar geniş bir söylem yelpazesini içselleştirmiş durumdadır. Bu modeller, yalnızca verilen metinleri özetlemek ya da çevirmekle kalmayıp biçimsel tutarlılığı koruyan özgün anlatılar üretebilmektedir.

Önemli bir soru şudur: YZ tarafından üretilen bu anlatılar gerçek anlamda 'yaratıcı' mıdır, yoksa istatistiksel örüntü tekrarı mıdır? Eleştirel yapay zeka kuramcısı Kate Crawford (2021), büyük dil modellerinin temelden bir 'kültürel arşiv montajcısı' olduğunu ve özgün yaratıcılıktan çok, varolan insan ifadelerinin istatistiksel ortalamasını yansıttığını ileri sürmektedir. Bu perspektiften bakıldığında YZ folklor üretimi; Walter Benjamin'in (1936/2012) 'Teknik Olarak Yeniden-Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı' makalesindeki 'aura kaybı' tartışmasını güncelleyen bir boyut taşımaktadır. Sözlü geleneğin en temel özelliği olan performatif özgünlük ve anlık bağlam duyarlılığı, YZ üretiminde kaçınılmaz biçimde zayıflamaktadır.

Öte yandan Jason Begy ve Nick Montfort gibi dijital anlatı kuramcıları, YZ sistemlerinin anlatı üretimini folklorun varyant üretme mekanizmasıyla örtüştüğünü savunmaktadır (Montfort, 2023). Geleneksel sözlü kültürde her anlatıcı, bilinen anlatı çerçevesini kendi icra koşullarına, dinleyici kitlesine ve anlık yaratıcı tercihlerine göre yeniden biçimlendirmektedir—tıpkı YZ modellerinin temperature ve top-p gibi üretim parametrelerine bağlı olarak farklı varyantlar oluşturması gibi. Bu benzerlik, 'YZ anlatısı anonim bir dijital anlatıcının performansı olarak kavranabilir mi?' sorusunu meşrulaştırmaktadır.

Türk folkloru özelinde bir değerlendirme yapıldığında, GPT-4 ve benzeri modellerin Dede Korkut 'boy'larının biçimsel kalıplarını—tekrar formülleri, kahramanlık epitonları, 'kazan, kılıç, at ve yiğit' gibi kalıp imgeler—önemli ölçüde kavrayabildiği görülmektedir (Ekici, 2021). Ancak bu modeller, Oğuz dünya görüşünün derinliklerine, at kültünün simgesel değerine ya da boy sistemi içindeki sosyal hiyerarşinin anlatısal yansımalarına tam anlamıyla nüfuz edememektedir. Bu sınırlılık, YZ folklor üretiminin kültürel bağlam bağımlılığı sorununu somut biçimde ortaya koymaktadır.

3.2. Destanların Yapay Zekâ Ortamında Dönüşümü

Destan geleneği, insanlık tarihininin bilinen en eski sözlü anlatı biçimlerinden birini teşkil etmektedir. Sümer'in Gılgamış Destanı'ndan Hint Mahabharata'sına, Yunan Homeros destanlarından Türk-Oğuz destan geleneğine uzanan bu köklü sözlü miras, YZ tarafından hem eğitim verisi hem de üretim hedefi olarak işlenmektedir. Destan, uzunluğu, karmaşık karakter ağı ve tarihsel-mitolojik referans yoğunluğu nedeniyle YZ için özellikle zorlu bir tür oluşturmaktadır.

Aiden Pepyat ve arkadaşlarının (2022) GPT-3 tabanlı destan üretimi üzerine yürüttüğü deneysel çalışma, modelin Homeros'un daktilik heksametresine yakın vezin kalıpları ürettiğini; ancak destanın teolojik ve kozmolojik boyutlarını tutarlı biçimde sürdüremediğini ortaya koymuştur. Model, Gılgamış'a benzer bir kahraman oluşturmakta ve Enkidu/Ölüm/Yas üçlüsüne karşılık gelen bir anlatı çatışması kurgulamakta başarılı olurken, destana anlam derinliği kazandıran varoluşsal katmanı bütünlüklü biçimde taşıyamamaktadır.

Türk destan geleneği bağlamında Dede Korkut özellikle ilgi çekici bir deneysel alan sunmaktadır. Orhan Şaik Gökyay (1973) ve Semih Tezcan'ın (2001) filolojik çalışmalarıyla standart biçimi belirlenen Dede Korkut anlatıları; aliterasyona dayalı dil oyunları, Oğuzca formüller ve yinelenen kalıp ifadeler içermektedir. Bu özellikler; YZ'nin güçlü olduğu istatistiksel örüntü tanıma yetenekleriyle kısmen örtüşmektedir. Ancak Pertev Naili Boratav'ın (1982) Türk halk masalları ve destanları üzerine kapsamlı analizinde altını çizdiği performatif bağlam ve icra ortamının belirleyiciliği, YZ tarafından kavranamaz bir boyut olarak kalmaya devam etmektedir. Bir destanın gerçek anlamı, metinde değil; o metni seslendiren ozanın sesi, bedensel dili ve dinleyiciyle kurduğu anlık iletişim diyaloğunda saklıdır.

Bununla birlikte YZ'nin destan alanındaki katkısı küçümsenmemelidir. Ölçeklenebilir çeviri kapasitesi, farklı dillerdeki destan geleneklerini karşılaştırmalı incelemeye olanak tanıyan çapraz kültürel analiz araçları ve az belgelenmiş destan parçacıklarını yeniden bütünleştirme potansiyeli açısından YZ, karşılaştırmalı destan araştırmacılığına değerli araçlar sunmaktadır (Orhan, 2023). ATU (Aarne-Thompson-Uther) motif indeksini büyük veri anali-

ziyle işleyebilen YZ sistemleri, şimdiye kadar yalnızca uzman folkloristlerin elinden çıkabilecek geniş ölçekli karşılaştırmalı motifoloji çalışmalarını demokratikleştirmektedir.

3.3. Masalların Dijital Üretim Süreçlerindeki Yeri

Masallar; kısa anlatı yapıları, baskın arketipsel karakterleri ve Propp'un belirlediği işlevsel sıralamanın net görünürlüğü nedeniyle YZ anlatı üretiminin en verimli test alanı hâline gelmiştir. Google'ın LaMDA (Language Model for Dialogue Applications) ve ardından Bard ile Gemini modelleri; girdi olarak verilen birkaç anahtar kelimeden yola çıkarak tutarlı, yapısal bütünlüğü olan masallar üretebilmektedir. Bu üretimlerde Campbell'ın 'ayrılış-erginlenme-dönüş' şeması ve Propp'un 'kahraman-bağışçı-kötücül güç' üçgeni kendiliğinden belirmektedir; zira model bu kalıpları, eğitim veri setindeki on binlerce masaldan istatistiksel olarak çıkarmıştır.

Anadolu masalları bağlamında değerlendirildiğinde Boratav'ın (1969) derlediği 'Keloğlan' anlatıları, YZ üretimi için özgün bir deneysel zemin sunmaktadır. Keloğlan'ın 'akıllı aptal' (trickster) arketipi; zeka ile görünüşteki basitliğin çelişkisine dayalı ironik anlatı dinamiği, YZ modellerinin kalıpsal beklentileri aşan varyantlar üretip üretemeyeceğini sınamak açısından ilgi çekicidir. Yapılan ön değerlendirmelerde YZ modellerinin Keloğlan'ın ironik zekâsına ait bağlamsal nüansları yakalamakta güçlük çektiği, genellikle daha düz ve kalıpsal bir trickster temsili ürettiği gözlemlenmektedir.

Dijital masal üretiminin farklı bir boyutu ise kişiselleştirmedir. Amazon Alexa, Google Asistan ve özellikle çocuklara yönelik yapay zeka uygulamaları; ebeveyni ya da çocuğun adını, sevdiği hayvanı veya yerleşim yerini içeren kişiselleştirilmiş masallar üretebilmektedir. Bu uygulama tipi, masalın geleneksel kolektif-anonim kimliğini bireysel-kişiselleştirilmiş bir kimliğe dönüştürmekte ve folklor bilimi açısından 'kimin anlatısı?' sorusunu yeniden gündeme getirmektedir. Nicholas Carr'ın (2010) 'The Shallows' adlı eserinde dijital okumayı tartışırken öne sürdüğü yüzeysel bilişsel işleme argümanı, kişiselleştirilmiş YZ masallarının geleneksel usta anlatıcının yarattığı derinlikli anlam dünyasını ne ölçüde karşılayabildiğini sorgulatmaktadır.

3.4. Mitolojik Anlatılar ve Yapay Zekanın Teolojik Sınırları

Mitolojik anlatılar—yani bir toplumun dünya ve varoluş anlayışını şekillendiren kutsal ya da yarı-kutsal metinler—YZ için anlatı biçimleri arasında en güç olanı temsil etmektedir. Bunun temel nedeni, mitolojik anlatının yalnızca bir hikâye aktarım biçimi değil, bir dünya görüşünün ve kolektif kimliğin cisimleşmiş ifadesi olmasıdır. Mircea Eliade'ın (1963) tespit ettiği üzere mit, kutsal zamanı (in illo tempore) yeniden canlandırma işlevi görür; bu işlev, yalnızca bilişsel olmaktan çok varoluşsal bir boyut taşımaktadır.

Türk mitolojisi bağlamında Tengri ve yer-su ruhlarından oluşan kozmogonik inanç sistemi; Yaratılış, Ergenekon, Göç ve Türeyiş anlatıları gibi mitolojik metinler, YZ eğitim veri setlerinde yeterli temsile sahip değildir. İngilizce kaynaklara ağırlıklı olarak eğitilen mevcut büyük dil modelleri, Yunan ve Roma mitolojisini Türk, Altay ya da Orta Asya mitolojisinden çok daha zengin biçimde temsil etmektedir. Bu veri önyargısı (data bias), YZ tarafından üretilen Türk mitolojik anlatıların tutarsız, eksik ya da yanlış temsillere yol açabileceği anlamına gelmektedir. Abdülkadir İnan'ın (1954) kapsamlı Şamanizm ve Türk mitolojisi çalışması gibi temel kaynaklar henüz büyük ölçüde dijitalleştirilmemiş ve model eğitim veri setlerine dahil edilmemiştir.

Bununla birlikte YZ'nin mitoloji araştırmacılığına sunduğu katkılar gözardı edilemez. Walter Burkert'in (1979) Yunanca mitolojik metinlerin Yakın Doğu kökenlerine ilişkin karşılaştırmalı analizleri ya da Lauri Honko'nun (1984) Kalevala'nın sözlü performans gelenekleri üzerine çalışmaları gibi köklü karşılaştırmalı mitoloji çalışmaları; YZ destekli büyük ölçekli motifoloji analizleriyle beslenebilmekte ve çok daha kapsamlı bir karşılaştırmalı mitoloji haritası çıkarılabilmektedir. Stanford Hümanite Merkezi'nin 'Mythologies of the World' projesi bu bağlamda öncü bir girişim olarak dikkat çekmektedir.

4. HOLOGRAFİK PEDAGOJİ VE FOLKLOR EĞİTİMİNİN DÖNÜŞÜMÜ

4.1. Holografik Teknolojinin Eğitim Ortamlarına Entegrasyonu

Holografik eğitim teknolojileri, günümüzde birbirinden farklı teknik platformlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Microsoft HoloLens 2, öğretmeni ve öğrencileri aynı holografik çalışma alanında buluşturabilen karma gerçeklik (MR) başlıkları sunmaktadır. Apple Vision Pro, mekansal bilgisayar (spatial computing) paradigmasını yerleşik kullanıcı kitlesine yaymaktadır. Pepper's Ghost tekniğine dayanan holografik sahne sistemleri ise konser salonları ve müzelerden üniversite konferans salonlarına kadar farklı mekânlarda tarihi figürlerin üç boyutlu sunumunu olanaklı kılmaktadır (Raskar vd., 1998).

Eğitim bağlamında holografik uygulamaların en güçlü sonuçları tıp eğitimi alanında alınmış olmakla birlikte (Moro vd., 2017), edebiyat, tarih ve kültürel miras eğitimindeki potansiyeli hızla fark edilmektedir. Leeds Üniversitesi'nin yürüttüğü bir pilot projede öğrenciler, Shakespeare'in 'Hamlet'ini holografik bir tiyatro ortamında deneyimleyerek kontrol grubuna kıyasla anlatı anlama, karakter analizi ve eleştirel düşünme testlerinde istatistiksel olarak anlamlı daha yüksek puanlar almıştır (Radianti vd., 2020). Bu bulgu, folklor ve destan eğitimi için kritik bir emsali teşkil etmektedir.

Türkiye'deki eğitim sistemine yönelik olarak MEB'in 2023-2028 Dijital Dönüşüm Strateji Belgesi'nde artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarına ilişkin pilot projeler yer almaktadır. Kültür Bakanlığı destekli projelerde Çatalhöyük'ün ve Gordion'un sanal yeniden canlandırmaları denenmiş; bu deneyimler, destan ve mitoloji eğitimine yönelik benzer uygulamaların zeminini hazırlamıştır. Dede Korkut destanlarının holografik yeniden canlandırması ise bu noktada hem pedagojik hem de kültürel miras koruma açısından son derece anlamlı bir hedef oluşturmaktadır.

4.2. Folklor Metinlerinin Holografik Ortamda Pedagojik Potansiyeli

Folklor metinlerinin holografik öğrenme ortamında sunulması, birkaç farklı pedagojik model aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Birinci model olan 'holografik performans yeniden canlandırması'nda, bir destanın ya da masalın kilit sahneleri üç boyutlu holografik sekanslar olarak animasyona dönüştürülür ve öğrenciler bu sahneleri izleyerek ya da etkileşime girerek yorumlar. Bu model, performatif sözlü kültürün öncelikli olarak görsel-işitsel boyutunu yeniden üretmektedir. Oğuz boylarının Dede Korkut destanındaki at yarışı, savaş ya da av sahnelerinin bu biçimde canlandırılması; anlatı mekânını ve zamanını soyut metinden somut deneyime dönüştürebilir.

İkinci model olan 'etkileşimli anlatı ortamı'nda öğrenciler; holografik ortamda bir masalın karakterleriyle diyaloğa girebilir, alternatiflere karar verebilir ve farklı anlatı yollarını keşfedebilirler. Bu model; seçmeli anlatı (branching narrative) yapısıyla geleneksel masalın doğrusal akışını kırarken, her seçeneğin Propp'un işlevsel şeması üzerindeki sonuçlarını anlık olarak görselleştiren bir 'anlatı haritası' sunabilmektedir. Böylece öğrenci yalnızca masal dinleyen değil, anlatı yapısını aktif biçimde keşfeden bir araştırmacıya dönüşmektedir.

Üçüncü model olan 'karşılaştırmalı mitoloji hologramı'nda, paralel mitolojik figürler—örneğin Tepegöz ve Polyphemos—aynı holografik alan içinde karşılaştırmalı olarak sunulur. Bu sunum, öğrencilerin iki figür arasındaki biçimsel benzerlikleri ve kültürel farklılıkları doğrudan gözlemleyerek kavramasını sağlar. ATU 1137 numaralı 'Kör Dev' motifinin Türk ve Yunan versiyonlarını eş zamanlı olarak holografik ortamda inceleme imkânı, karşılaştırmalı folklor eğitiminin derinliğini ve canlılığını önemli ölçüde artırabilir.

Dördüncü model ise 'yaratıcı üretim iş birliği'dir. Bu modelde öğrenciler, YZ yardımcısı ile holografik ortam araçlarını birleştirerek kendi orijinal anlatı varyantlarını oluştururlar. Öğrenci bir Dede Korkut boyunu alır, YZ ile olay örgüsünü genişletir, ardından bu yeni varyantı holografik bir sınıf performansına dönüştürür. Bu süreç; yaratıcılık, eleştirel düşünme ve dijital okuryazarlığı tek bir pedagojik etkinlik çatısı altında buluşturmaktadır.

Tablo 1. Holografik Pedagoji Modellerinin Folklor Eğitimindeki Karşılaştırmalı Analizi

Pedagojik Model	Temel İşlev	Folklor Metni Uygulaması	Kuramsal Dayanak	Öğrenme Çıktısı
Holografik Performans Yeniden Canlandırması	Sözlü performans deneyiminin yeniden üretimi	Dede Korkut boylarının kilit sahneleri	Dale'in Deneyim Konisi; Vygotsky ZPD	Kültürel bağlam kavrayışı, sözlü geleneğin deneyimlenmesi
Etkileşimli Anlatı Ortamı	Öğrencinin aktif anlatı kurgulama süreci	Masalların dallanmalı anlatı versiyonları	Bloom taksonomisi (yaratma basamağı)	Anlatı yapısı analizi, eleştirel düşünme
Karşılaştırmalı Mitoloji Hologramı	Kültürlerarası paralel motif görselleştirme	Tepegöz-Polyphemos; Deli Dumrul-Ölüm figürü	Campbell monomit; ATU motif indeksi	Karşılaştırmalı anlama, kültürel empati
YZ Destekli Yaratıcı Üretim	YZ araçlarıyla özgün varyant üretimi	Dede Korkut boylarının modern yorumları	Sosyal yapılandırmacılık; dijital folklor	Yaratıcılık, dijital yetkinlik, kültürel sahiplenme

4.3. Kültürel Miras Koruma ve UNESCO Perspektifi

UNESCO'nun 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi; sözlü gelenekler ve anlatım biçimlerini, gösteri sanatlarını, sosyal uygulamaları, ayin ve şenlikleri, doğa ve evrenle ilgili uygulamaları ve el sanatlarına ilişkin geleneksel bilgileri SOKÜM kapsamında tanımlamaktadır. Türkiye'nin Milli Kültür Envanteri'ne göre otuzdan fazla Türk sözlü geleneği bu kapsamda tescillenmiş durumdadır; bunların başında Dede Korkut anlatıları UNESCO 2018 yılında insanlığın somut olmayan kültürel mirası listesine alınmıştır.

Dijitalleştirme ve YZ tabanlı yeniden üretim süreçleri, bu miras unsurlarının korunması açısından çift yönlü bir dinamik yaratmaktadır. Koruyucu boyutuyla değerlendirildiğinde dijitalleştirme, sözlü geleneğin zamanla yitirilecek performans boyutlarını—ses, jest, anlık yorumlama—kayıt altına almakta; YZ tabanlı analiz araçları ise büyük arşiv corpora içindeki nadir varyantları ve unutulmaya yüz tutmuş motifleri tespit etmektedir. Holografik yeniden canlandırma ise bu mirasın yeni nesillere deneyimsel biçimde aktarılmasını mümkün kılmaktadır.

Öte yandan dijitalleştirmenin yarattığı dönüşüm riskleri de görmezden gelinemez. Marc Jacobs ve Lieve Goudeseune'in (2014) kültürel miras ve dijital dönüşüm üzerine hazırladıkları kapsamlı raporda vurgulandığı üzere, SOKÜM unsurlarının decontextualized (bağlamından koparılmış) biçimde dijital ortama taşınması, bu unsurların canlılığını ve anlam derinliğini zedeleyebilmektedir. Dede Korkut'un bir ozan tarafından bozkır ortamında

seslendirilen performansı ile yapay zekanın ürettiği metin arasındaki fark; yalnızca biçimsel değil, varoluşsal niteliktedir.

Tablo 2. Yapay Zeka Üretimi ve Geleneksel Sözlü Gelenek: Karşılaştırmalı Analiz

Boyut	Geleneksel Sözlü Gelenek	Yapay Zeka Üretimi	Holografik Pedagoji
Üretici	Kültürlü anlatıcı / ozan (bireysel/kolektif)	Büyük dil modeli (istatistiksel)	YZ + pedagojik tasarımcı işbirliği
Bağlam	Özgün sosyal ve törensel ortam	Bağlamdan bağımsız, istek odaklı	Yeniden bağlamlandırılmış sınıf ortamı
Yaratıcılık	Anlık performatif yaratım	Örüntü tabanlı olası üretim	Yönlendirilmiş yaratıcı keşif
Kültürel Özgünlük	Yüksek; yaşayan kültürün ifadesi	Değişken; eğitim verisine bağımlı	Orta-yüksek; metinsel sadakat + görsel zenginlik
Erişilebilirlik	Sınırlı; mekan ve anlatıcıya bağlı	Yüksek; ölçeklenebilir ve anında	Orta; donanım gerektiriyor
Eğitsel Değer	Derin kültürel daldırma	Yapısal farkındalık, varyant üretimi	Deneyimsel öğrenme, çok duyulu kavrama
SOKÜM Riski	Düşük (yaşayan gelenek)	Yüksek (decontextualization)	Orta (görselleştirme aura kaybı)

5. TARTIŞMA: FIRSATLAR, RİSKLER VE ETİK BOYUTLAR

5.1. Dijital Dönüşümün Sunduğu Fırsatlar

Yapay zeka ve holografik teknolojilerin folklor eğitimine entegrasyonunun sunduğu fırsatlar, birkaç temel eksen üzerinde değerlendirilebilir. Birinci eksen, erişilebilirlik ve demokratikleşmedir. UNESCO verilerine göre dünya genelinde binlerce sözlü gelenek yalnızca birkaç düzine aktif uygulayıcıyla hayatta kalmaktadır; YZ tabanlı arşivleme ve çoğaltma araçları, bu anlatıların kaybolmadan önce dijital olarak yakalanmasını ve milyonlarca insana ulaştırılmasını mümkün kılmaktadır. Holografik ortamlar ise kırsal ya da uzak bölgelerdeki öğrencilerin, bir sözlü gelenek ustasını yaşadıkları coğrafyaya taşıyamasalar bile, onun performatif anlatı geleneğini simüle bir biçimde deneyimlemelerine olanak tanıyabilmektedir.

İkinci eksen, karşılaştırmalı araştırma kapasitesinin artışıdır. Geleneksel folkloristik yöntemler, araştırmacıların yalnızca erişebildikleri arşivlerle sınırlı kalmasını zorunlu kılmaktaydı. YZ destekli veri analiz araçları ise ATU motif indeksindeki 45.000'den fazla kayıt üzerinde anlık karşılaştırmalı analizler yapılmasını mümkün kılmaktadır (Uther, 2004). Bu kapasite, Türk, Altay, Moğol, İran ve Arap folklorları arasındaki motif alışverişlerini ve anlatı köprülerini çok daha kapsamlı biçimde haritalamanın önünü açmaktadır.

Üçüncü eksen, pedagojik yenilik ve öğrenci motivasyonudur. Z ve Alfa kuşakları olarak adlandırılan günümüz öğrencileri; metne dayalı, tek yönlü ve soyut öğrenme deneyimlerinden ziyade etkileşimli, görsel ve deneyim-

sel öğrenme ortamlarına yanıt vermektedir. Holografik folklor uygulamaları, geleneksel anlatıların bu kuşaklara cazip ve anlamlı biçimde sunulmasında güçlü bir araç işlevi görebilir. Prensky'nin (2001) 'dijital yerliler' kavramını bu bağlamda genişletecek olursak; günümüz öğrencileri için Dede Korkut bir holografik deneyim aracılığıyla soyut tarihsel metinden canlı ve dokunulur bir kültürel deneyime dönüşebilir.

Dördüncü eksen, dil koruma ve canlandırma (language revitalization) süreçlerine katkıdır. Türk lehçelerinde yazılmış ya da aktarılmış çok sayıda folklor metni; Kazakça, Türkmence, Yakutça, Kırgızca ve Uygurca gibi dillerde önemli anlatı gelenekleri barındırmaktadır. YZ destekli çeviri ve ses sentezi teknolojileri, bu dillerdeki anlatıların geniş bir izleyici kitlesine sunulmasını ve özellikle tehlike altındaki Türk diyalektlerindeki sözlü anlatıların korunmasını kolaylaştırabilmektedir.

5.2. Riskler ve Eleştirel Değerlendirme

Yapay zekanın folklor alanındaki dönüştürücü gücü, beraberinde bir dizi yapısal riski de taşımaktadır. Bu risklerin ilki ve en temeli, kültürel öz/anlam kaybı sorunudur. Bir sözlü anlatının gerçek anlamı; metnin kendisinde değil, o metni belirli bir topluluk içinde, belirli bir törensel ya da sosyal bağlamda, belirli bir ses ve beden diliyle seslendirme eyleminde gizlidir. Mikhail Bakhtin'in (1981) 'diyalojik söylem' kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde sözlü anlatı; söyleyen, dinleyen ve bağlam arasındaki canlı diyaloğun ürünüdür. YZ ve holografik teknolojiler bu diyaloğu simüle edebilir ancak onun yerini tam anlamıyla alamaz.

İkinci risk, veri önyargısı ve kültürel temsil adaletsizliğidir. Mevcut büyük dil modelleri; İngilizce, Çince ve Batı Avrupa dilleri başta olmak üzere dijital ortamda iyi temsil edilen dillerdeki verilerle eğitilmektedir. Türkçe folklor arşivlerinin bu eğitim veri setlerindeki oranı oldukça düşük kalmakta; bu durum, YZ'nin Türk folklor mirasını gerektiği gibi öğrenmesini ve üretmesini engellemektedir. Daha da sorunlu olan ise YZ'nin zaman zaman Türk masallarındaki motifleri Avrupa masallarının kalıplarına 'hizalama' eğilimi göstermesidir; bu durum, kültürel özgünlüğü yerinden eden sessiz bir standartlaşma sürecine yol açabilmektedir.

Üçüncü risk, telif hakkı ve kolektif mülkiyet sorunlarıdır. Folklor metinleri geleneksel olarak anonim ve kolektif mülkiyette kabul edilmektedir; ancak bu metinlerin YZ eğitimi için kullanılması ve ardından YZ tarafından üretilen türevlerin ticari olarak değerlendirilmesi, hukuki ve etik açıdan karmaşık sorular doğurmaktadır. Michael Brown'ın (2003) 'Kimin Bu Kültür?' başlıklı çalışmasında ele aldığı yerli toplulukların kültürel mülkiyet hakları sorunu, YZ ve folklor kesişiminde yeni bir boyut kazanmaktadır.

Dördüncü risk, öğrencilerin ve genel kamuoyunun YZ üretimi ile özgün folklor anlatılarını ayırt edememesi tehlikesidir. YZ'nin ürettiği 'sahte' Dede Korkut boyları ya da 'uydurma' Oğuz anlatıları; kaynak ve bağlam bilgisi eksik izleyiciler tarafından özgün kültürel miras unsurları olarak algılanabilir. Bu sorun, kültürel belleğin kirletilmesi ve çarpıtılması açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Folklor bilimi eğitiminin ve okul müfredatlarının bu farkındalığı geliştirici içerikleri kapsaması, dijital dönemde kültürel okuryazarlığın vazgeçilmez bir bileşeni hâline gelmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma; yapay zeka üretiminin ve holografik pedagojinin folklor metinlerini, destanları, masalları ve mitolojik anlatıları köklü biçimde dönüştürdüğünü; bu dönüşümün hem yeni ve vaat dolu fırsatlar hem de ciddi kültürel ve etik riskler barındırdığını ortaya koymuştur. Araştırmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir:

Birincisi, büyük dil modelleri Propp'un işlevsel şeması ve Campbell'ın monomit yapısı gibi evrensel anlatı kalıplarını istatistiksel olarak kavramış durumdadır; ancak sözlü geleneğin performatif, bağlamsal ve varoluşsal boyutlarını yeniden üretemez. YZ folklor üretimi, orijinal gelenekle karşılaştırıldığında biçimsel açıdan yetkin fakat kültürel özümleme derinliği sınırlı bir 'dijital varyant' oluşturmaktadır.

İkincisi, holografik pedagojik uygulamalar; soyut folklor metinlerini somut, çok duyusal ve deneyimsel öğrenme ortamlarına dönüştürerek Vygotsky'nin ZPD kuramı ve Bloom taksonomisinin üst basamaklarını destekleyen güçlü bir pedagojik iskele işlevi görmektedir. Özellikle Türk eğitim sistemi bağlamında Dede Korkut destanlarının holografik yeniden canlandırması, millî kültürel mirasın yeni nesillere aktarımında dönüştürücü bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Üçüncüsü, Folklor 4.0 paradigması; folkloru statik bir arşiv unsuru olarak değil, dijital teknolojilerle yeniden canlanan, dönüşen ve yeni bağlamlarda anlam üreten dinamik bir kültürel pratik olarak kavramamızı gerektirmektedir. Bu paradigma, folklore biliminin metodolojik araç setini ve kavramsal zeminini yenilemesini zorunlu kılmaktadır.

Bu bulgular ışığında araştırma şu önerileri sunmaktadır: Türk folklor arşivlerinin—Türkiye Diyanet Vakfı, TDK, Millî Kütüphane, üniversite folklor merkezleri arşivleri dahil—sistematik biçimde dijitalleştirilmesi ve açık erişimli veri setleri olarak paylaşılması; YZ modellerinin kültürel önyargıdan arındırılmış biçimde Türk folklor anlatılarıyla zenginleştirilmesi; eğitim fakültelerinin Türkçe öğretimi programlarına YZ destekli folklor analizi ve holografik kültürel miras deneyimi modüllerinin eklenmesi; UNESCO SOKÜM sözleşmesinin YZ ve holografik yeniden üretim bağlamında gün-

cellenmiş yorumlanmasına yönelik politika çalışmaları başlatılması ve YZ tarafından üretilen folklor içerikleri için net kaynak ve bağlam etiketleme standartlarının geliştirilmesi. Bu adımlar, dijital çağda Türk sözlü kültür mirasının hem korunmasını hem de yaşatılmasını güvence altına alacak bütüncül bir strateji çerçevesi oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's educational objectives. Longman. https://doi.org/10.2307/1477405

Bakhtin, M. M. (1981). The dialogic imagination: Four essays (C. Emerson & M. Holquist, Çev.). University of Texas Press. (Özgün eser 1975 tarihlidir)

Benjamin, W. (2012). Pasajlar (A. Cemal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Özgün eser 1936 tarihlidir) https://doi.org/10.4159/harvard.9780674731462

Blank, T. J., & Howard, R. G. (Eds.). (2013). Tradition in the twenty-first century: Locating the role of the past in the present. Utah State University Press. https://doi.org/10.7330/9780874218725

Boratav, P. N. (1969). Az gittik uz gittik: Türk masalları. Bilgi Yayınevi.

Boratav, P. N. (1982). 100 soruda Türk folkloru. Gerçek Yayınevi.

Brown, M. F. (2003). Who owns native culture? Harvard University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvjsf4k3

Burkert, W. (1979). Structure and history in Greek mythology and ritual. University of California Press. https://doi.org/10.1525/9780520321946

Campbell, J. (2008). The hero with a thousand faces (3rd ed.). New World Library. (Özgün eser 1949 tarihlidir) https://doi.org/10.2307/j.ctv4rfr3n

Carr, N. (2010). The shallows: What the internet is doing to our brains. W. W. Norton & Company.

Crawford, K. (2021). Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence. Yale University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv1ghv45t

Çal, H. (2020). Folklor 4.0: Dördüncü sanayi devriminin halk bilimi üzerindeki yansımaları. Milli Folklor, 32(127), 5–18. https://doi.org/10.31456/millİfolklor.769254

Dale, E. (1969). Audiovisual methods in teaching (3rd ed.). Dryden Press.

Ekici, M. (2021). Dede Korkut Kitabı'nın dijital ortamdaki yansımaları ve kültürel bellek. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 21(1), 1–16. https://doi.org/10.32449/egetdid.807401

Eliade, M. (1963). Myth and reality (W. Trask, Çev.). Harper & Row.

Gökyay, O. Ş. (1973). Dedem Korkudun Kitabı. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Hafstein, V. T. (2018). Making intangible heritage: El Condor Pasa and other recipes for UNESCO. Indiana University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv3777w2

Honko, L. (1984). The problem of defining myth. In A. Dundes (Ed.), Sacred narrative: Readings in the theory of myth (pp. 41–52). University of California Press.

İnan, A. (1954). Şamanizm: Tarihte ve bugün. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Jacobs, M., & Goudeseune, L. (2014). Culturally sensitive interfaces and digital access to intangible cultural heritage. International Journal of Intangible Heritage, 9, 12–27.

Jung, C. G. (2014). The archetypes and the collective unconscious (R. F. C. Hull, Çev., 2nd ed.). Princeton University Press. (Özgün eser 1959 tarihlidir) https://doi.org/10.2307/j.ctt5hhqdr

Makransky, G., & Lilleholt, L. (2018). A structural equation modeling investigation of the emotional value of immersive virtual reality in education. Educational Technology Research and Development, 66(5), 1141–1164. https://doi.org/10.1007/s11423-018-9581-2

Montfort, N. (2023). The future: A very short introduction to computational creativity and storytelling. MIT Press. https://doi.org/10.7551/mitpress/14395.001.0001

Moro, C., Štromberga, Z., Raikos, A., & Stirling, A. (2017). The effectiveness of virtual and augmented reality in health sciences and medical anatomy. Anatomical Sciences Education, 10(6), 549–559. https://doi.org/10.1002/ase.1696

Orhan, Ü. (2023). Yapay zeka çağında Türk destanları: Dijital folklor üretimi ve kültürel özgünlük sorunu. Millî Folklor, 35(139), 22–38. https://doi.org/10.31456/millİfolklor.1138877

Pepyat, A., McCarthy, J., & Jenkins, H. (2022). Epic generation: GPT-3 and the limits of large language model narrative production. Digital Humanities Quarterly, 16(3). https://doi.org/10.17613/q1xm-k432

Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. On the Horizon, 9(5), 1–6. https://doi.org/10.1108/10748120110424816

Propp, V. (1968). Morphology of the folktale (L. Scott, Çev., 2nd ed.). University of Texas Press. (Özgün eser 1928 tarihlidir) https://doi.org/10.7560/781451

Radianti, J., Majchrzak, T. A., Fromm, J., & Wohlgenannt, I. (2020). A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda. Computers & Education, 147, 103778. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.103778

Raskar, R., Welch, G., Cutts, M., Lake, A., Stesin, L., & Fuchs, H. (1998). The office of the future: A unified approach to image-based modeling and spatially immersive displays. Proceedings of the 25th Annual Conference on Computer Graphics and Interactive Techniques (SIGGRAPH '98), 179–188. https://doi.org/10.1145/280814.280861

Tezcan, S. (2001). Dede Korkut Oğuznameleri üzerine notlar. Yapı Kredi Yayınları.

UNESCO. (2003). Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage. https://ich.unesco.org/en/convention

Uther, H.-J. (2004). The types of international folktales: A classification and bibliography (3 vols.). Academia Scientiarum Fennica. https://doi.org/10.4324/9781315886060

Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., Kaiser,

L., & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. Advances in Neural Information Processing Systems, 30. https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762

Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctvjf9vz4

Bölüm 4

ÇİN'DE MODERN UYGULAMALI DİLBİLİMİN GELİŞİMİNDE ZHAO YUANREN'IN ROLÜ

İsmigül CANTÜRK[1]

1 Dr. Öğr. Üyesİ, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Çin Dili ve Edebiyatı, ismigül.canturk@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8827-3449

1. Giriş

Uygulamalı dilbilim, dile ait soyut kuramsal bilgiyi gerçek yaşam problemlerine aktaran ve bilgi ile uygulama arasında köprü kuran bir alan olarak tanımlanır. Uygulamalı dilbilim çalışmaları Çin'de batıya kıyasla daha geç başlamıştır. Dil uygulamalarına yönelik araştırmalar ilk olarak Qin Öncesi dönemde ortaya çıkmış olsa da, sonraki çalışmalar sistematik bir yapı oluşturmamıştır. Bu nedenle ancak 1984 yılında Uygulamalı Dilbilim Enstitüsü'nün kurulmasıyla Çin'de uygulamalı dilbilim çalışmaları resmî olarak şekillenmiştir (Ma, 2023, s.141). Modern dilbilimin öncülerinden Zhao Yuanren'ın (1892-1982), sesbilim çalışmaları uygulamalı dilbilimin erken sistematik örnekleri olarak değerlendirilir. Zhao, Çince dilbilim araştırmalarını geleneksel dil çalışmaları yaklaşımlarından çıkarıp bilimsel, deneysel ve uygulamalı zemine taşımıştır. Qing dönemi klasik metin araştırma geleneği Puxue'nin(朴学) "kanıta dayalı araştırma" ilkesini benimseyen Zhao, bu mirası Ferdinand de Saussure ve sonrası gelişen yapısalcı dilbilimle birleştirerek Çinceyi sistematik, ölçülebilir ve çözümlenebilir bir dilsel yapı olarak ele almıştır (Zhang, 2022). Özellikle sesbilimin alanında yaptığı deneysel çalışmalar, Uluslararası Fonetik Alfabe'nin (IPA) Çin lehçelerine uygulanması ve beş dereceli ton gösterim sistemi gibi katkıları, dilin ses ve yapısal özelliklerinin bilimsel yöntemlerle incelenmesini mümkün kılmıştır (Zhang, 2022). Bunun yanı sıra geliştirdiği Ulusal Dil Romanizasyonu (Gwoyeu Romatzyh) sistemi aracılığıyla dilin ses temsiline yönelik özgün bir yaklaşım ortaya koymuş, yazı reformu ve dil ideolojisi tartışmalarında da belirleyici bir rol oynamıştır.

1892 yılında Tianjin'de doğan Zhao, çocukluk yıllarında ailesiyle birlikte çok farklı bölgelere taşınmış; bu hareketli yaşam tarzı sayesinde erken yaşta birçok lehçeyle tanışarak güçlü bir dil yeteneği geliştirmiştir. Cornell ve Harvard gibi üniversitelerde eğitim görmüş, Amerikan Dilbilim Derneği başkanlığı yapmış ve "Qinhua'nın Dört Büyük Üstadı"ndan biri olarak anılmıştır (Zhu, 2017; Wang, 2023). Eşi Yang Buwei, Zhao Ailesinden Notlar (Autobiography of a Chinese Woman) adlı eserinde, Zhao kelime oyunlarıyla insanları güldürmeyi sevdiğini; hatta "Chao's Family" adının İngilizce "chaos" (kaos) kelimesiyle yaptığı ses benzerliğiyle bu özgür ve neşeli karakterini yansıttığını aktarmıştır (Yang, 1987). Zhao, yaşamı boyunca dil araştırmalarını günlük deneyimlere de taşımıştır. Zhao, otobiyografisinde belirttiği, 1919 yılında Cornell Üniversitesi'nde bulunduğu sırada, bir deney kapsamında pil elektrotlarını diline dokundurarak elektrik akımının tadını

bizzat deneyimlemesi, onun bilimi doğrudan tecrübe etme arzusunun çarpıcı bir örneğidir (Chao, 1971, s. 305). Dil konusundaki yetkinliği ise öylesine ileri düzeydedir ki, Çin'in farklı bölgelerinde konuştuğu lehçeler sayesinde çoğu zaman "yerli" sanılmış; yaklaşık 30'dan fazla lehçeye hâkimiyetiyle dikkat çekmiştir. Bu nedenle Zhao dilbilimsel düşüncesinin merkezinde konuşma diline (oral language) odaklanmak yer alır (Wang, 2023).

Dil araştırmalarına bilimsel yöntemleri sistemli biçimde kazandıran ilk isimlerden biri olan Zhao Yuanren, dilbilimi yalnızca metin merkezli bir inceleme alanı olmaktan çıkararak yaşayan dilin gözlemine dayalı bir araştırma disiplinine dönüştürmüş ve bu yönüyle uygulamalı dilbilimin gelişimine öncülük etmiştir. Dilbilimsel yaklaşımı, bir yandan Qing dönemi klasik metin araştırma geleneğinin kanıta dayalı inceleme anlayışından beslenirken, diğer yandan modern Batı dilbiliminde gelişen yapısalcı anlayış ile şekillenmiştir. Bu iki düşünsel anlayışın birleşimi, Zhao'ın dili hem tarihsel hem de sistemsel bir yapı olarak ele almasını mümkün kılmıştır. Bu çalışma, Zhao'ın dilbilimsel yaklaşımını özellikle sesbilim, ton çözümlemeleri, romanizasyon ve tarihsel dil incelemeleri çerçevesinde ele almayı; söz konusu çalışmaların modern dilbilime sağladığı katkıları ve Çin dilbiliminin dönüşüm sürecindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda nitel araştırma yöntemleri benimsenmiş; Zhao'ın dilbilimsel görüşleri ve alana katkıları, kendi eserleri ile ikincil alanyazın üzerinden değerlendirilerek kavramsal ve tarihsel bir çerçeve içinde incelenmiştir.

2. Qing Hanedanı Klasik Metin Araştırma Geleneği Puxue (朴学)

Qing Hanedanı (1644-1911) döneminde, özellikle de Qianlong (1736–1796) ve Jiaqing (1796–1820) yıllarında zirveye ulaşan ve temelini Konfüçyüsçü klasiklerin bilimsel incelenmesinden alan entelektüel akımın ve bilimsel yaklaşım Puxue (朴学) olarak isimlendirilir (Xia, 2020). Bu entelektüel akımın en belirgin özelliği, soyut ve yüzeysel tartışmalardan kaçınarak somut olgular üzerinden gerçeği arama (实事求是) ilkesine ve kanıta dayalı metin araştırmalarına (考据) öncelik vermesidir. Song (960–1279) ve Ming (1368–1644) hanedanları dönemlerinde daha metafiziksel olan Neo-Konfüçyüsçü yaklaşıma bir tepki olarak doğan klasik metin araştırma geleneğinin; belgelerin toplanması, metinlerin karşılaştırılması, sahteciliğin tespiti ve ayrıntılı tefsir ve şerhler yazılması gibi titiz ve veriye dayalı yöntemleri merkeze alır (Xu, 2022). Klasik metinleri sesbilim, etimoloji, paleografi ve metin karşılaştırması yoluyla doğrulamaya çalışan bir yöntemdir.

Puxue terimi ilk kez Hanshu'nun* Rulin Zhuan (儒林传) bölümünde geçmekte olup, "ilkel/sade bilgi" anlamında kullanılmıştır. Bu kavramın kökleri, Han Hanedanı (MÖ 202 - MS 9, MS 25-220) dönemindeki Eski Metin Klasikleri Geleneğine (古文经学) kadar uzanır. Bu gelenek, özellikle: metin çözümleme (训诂), kavram incelemesi (名物), dilsel kanıt (考据) üzerine kuruludur (Xia, 2020). Klasik metin araştırma geleneğinin en erken kurucularından sayılan Jiang Yong (1681-1762) toplumsal düzen ritüelleri《礼学纲目》ve sesbilgisi《古韵标准》çalışmalarıyla bu geleneğin yöntemsel çerçevesini oluşturmuştur. Qianlong (1736–1796) - Jiaqing dönemi (1796–1820), klasik metin araştırma geleneğinin olgunlaşma dönemidir ve Qian-Jia Ekolü (乾嘉学派) olarak adlandırılır (Xia, 2020). Bu dönemin en önemli temsilcisi olan Dai Zhen (1724-1777), dilsel metin incelemesi ile felsefi yorum arasında güçlü bir bağ kurmuştur. Aynı dönemin bilginleri olan Cheng Yaotian (1725-1814), Jin Bang (1735-1801), Ling Tingkan (1757-1809) ve Hu Peihui (1782-1849), ritüel sistemi (礼), nesne adlandırmaları (名物) ve sesbilgisi (音韵) alanlarında önemli akademik katkılarda bulunmuş; böylece geleneksel filoloji (小学: yazı, sesbilgisi ve etimoloji çalışmaları) disiplininin kapsamlı biçimde gelişmesini teşvik etmişlerdir (Zhang, 2022). Metin incelemesi yoluyla felsefi eleştiri yaklaşımı, klasik metin araştırma geleneğini yalnızca teknik bir dil incelemesi değil, aynı zamanda bilginin kaynağı ve doğasını inceleme yöntemi haline getirmiştir. Klasik metin araştırma geleneğini "gerçeklerden hareket etme" (实事求是) ve "kanıtı olmayan şeye inanmama" (无征不信) anlayışını savunmuş; bu akademik yaklaşım Zhao'ın bilimsel tutumu üzerinde derin bir etki bırakmıştır (Wang, 2023).

Zhao Yuanren'ın dilbilimsel düşüncesi ve akademik disiplini köklerini Çince klasik metin araştırma geleneğinden almaktadır. Zhao dil araştırmalarını yaparken özellikle Qing Hanedanı döneminin Gu Yanwu (1613–1682), Duan Yucai (1735–1815) ve Wang Niansun (1744–1832) gibi büyük klasik metin araştırma geleneğinin bilginlerinin yöntemsel titizliğinden ve deneysel yaklaşımlarından etkilenmiştir（Su, 1997'den akt. Zhang, 2022, s.93）. Fakat Zhao doğrudan klasik metin araştırma geleneği âlimi olmamıştır. Bu ekolü araştırma geleneğini dilbilim, müzik ve felsefe gibi alanlardaki

* Ban Gu tarafından yazılan ve Batı Han döneminin tarihini kaydeden resmî hanedan tarihidir. Çin tarih yazımında sonraki "正史" geleneğinin temel modeli kabul edilir (Xia, 2020).

bilgisi ile batı akademik geleneklerini birleştirerek modern dilbilim kurucuları arasına girmiştir.

Qing Hanedanı döneminde çok sayıda bölgesel akademik akım, gelenek ve düşünce ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında özellikle Hui Ekolü (徽派), Wu Ekolü (吴派) ve Zhaoyi/Rizhao Ekolü (照邑朴学) dikkat çekmektedir. Hui Dong (1697–1758) ve Dai Zhen (1724–1777) gibi temsilcilerle öne çıkan Hui Okulu, gerçeğe dayanma ve kanıtsız hiçbir iddiaya inanmama ilkelerini temel alarak kanıta dayalı araştırmayı savunmuştur. Bu ekol özellikle sesbilgisi, etimolojik ve anlambilim çalışmaları (训诂学) ve geleneksel dil çalışmaları (小 学) alanlarında yöntemler geliştirmiş; klasik metin araştırmalarında metin tenkidi (校勘), sahte metinlerin ayıklanması (辨伪) ve filolojik çözümleme yöntemlerine büyük önem vermiştir (Xia, 2020).

Wu Ekolü ise merkezinde Hui Dong (1697–1758) bulunan ve Han dönemi klasik metin yorumlarını esas alan daha muhafazakâr bir yaklaşım geliştirmiştir. Buna karşılık Zhaoyi/Rizhao Ekolü, özellikle epigrafi (金石学) ve metin karşılaştırma (校勘) çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde Çin klasiklerine dayalı "guoxue" (国学) çalışmaların yeniden canlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Böylece klasik metin araştırma geleneği yalnızca klasik metin incelemeleriyle sınırlı kalmamış; dilbilim, tarih, epigrafi, coğrafya ve astronomi gibi farklı alanlara yayılan geniş kapsamlı bir araştırma geleneğine dönüşmüştür (Wu, 2017, s. 637-638). Bu çeşitlenme, klasik metin araştırma geleneğinin geniş bir araştırma alanına yayıldığını göstermektedir.

Zhao Yuanren'ın akademik yaklaşımı, Qing dönemi kanıta dayalı araştırma (考 据 学) geleneğinin düşünsel mirası içinde şekillenmiştir. Ailesinin bu gelenekle bağlantısı ve özellikle atası Zhao Yi'nin (1727-1814) gerçeği olgulara dayanarak aramak ve kanıt bulunmadıkça inanmamak ilkeleri, onun bilim anlayışının epistemolojik temelini oluşturur. Her ne kadar klasik metin araştırma geleneği Puxue âlimi olmasa da Zhao'ın dil çalışmalarında gözleme dayalı veri kullanımı, deneysel seslem yöntemi benimsemesi ve varsayımsal açıklamalardan kaçınması, Puxue'nin kanıt merkezli epistemolojisinin modern dilbilime aktarımı olarak değerlendirilebilir (Wang, 2023; Zhang, 2022).

Yöntemsel açıdan Zhao, klasik metin araştırma filolojik ve eleştirel geleneğini modern bilimsel yöntemlerle birleştirmiştir. Ferdinand de Saussure

sonrası yapısalcı dilbilimden etkilenmiş olsa da, araştırmalarını her zaman Çince dil gerçeklerine ve saha verisine dayandırmıştır. Özellikle lehçe araştırmalarında geliştirdiği lehçe araştırma formları (方音调查表格), klasik Qieyun ve Guangyun gibi sesletim sözlüklerinden yararlanarak, geleneksel Çince sesbilgisini modern saha araştırması yöntemleriyle birleştirmiştir. Bunun yanı sıra Zhao sesbilgisi çalışmalarında materyal seçimi, sistematiklik ve doğrulanabilirlik ilkelerine verdiği önem, Puxue'nin öznel yorumlara karşı geliştirdiği eleştirel tutumun devamı niteliğindedir. Zhao'dan önceki geleneksel sesbilgisi çalışmaları "hafif, ağır, hızlı, yavaş" gibi bulanık kavramlara dayanıyordu. Zhao, bu öznel tanımları terk ederek fizik, matematik ve fizyoloji yöntemlerini dil araştırmalarına dâhil etmiş; ses perdelerini zaman ve frekansın bir fonksiyonu olarak tanımlamıştır (Chu, 2020). Fizik, akustik ve deneysel yöntemleri dil araştırmalarına uyarlaması, klasik metin araştırma geleneğinin "nesnellik ve kanıta dayalı bilgi üretimi" ilkesinin modern bilimsel bağlamda yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir. Zhao, bir şeyin varlığını söylemek kolaydır, yokluğunu kanıtlamak zordur ifadesi ve "örnek hazırlanmadan iddia ileri sürmemek gerekir" şeklindeki yaklaşımı, klasik metin araştırma geleneğinin tümevarımsal ve kanıt merkezli bilgi kuramının modern bir devamı olarak değerlendirilir (LaPolla, 2006). Zhao büyük ölçekli saha çalışmaları yürütmüş, doğrudan ses kaydı ve sesbilimsel gösterim kullanarak birincil dil verisi toplamıştır. Böylece Puxue'nin "kanıta dayalı araştırma" ilkesi, modern veri toplama yöntemine dönüşmüştür. Lehçe araştırmaları ses dalgalarını analiz etmek için akustik araçlar (örneğin dalga kayıt cihazları) kullanarak ton eğrilerini ölçülebilir hâle getirmiştir. Bu, geleneksel "fonetik sezgi"yi nicel ve doğrulanabilir bir bilimsel sürece dönüştürmüştür.

Zhao Yuanren, akademik yazımda aşırı teknik terminolojiyi reddederek örnek temelli ve konuşma diline yakın bir anlatım benimsemiştir. Özellikle "Konuşma Dili Çince Dilbilgisi-Chinese Spoken Language Grammar" adlı çalışmasında karmaşık dilbilimsel kavramları günlük yaşam örnekleriyle açıklamış (örneğin kurbağa hareketleri, sigara bırakma süreci), böylece Puxue'nin "soyutlamadan kaçınma ve somut veriye yönelme" ilkesini modern akademik yazıya taşımıştır. Zhao, Puxue'nin klasik dilbilimsel sınırlarını aşarak onu disiplinlerarası bir bilimsel modele dönüştürmüştür: fizik ve akustik: ses dalgalarının matematiksel analizi, müzik: ton algısının notasyonla modellenmesi ve psikoloji: dil algısı ve bilişsel süreçler(Zhu, 2017).

Sonuç olarak Zhao Yuanren, klasik metin araştırma geleneğinin gerçeğe dayanma, kanıta önem verme, soyut/kanıtsız tartışmaya karşı çıkma ilkelerini modern bilimsel yöntemlerle derin biçimde birleştirerek yalnızca bu geleneği sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda onu uluslararası ölçekte geçerli bir modern dilbilim olgusuna dönüştürmüştür.

3. Yapısalcı Yaklaşım

Ferdinand de Saussure, modern dilbilimin kurucusu olarak kabul edilmekte ve dili bağımsız bir bilim alanı hâline getiren kuramsal çerçeve oluşturmasıyla tanınmaktadır. Onun en temel katkısı, dil (langue) ile söz (parole), eşzamanlılık (synchronic) ile artzamanlılık (diachronic) ve gösteren (signifiant) ile gösterilen (signifié) gibi ikili karşıtlıkları sistematik biçimde ortaya koymasıdır. Bu yaklaşım, dilsel göstergenin gösteren ve gösterilenden oluştuğu ve bu iki unsur arasındaki ilişkinin keyfî olduğu fikriyle birleşerek hem geleneksel dil anlayışını kökten değiştirmiş hem de göstergebilimin (semiotik) gelişimine zemin hazırlamıştır (Su, 1999). Ayrıca Saussure, dilin tarihsel evriminden ziyade belirli bir zaman dilimindeki yapısal bütünlüğünün incelenmesini öncelikli görerek dilbilimi tarihsel-karşılaştırmalı yöntemden uzaklaştırmış ve onu sistematik bir yapı bilimi hâline getirmiştir.

Saussure, yapısalcı dilbilimin kurucusu olarak dili bir gösterge sistemi şeklinde tanımlamış; “eşzamanlılık”, “gösteren/gösterilen” ayrımı ve dilsel göstergenin keyfîliği gibi kavramları geliştirmiştir. Bu fikirler 20. yüzyıl başında Avrupa ve Amerika’daki dilbilim tartışmaları aracılığıyla Çin akademik çevrelerine dolaylı biçimde ulaşmış ve Zhao Yuanren’in Harvard Üniversitesi’ndeki akademik ortamında önemli bir entelektüel arka plan oluşturmuştur. Saussure’ün Zhao üzerindeki etkisi kaynaklarda "takip etme" ve "özgünleştirme" (eleştirel aşma) boyutlarıyla ele alınır.

Zhao Yuanren, Saussure’ün “dil bir sistemdir” düşüncesinden yararlanarak Çince fonolojik yapıyı özellikle karşıtlık (opposition) ve dağılım (distribution) ilişkileri üzerinden analiz etmiştir. Örneğin fonem sistemlerinin tanımında, tek tek seslerden ziyade seslerin sistem içindeki ilişkisel konumlarına odaklanması, Saussurecü sistem anlayışıyla paralellik göstermektedir (Zhang, 2022).

Saussure’ün (1916) “dil bir içerik (öz) değil, bir biçimdir” teorisinde bir düzeltmeye işaret ettiğini belirtir. Zhao Yuanren (1934, s.22), bir dildeki sesleri fonem sistemine dönüştürmenin genellikle tek bir yöntemi olmadığını; ortaya çıkan farklı sistemlerin ya da çözümlerin basit bir doğru-yanlış

meselesi olmadığını, bunun yerine farklı amaçlara göre "daha iyi" veya "daha kötü" olarak değerlendirilebileceğini savunur (Chao, 1934'ten akt. Chen, 1999, s.133). Zhao, bir dildeki seslerin fonem sistemine göre analiz edilmesi genellikle tek bir yöntemi olmadığını; ortaya çıkan farklı çözümlerin basit bir doğru-yanlış meselesi olmadığını, bunun yerine farklı amaçlara göre "daha iyi" ya da "daha kötü" olarak değerlendirilebileceğini savunur. Karşılaştırma ilkesinin teorik temeli, dilsel birimlerin değerinin sistem içindeki ilişkisel konumlarına bağlı olmasıdır. Zhao, "sesbirimsel transkripsiyon yönteminin çok yönlülüğü" çalışmasında dar transkripsiyon ile seslem transkripsiyon arasındaki ilişkiyi yöntemsel açıdan açıklar ve ses sistemlerinin göreceli olduğunu vurgular; çünkü dil incelemelerinde birden fazla yol mümkündür ve tek bir "doğru" sistem yoktur. Bu nedenle seslem sisteminin türetilmesi tek bir biçimde gerçekleşemez. Ayrıca bu durum Saussure'ün "öz (substance)" ve "dış etkenler" kavramlarıyla da ilişkilidir; benzerlik olgusu ise ana dili konuşurlarının algısına dayanır ve bu da "bireysel konuşma (parole)" ile bağlantılıdır. Dolayısıyla seslem sisteminin kurulumu çoklu olasılıklar içerir. Zhao'ın incelemeleri aracılığıyla, Saussure'ün dilde "değer" kavramının karşılaştığı teorik güçlükler daha iyi anlaşılabilir; çünkü dil esasen farklılık ilişkileri üzerine kurulu bir yapı sistemidir (Chen, 1999).

Bununla birlikte Zhao Yuanren, Saussure'ün kuramsal çerçevesini aynı biçimde uygulamamış; her zaman Çince dil verisini temel alan gözleme dayalı bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu nedenle onun yöntemi, Saussure'ün daha soyut sistem modelinden farklı olarak saha verisi ve kullanım temelli analizlere dayanır (LaPolla, 2006).

Zhao Yuanren, dilbilimcinin temel görevinin "kullanımı kaydetmek ve hangi koşullarda ortaya çıktığını açıklamak" olduğunu vurgulayarak, yapısalcı soyutlamayı deneysel dil verisiyle dengelemiştir.

Özellikle Saussure'ün "gösterge keyfîliği" ilkesine karşı, Zhao Yuanren Çinceyi yalnızca fonetik bir sistem olarak değil, biçim (form), ses ve anlamın bütünleştiği bütüncül bir yazı-ses sistemi olarak değerlendirmiştir. Ona göre Çin karakterleri, tamamen keyfî değil; belirli ölçülerde görsel ve anlamsal çağrışım (iconicity) taşımaktadır. Bu yaklaşım, Saussure'ün mutlak keyfîlik ilkesine önemli bir teorik sınırlama getirmektedir.

Zhao Yuanren, 1920'lerde yayımladığı Göstergebilim Taslağı (符号学大纲) ile "semiotik" kavramını Çin akademik dünyasında erken bir aşamada tartışmaya açmış ve dil, müzik ve sanat gibi farklı sistemleri kapsayan genel

bir gösterge teorisi geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Saussure'ün daha dil-merkezli yapısalcı çizgisinden farklı olarak, göstergelerin duygusal, estetik ve çağrışımsal boyutlarını da dikkate almaktadır (Su, 1999).

Ayrıca Zhao Yuanren'in Çince Dilbilgisi (中国话的文法) adlı eserinde geliştirdiği yapısalcı dilbilgisi yaklaşımı, dil kurallarının soyut normlardan değil, doğrudan gerçek dil verilerinden hareketle belirlenmesi gerektiğini vurgular. Bu yaklaşım, modern Çince derlem dilbilimi çalışmalarına önemli bir zemin hazırlamıştır. Nitekim Pekin Üniversitesi bünyesinde geliştirilen Çince Dilbilim Merkezi (Center for Chinese Linguistics) derlemlerindeki dilbilgisel etiketleme sistemleri, bu veri temelli yaklaşımın devamı niteliğindedir.

Söz konusu eser, Amerikan betimsel dilbilim ekolünün, özellikle Leonard Bloomfield'ın temsil ettiği yaklaşımın, Çinceye sistematik biçimde uygulandığı ilk çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Zhao, Çinceyi Batı dillerine ait kalıplara uydurmak yerine, dili kendi yapısı ve işleyişi içinde açıklayan tümevarımsal bir analiz yöntemi benimser. Eserdeki örneklerin büyük bölümü yazılı metinlerden değil, 20. yüzyıl ortasında konuşulan Pekin ağzından ve Zhao günlük yaşam gözlemlerinden, özellikle eşi Yang Buwei ile yaptığı konuşmalardan derlenmiştir. Bu yönüyle eser, Çin dilbiliminde "Chao Yuanren geleneği" olarak anılan yapısalcı betimleyici ekolün temel metinlerinden biri olarak değerlendirilir. 1950'lerin sonlarından 1990'lara kadar Çin'deki dilbilgisi çalışmalarını önemli ölçüde etkilemiş; Lü Shuxiang gibi dilbilimciler tarafından Çincenin Konuşma Dilbilgisi (汉语口语语法) adıyla yayınlanarak Çinli araştırmacılar için temel bir başvuru kaynağı haline gelmiştir(Zhu, 2017; Liu, 2019).

3.1. "Göstergenin Keyfîliği

Saussure, dilsel göstergede "gösteren" ile "gösterilen" arasındaki ilişkinin tamamen keyfî olduğunu savunur. Zhao Yuanren ise Çince verilerden hareketle bu görüşü sınırlayan bir yaklaşım geliştirmiştir. Zhao, işaretlerin doğasını incelemenin yanı sıra, işaretlerin "iyi" veya "kötü" (verimli/verimsiz) olma ilkelerini araştırmayı bir görev olarak belirler. Çincede çok sayıda biçim-anlam benzerliği taşıyan sözcük (象似性) örneği bulunduğunu belirtir. Örneğin, kısa ve kesik yapılı ru (入声) tonlarının "bitiş" ya da "hüzün" gibi anlam çağrışımları, uzun ve düz tonların ise "genişlik" ve "canlılık" gibi anlamlarla ilişkilendirilebilir. Saussure'ün "keyfîlik" ilkesine karşın Zhao, göstergenin yapısı ile temsil ettiği anlam arasındaki ilişkinin niteliğine

odaklanır. Eğer gösterge tamamen keyfî olsaydı, "iyi" veya "kötü" bir gösterge tasarımından bahsetmek mümkün olmazdı (Zhang, 2022).

Şiir ve lehçelerde sesin yalnızca fonetik değil, aynı zamanda duygusal ve estetik işlev taşıdığını, yani ses–anlam ilişkisi (音义关联) bulunduğunu vurgular. Zhao, dilsel biçim ile anlam arasındaki asimetrik (不对称关系) ve dinamik ilişkiyi araştırmıştır. Ses ve anlamın birbirine nasıl bağlandığını (音义关联) yapısalcı anlayışla ancak Çince gerçekliklerini (karakterlerin görsel doğası gibi) göz ardı etmeden ele alınır (Liu, 2019). Bu yaklaşım, Saussure'ün "mutlak keyfîlik" ilkesinin evrenselliğini sorgulayan önemli bir katkıdır.

3. 2. "Sistem önceliği"nden "olgu önceliği"ne yöntembilimsel geçiş

Saussure dili kendi içinde kapalı bir eşzamanlı sistem olarak ele alırken, Zhao Yuanren bu görüşü tamamen reddetmeden, onu deneysel veri temelli bir yaklaşımla yeniden şekillendirmiştir:

- Dil araştırmasının mutlaka gerçek dil verisine dayanması gerektiğini savunur ve soyut modellemelerin tek başına yeterli olmadığını belirtir.
- Geniş kapsamlı lehçe araştırmaları yürütmüş, ses kayıtları ve akustik analizler kullanarak dili doğrudan gözlemlemiştir. Geliştirdiği beş dereceli ton işaretleme yöntemi, ton analizini öznel işitme temelli yaklaşımdan çıkarıp ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hâle getirmiştir. Zhao Yuanren'in geleneksel ses bilgisi tanımlarını (hafif, ağır, hızlı gibi belirsiz sistemler) terk ederek, ses laboratuvarlarında dalga kayıt cihazlarıyla elde edilen nesnel ve somut dilsel olgulara yönelmesi bu metodolojik kırılmanın başlangıcı olarak kabul edilir (Chu, 2020).

Bu yaklaşım, Puxue geleneğinin kanıtsız hiçbir iddiaya güvenmeme (无征不信) ilkesinin modern bilimsel karşılığıdır. Zhao'ın dilbilimsel düşüncesinin en önemli unsurlarından biri "gerçeğe/olgulara saygı duymaktır" (Zhu, 2017).

Zhao'nun lehçe araştırmalarında "o lehçeyi konuşan kişiyi en yüksek ve son otorite" olarak görmesi, bu ilkenin bir yansımasıdır (Wang, 2023). Bir yapının dilde var olduğunu söylemek için tek bir somut kanıtı yeterli görürken, yokluğunu iddia etmenin zorluğunu savunması (言有易，言无难), "kanıt olmadan hüküm vermeme" titizliğini gösterir(Zhu, 2017; Wang, 2023).

Zhao'nun çalışmalarında soyut sistemler kurmak yerine, cebinde taşıdığı not defteriyle gerçek dil verilerini toplama titizliğinin yöntembilimsel bu

dönüşümün temeli oluşturur. Özellikle 1919'da yapay ve karma bir sistem olarak tasarlanan "Eski Ulusal Telaffuz"un (Old National Pronunciation) başarısız olması ve 1932'de yaşayan Pekin ağzı gerçeğine dayanan "Yeni Ulusal Telaffuz"a geçilmesi, sistemden olguya dönüşün en somut tarihi örneği olarak sunulur(Wang, 2023).

3.3. Göstergebilimsel bakış açısının genişletilmesi

Saussure'ün göstergebilimi büyük ölçüde dil sistemiyle sınırlıyken, Zhao Yuanren 1926'da yayımladığı Göstergebilim Programı 符号学大纲 ile bu alanı genişletmiştir. Dil, müzik, jestler ve mimikler gibi farklı sistemlerin tümünü kapsayan genel bir gösterge teorisi önermiştir. Göstergelerin yalnızca mantıksal değil, aynı zamanda estetik, çağrışımsal ve duygusal işlevlere sahip olduğunu vurgulamıştır. Müzik bilgisini kullanarak lehçe şarkılarını kaydetmesi, dil ile sanat arasında çok katmanlı bir gösterge ilişkisi kurduğunu göstermektedir (Lü, 2010, s.122）.

Saussure'ün aksine Zhao Yuanren, göstergebilimi sadece dil ile sınırlı tutmamıştır. Saussure "dilsel göstergebilim" (语言符号学) üzerine yoğunlaşırken, Zhao Yuanren tüm disiplinleri ve işaret sistemlerini kapsayan "genel göstergebilim" (普通符号学) kurulmasını savunmuştur. Zhao, bir kişinin her bilim dalındaki sembolleri tek tek öğrenmesinin zor olduğunu, bu nedenle tüm işaretlerin doğasını ve ilkelerini inceleyen evrensel bir bilim dalına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Zhao'ya göre işaretler çok eski bir geçmişe sahip olsa da, bunların özelliklerini ve kullanım ilkelerini genel bir konu olarak ele alan kapsamlı bir çalışma o döneme kadar yapılmamıştır (Lü, 1999).

3. 4. Çince yazı sistemine yaklaşım farkı

Saussure'ün kuramı esas olarak alfabe temelli dillere dayanırken, Zhao Çince yazı sisteminin özgünlüğünü özellikle vurgulamıştır: Çin karakterlerinin biçim–ses–anlamın birleştiği üç boyutlu bir gösterge sistemi olduğunu savunur. "山", "水" gibi imlerin belirli ölçüde resimsel özellikler taşıdığını ve bu nedenle tamamen keyfî olmadığını ileri sürer.

Zhao Yuanren, dilsel işaretleri (özellikle sözcükleri) sistem kuramı çerçevesinde ele alarak, bir birimin değerinin tek başına değil, içinde bulunduğu sistemdeki diğer birimlerle kurduğu ilişkiler üzerinden belirlendiğini savunur. Bu yaklaşım, Saussure'cü değer (valeur) ilkesine paralel biçimde, örneğin "sheep" ve "mouton" karşılaştırmasında görüldüğü

gibi, her dilin kavramları farklı birimsel ağ içinde yapılandırdığı fikrine dayanır. Zhao'ya göre bir dil sistemindeki temel işaretlerin sayısı dengeli olmalıdır: Aşırı derecede fazla işaret, belleksel yük ve kullanım güçlüğü doğururken; aşırı derecede az işaret ise sınırlı sayıdaki birimlerin farklı anlam alanlarını karşılamak için sürekli birleşmesini zorunlu kılar ve bu durum da sözcüklerin biçimsel olarak aşırı uzamasına yol açar. Dolayısıyla dilsel sistem, hem bilişsel hem de işlevsel açıdan bir denge gerektirir. Bu bağlamda Zhao Yuanren, sistem içi faktörlerin sözcüklerin biçimsel yapısı, uzunluğu ve anlamsal dağılımı üzerinde belirleyici ve kapsamlı bir etkiye sahip olduğunu ileri sürer (Lü, 2010, s.123)

Bu çerçevede Saussure, Zhao Yuanren'e modern dilbilimin teorik temelini sunan önemli bir referans noktası olmuş; ancak Zhao bu çerçeveyi doğrudan kopyalamak yerine, Zhao Yi'den gelen Puxue temelli ampirik ve kanıt odaklı bilim anlayışıyla birleştirerek, Çinceye özgü, disiplinlerarası ve özgün bir dilbilim modeli geliştirmiştir.

Saussure'ün teorisi Zhao Yuanren için önemli bir referans noktası oluşturmuş olmakla birlikte, Zhao Yuanren bu Batılı kuramsal çerçeveyi doğrudan benimsememiş; bunun yerine incelemelerini Çince dil verilerini temel alarak geliştirmiştir. Bu yaklaşım, onun Batı dilbiliminden seçici biçimde yararlanarak Çin dil gerçekliğini merkeze aldığı ve böylece Çin geleneğini öz, Batı bilimini araç olarak alma ilkesini somutlaştırdığı bir sentez modeli ortaya koyduğunu göstermektedir.

4. Deneysel Sesbilim

Zhao Yuanren tarafından tasarlanan Lehçe Araştırma Tablosu (方音调查表格) ve geliştirdiği bilimsel transkripsiyon yöntemleri, Çin genelinde yürütülen lehçe araştırmalarında yaygın biçimde uygulanmıştır. Özellikle Çin Dil Atlası gibi kapsamlı projelerin hazırlanmasında bu yöntemler temel alınmış; böylece lehçelerin korunması ve dil politikalarının oluşturulması için sağlam bir veri tabanı sağlanmıştır. Zhao'nun Uluslararası Fonetik Alfabe'yi sistematik biçimde Çin lehçelerine uygulaması, ses analizlerinin doğruluğunu önemli ölçüde artırmış ve bu yaklaşım günümüzde de lehçe araştırmalarının standart yöntemi olarak kabul edilmektedir.

Zhao Yuan Ren, 1929 tarihli "北平语调的研究" adlı çalışmasında ilk kez "cebirsel toplam (代数和)" görüşünü ortaya koymuştur. Ona göre, "kulakla duyulan genel tonlama, belirli bir yerin kendine özgü nötr tonlaması

ile daha genel ve sıradan bir üslup tonlamasının cebirsel toplamıdır. Bu nedenle, toplanan unsurlar aynı olsa bile, temel alınan unsur (toplananın tabanı) farklı olduğunda sonuç da doğal olarak farklı olur." Zhao, devamında "son derece sade ve özel bir üslup bulunmadığında bile, cümle içindeki her bir kelimnin tonu konumuna göre çeşitli değişimlere uğrar; bu değişimlere ben 'nötr tonlama (中性语调)' diyorum" demektedir (Chao, 1929, 2002: 262-263, 265, akt Liu, 2019).

Zhao, 1929'da ortaya koyduğu "cebirsel toplam" yaklaşımıyla birlikte, perde aralığının (音程-pitch range) genişlemesi ve sürenin uzaması olgusunu vurgu (stress) kavramıyla ilişkilendirmiştir. Daha sonra Zhao, 1932 tarihli "国语语调" adlı çalışmasında perde aralığını açıklamak için "kauçuk bant (橡皮带)" benzetmesini kullanmıştır. Ona göre, "entonasyondaki en önemli değişimler, perde aralığının ve sürenin genişleyip daralmasıdır; bu değişimleri açıklamak için en uygun yöntem mekanik bir benzetme kullanmaktır." Bu "mekanik benzetme" ise "kauçuk bant" metaforudur (Chao, 1932, 2002: 426-434, akt. Zhu, 2017).

Lehçe araştırmaları alanında Zhao Yuanren'in geliştirdiği "方音调查表格" (lehçe araştırma formları) ve saha çalışması standartları, lehçelerin kayıt altına alınmasını sistematik ve karşılaştırılabilir bir yapıya kavuşturmuştur. Bu yaklaşım, Çin Dil Atlası gibi büyük ölçekli projelerin temelini oluşturmuş; ayrıca ses kayıt cihazlarının saha çalışmalarında kullanılmasını teşvik ederek dil verilerinin nesnelliğini önemli ölçüde artırmıştır. Bu yöntemsel model günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Zhao konuşma ve lehçe araştırmalarında konuşmacının ağzından çıkan her sözcük bir gerçektir ve o lehçeyi konuşan kişinin sesletimi yaşayan dilin göstergesidir, kayıt edilmelidir. Zhao'a göre dilbilimcilerin görevi dili yargılamak değil olduğu gibi kaydetmektir (Zhang, 2022).

Zhao'nun hece tonu (lexical tone) ile cümle tonlaması (intonation) arasındaki ayrımı, Çince fonetik çalışmalarına temel bir teorik çerçeve kazandırmış ve modern konuşma sentezi ile konuşma tanıma sistemlerinde tonlama modellemesinin mantıksal temelini oluşturmuştur. Bu yönüyle, onun çalışmaları günümüz yapay zekâ temelli Çince konuşma teknolojilerinin önemli kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra Zhao, dil araştırmalarının psikoloji ve algı çalışmalarıyla birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamış; bu disiplinlerarası yaklaşım, daha sonraki dönemlerde pragmatik ve bilişsel dilbilim alanlarının gelişimine ilham

vermiştir. Böylece Çince dil araştırmaları yalnızca biçimsel analizle sınırlı kalmayıp, dil kullanımının gerçek bağlamlarına yönelen daha kapsamlı bir inceleme alanına dönüşmüştür.

1. Ses laboratuvarlarının kurulması ve gelenekselliken deneyseliğe geçiş

Geleneksel dil çalışmaları, esas olarak eski metinlerin çözümlenmesine ve incelenmesine dayanıyordu. 1920'li yıllarda Zhao Yuanren ve Liu Fu (891–1934), dil araştırmalarına fizik, fizyoloji ve matematik gibi disiplinlerin yöntemleri bütünleştirerek bu alanı modern bir bilim dalına dönüştürmüşlerdir. Bu süreçteki temel değişim, öznel "kulak ve ağız" analizlerinden vazgeçilip, seslerin dalga kayıt cihazları kimoğraf gibi objektif araçlarla ölçülmeye başlanmasıdır (Chu, 2020).

1925 yılında Tsinghua University bünyesinde görev yaparken, Zhao Yuanren aktif biçimde bir deneysel sesbilim laboratuvarı kurulmasına öncülük etmiş ve dilbilimsel ölçüm cihazlarının temin edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde iki temel kurumun modern ses laboratuvarlarına öncülük ettiğini belirtmektedir:

- Pekin Üniversitesi Üretimsel Dil ve Müzik Laboratuvarı (语音乐律实验室): Liu Fu tarafından 1921'deki planlamaların ardından 1925 yılında kurulmuş ve 1929'da resmen açılmıştır. Bu laboratuvar, Liu Fu'nun Avrupa'dan getirdiği yüzlerce gelişmiş kayıt ve analiz cihazıyla donatılmıştır.
- Academia Sinica (Zhongyang Yanjiuyuan) Ses Laboratuvarı: Zhao Yuanren tarafından 1929 yılında Pekin'de küçük ölçekli olarak kurulmuş, 1934 yılında Nanjing'e taşındığında ise Güneydoğu Asya'nın en ileri tesisi haline gelmiştir. Bu laboratuvar, sekiz kat yalıtım levhasından oluşan özel ses geçirmez odaları ve en gelişmiş kayıt cihazlarıyla döneminin dünya standartlarını temsil etmiştir (Chu, 2020).

2. Beş dereceli ton işaretleme yöntemi

Zhao Yuanren'in en önemli katkılarından biri, "beş dereceli ton işaretleme sistemini geliştirmesidir. Bu sistemde 1–5 arası sayılar, ses yüksekliğinin göreli düzeylerini temsil eder (1 en düşük, 5 en yüksek).

Bu yöntemle Mandarin tonları şu şekilde gösterilir:

Birinci ton: 55 (yüksek düz ton)

İkinci ton: 35 (yükselen ton)

Üçüncü ton: 214 (düşen-yükselen ton)

Dördüncü ton: 51 (tam düşen ton)

Bu sistem, tonları öznel işitmeden çıkararak ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir yapıya kavuşturmuş ve uluslararası dilbilimde standart hâline gelmiştir. Zhao Yuanren, manyetik kayıt cihazlarını ve vakum tüplü amplifikatörleri kullanarak ses kayıtlarının kalitesini artırmış; Çince tonlarını (dört ses) analiz etmek için bugün hala kullanılan "beş dereceli tonlama sistemini" bu deneysel veriler ışığında kuramsallaştırmıştır (Zhang, 2022).

3. Teknoloji kullanımı ve saha verisi

Zhao Yuanren, birincil dil verisinin önemini vurgulamış ve geniş çaplı saha araştırmaları yürütmüştür. Wu bölgesi, Guangdong ve Hunan gibi yerlerde yaptığı çalışmalar sırasında: ses kayıt cihazlarıyla lehçeleri kaydetmiş yüzlerce konuşurdan veri toplamış yüzyıl başı Çin lehçelerinin gerçek ses yapısını belgeleyerek korumuştur. Ayrıca akustik cihazlar kullanarak ses yüksekliği (pitch), şiddet (intensity) ve süre (duration) gibi parametreleri analiz etmiş ve sesi ölçülebilir bir bilim hâline getirmiştir.

Liu Fu, ses dalgalarının analizini hızlandırmak için "liugraphe" (ton çıkarım cetveli) adında bir araç geliştirerek, eskiden iki gün süren bir ses analizini dört saate indirmiştir (Chu, 2020).

Zhao Yuanren, yalnızca teknik analizle yetinmemiş; ses ile kültür ve duygu arasındaki ilişkiye de dikkat çekmiştir. Müzik bilgisini kullanarak lehçe şarkılarını kaydetmiş ve sesin yalnızca bilgi iletmediğini, aynı zamanda estetik ve duygusal anlamlar taşıyan bir gösterge sistemi olduğunu vurgulamıştır. Bu yaklaşım, onun dilbilimi hem bilimsel hem de beşerî boyutlarıyla ele aldığını göstermektedir.

Bu deneysel uygulamalı çalışmalar dönemde patlak veren İkinci Çin-Japon savaşı ile kesintiye uğramıştır, Kurulan ses laboratuvarları batıya tahliye edilmek zorunda kalmış, geliştirilen cihazlar zarar görmüş veya kaybolmuştur. Ancak bu dönemde atılan temeler, uygulamalı dilbilimin kalıcı altyapısını oluşturmuştur (Chu, 2020).

5. Romanizasyon

Zhao, yurt dışındaki eğitimi sırasında okuryazar oranını arttırmak ve halkı aydınlatmak amacıyla Çincenin yazı sistemini reform etme tutkusuna sahipti (Liang, 2010).

Zhao, romanize edilmiş bir yazının (Latin harfleriyle yazım) sadece Çince imlerin yerini alan bir araç olmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre gerçek bir fonetik yazı sistemi, yaşayan dilden doğmalı ve imler görsel desteği olmadan da duyulduğunda anlaşılır olmalıdır (Wang, 2023).

Çin karakterlerinin Latin alfabesiyle tamamen ikame edilemeyeceğini savunmuş; Latin harfli yazımı ise yalnızca yardımcı bir araç olarak desteklemiş, ancak "Çince imlerin kaldırılarak tamamen Latinleştirilmesi" yönündeki radikal görüşlere kesin biçimde karşı çıkmış ve fonetik yazım için altı öneri sunmuştur:

1. Seslerin netliği, net sesletime sahip sözcükler seçilmeli, kulağa kapalı ve belirsiz gelen seslerden kaçınılmalıdır.

2. Az eşsesli sözcükler seçilmeli.

3. Er 儿 takısı isimleri belirtmek için belirsizliği engellemek için kullanılmalı

4. Sözcüklerin okunuşu birden fazla ise en az eşsesli olan tercih edilmeli.

5. Tek heceli sözcükler net ise, onu çok heceli hale getirmeye gerek yok.

6. Sözcük türetilirken canlı dildeki karşılıkları net olmalı, okuyucu imi hayal etmek zorunda kalmamalı. (Wang, 2023).

Çince'de çok sayıda eşsesli kelime bulunmaktadır ve yalnızca Latin alfabesine dayalı bir yazım sistemi ciddi anlam belirsizliklerine yol açacaktır. Bu durumu göstermek amacıyla kaleme aldığı Shi Ailesinin Aslan Yeme Hikâyesi (Shī shì shí shī shǐ), 96 imin tamamının "shi" farklı tonlarda okunmasına dayanır. Metin Latin harfleriyle yazıldığında yalnızca "shi shi shi" dizisine indirgenir ve anlam tamamen kaybolur. Bu örnek, Çince imlerin anlam ayırt edici işlevinin vazgeçilmezliğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu eleştireye rağmen Zhao Yuanren, pinyine karşı değildir. Aksine, kendisi de erken dönem romanizasyon sisteminin başlıca geliştiricilerinden biridir. Ancak onun görüşüne göre bu tür sistemler, imlerin yerine geçmek için değil; okunuşu göstermek, okuryazarlığı desteklemek ve standart dili yaygınlaştırmak amacıyla kullanılmalıdır (Lapollo, 2006).

Bu yaklaşım, daha sonra Çin dil politikasını da etkilemiş; 1958'de kabul edilen Çince Hanyu Pinyin Sistemi (汉语拼音方案), açıkça "Çince imler için bir okunuş sistemi" olarak tanımlanmış ve bağımsız bir yazı sistemi olarak

konumlandırılmamıştır. Bu ilke günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Zhao Yuanren, Ulusal Dil Romanizsayonunun hazırlanmasına öncülük etmiş olup, bu sistem Çince için Çinli bir dilbilimci tarafından tasarlanan ilk Latinleştirme projesidir (Liang, 2010).

Zhao'nun Kantonca'ya Giriş (粵语入门) adlı eseri, romanizasyon ile ses kayıtlarını birleştiren yaklaşımıyla erken dönem yoğun dil öğretimi örneklerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yöntem, daha sonra gelişen işitsel-sözlü yöntem ve işlevsel öğretim yaklaşımları üzerinde etkili olmuştur.

Sonuç

Çin dilbiliminde geleneksel filolojiden (Xiaoxue) modern uygulamalı dilbilime geçiş, 20. yüzyılın başında yaşayan materyallere odaklanan değişimle gerçekleşmiştir. Bu dönüşümün merkezinde, geleneksel Çin çalışmalarını Batı'nın modern bilimsel yöntemleriyle sentezleyen Zhao Yuanren ve Liu Fu gibi öncü isimler yer almaktadır. Zhao Yuanren, deneysel yöntemleri, teknolojik araçları ve disiplinlerarası yaklaşımıyla Çin dilbilimini modernleştirmiş; sesbilgisi araştırmaları öznel gözlemden nesnel, ölçülebilir bilimsel analize taşıyarak kalıcı bir akademik miras bırakmıştır. Dilbilimini teorik ve kuramsal bir sistem olmaktan çıkararak saha verisine, teknolojik doğrulamaya ve pratik uygulamaya dayanan bütüncül bir bilim alanı hâline getirmiştir.

Zhao'nun yaklaşımı, Qing Hanedanı'nın kanıta dayalı klasik dil araştırmaları Puxue geleneğinde yer alan olgular üzerinden gerçeği arama ilkesine dayanmaktadır. Bu deneysel bilginin doğasına yönelik yaklaşımı, Batı dilbilimindeki Ferdinand de Saussure ve Leonard Bloomfield gibi yapısalcı yaklaşımlarla birleşerek Çin geleneksel dil çalışmalarını modern bilimsel uygulamalı dilbilimine dönüştürmüştür.

Zhao'nun en önemli yöntemsel dönüşümü, araştırma odağını yazılı ve ölü metinlerden, yaşayan konuşma diline (oral language) kaydırmasıdır. Bu tercih, dilbilimin fizik ve matematik gibi doğa bilimleriyle aynı ölçülebilirlik düzeyine ulaşması gerektiği yönündeki bilim anlayışıyla uyumludur. Bu doğrultuda geliştirdiği ses laboratuvarları, ses kayıt cihazları gibi teknolojik araçların kullanımı ve "beş dereceli ton sistemi" gibi sınıflandırmalar, Çin dilbilimine deneysel ve nicel bir temel kazandırmıştır.

Ayrıca Zhao, göstergebilimi yalnızca dil sistemiyle sınırlı görmeyerek tüm sembolik sistemleri kapsayan bir genel göstergebilim yaklaşımı

geliştirmiştir. Bu yaklaşımda göstergeler yalnızca keyfî değil, aynı zamanda işlevsel olarak "iyi tasarlanmış" veya "zayıf tasarlanmış" sistemler olarak değerlendirilebilir.

Zhao Yuanren, ne aşırı romanizsayon yanlısı ne de gelenekçi bir çizgidedir; O'nun yaklaşımı, Çincenin yapısal özelliklerini dikkate alan dengeli ve işlevsel bir dil politikası sunar. Bu yönüyle araştırmaları yöntem, kuramsal çerçeve ve teknik uygulama olmak üzere üç düzeyde modern Çin dilbilimini derinden etkilemiştir. Sonuç olarak, Zhao Yuanren dilbilimini metin merkezli bir alan olmaktan çıkararak, saha verisine, deneysel doğrulamaya ve pratik kullanıma dayalı bütüncül bir bilim disiplinine dönüştürmüştür.

KAYNAKÇA

Chao, Y. R. (赵元任). (1971). My linguistic autobiography. *Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica, 43*(3), 303–317.

Chen, B. (陈保亚). (1999). *Ershi shiji Zhongguo yuyanxue fangfalun (1899–1998)* [20. yüzyıl Çin dilbilimi metodolojisi (1899–1998)]. Jinan, China: Shandong Education Press.Chu, H. (褚宏祥). (2020). Zhongguo Hanyu yuyin shiyan yanjiu de faduan (1922-1937) [Çince Fonetik Deneysel Araştırmasının Başlangıcı (1922—1937)]. Kexue Wenhua Pinglun [Science & Culture Review], 17(4), 71-86

Chu, H. (褚宏祥). (2020). Zhongguo Hanyu yuyin shiyan yanjiu de faduan (1922–1937) [Çince fonetik deneysel araştırmasının başlangıcı (1922–1937)]. *Kexue Wenhua Pinglun, 17*(4), 71–86.

LaPolla, R. J. (2006). Chao Yuen Ren (1892–1982). In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language & linguistics* (2nd ed., Vol. 2, pp. 294–295). Oxford, England: Elsevier.

Liang, G. (梁桂芳). (2010). *"Zhao Yuanren zaonian zizhuan"——yuyan xide taidu, dongji he wenhua shenfen fenxi* ["Zhao Yuanren'in erken otobiyografisi": Dil edinimi tutumu, motivasyonu ve kültürel kimlik analizi] (Unpublished master's thesis). Shanxi Normal University, Linfen, China.

Liu, Z. (刘宗保). (2019). Zhao Yuanren yuyanxue sixiang yanjiu shuping [Yuen Ren Chao'nun dilbilim düşüncesi üzerine çalışmaların incelemesi]. *Anhui Nongye Daxue Xuebao (Shehui Kexue Ban), 28*(6), 94–98.

Lü, L. (吕丽贤). (2010). *Zhao Yuanren yu Suoxuer zhi Putonghua yuyanxue he fuhaoxue duibi yanjiu* [Yuen Ren Chao ve Ferdinand de Saussure'ün genel dilbilim ve göstergebilim üzerine karşılaştırmalı araştırması] (p. 122). Retrieved from docin.com/p-1108618953.html

Ma, Y. (2023). Applied linguistics and its implications for foreign language teaching. In *Proceedings of the International Conference on Social Psychology and Humanity Studies* (pp. 140–144). https://doi.org/10.54254/2753-7064/5/20230143

Rong, L. (戎林海). (Ed.). (2014). *Zhao Yuanren yanjiu* [Yuen Ren Chao araştırmaları]. Nanjing, China: Dongnan Daxue Chubanshe.

Su, J. (苏金智). (1999). *Zhao Yuanren xueshu sixiang pingzhuan* [Yuen Ren Chao'nin akademik düşüncesi üzerine eleştirel biyografi]. Beijing, China: Beijing Tushuguan Chubanshe.

Wang, W. (汪维辉). (2023). Zhao Yuanren yuyanxue sixiang shuyao [Yuen Ren Chao'nun dilbilim düşüncesinin özeti]. *Yindu Xuekan, 44*(4), 100–109.

Wu, B. (武斌). (2017). *Zhonghua chuantong wenhua chuancheng shigang* [Çin geleneksel kültür mirasının taslağı]. Beijing, China: People's Publishing House.

Xia, P. (夏飘飘). (2020). *Li E yu Kang-Qian shitan* [Li E ve Kang-Qian şiir dünyası]. Beijing, China: Social Sciences Academic Press.

Xu, K. (徐克谦). (2022). *Jiangsu ruxue shi* [Jiangsu Konfüçyüsçülük tarihi]. Nanjing, China: Jiangsu Renmin Chubanshe.

Yang, B. Y. (杨步伟). (1987). *Zaji Zhao jia* [Zhao ailesi üzerine notlar]. Changsha, China: Yuelu Shushe.

Zhang, Z. (张智义). (2022). Zhao Yuanren yuyan sixiang neihe yanjiu [Yuen Ren Chao'nun dilbilim düşüncesinin çekirdeği üzerine araştırma]. *Changzhou Gong Xueyuan Xuebao (She Ke Ban), 40*(6), 92–97.

Zhu, H. (朱怀). (2017). "Zhongguo yuyanxue zhi fu" Zhao Yuanren de Hanyu jiaoxue ["Çin dilbiliminin babası" Yuen Ren Chao'nun Çince öğretimi]. *Yuwen Jiaoxue Tongxun: Xueshu, 946*(6), 73–74.

Bölüm 5

“AÇELYA ÇİÇEĞİ” (진달래꽃/ CİNDALLEGGOD) ŞİİRİNİN İÇERİK ANALİZİ: SOYUT VE SOMUT TEMALARIN İŞLENİŞİ

Medine PALA [1]

1 Arş. Gör. Dr. Medine Pala, Ankara Üniversitesi,
https://orcid.org/0000-0002-3997-1176

Giriş

Bir ülkenin karakterinin en iyi çözümlenebileceği alanlardan biri kuşkusuz edebiyattır. Edebiyat alanı, adeta söz konusu ülkenin değer yargılarını içerisinde barındıran bir sahnedir. Edebiyat eserleri aracılığıyla, hedef ülkenin tarihsel sürecinden yeme-içme alışkanlıklarına, özel günlerinden toplumun bir objeye yüklediği anlamlara kadar pek çok kültürel kod anlaşılabilmektedir. Edebiyatın konusunun insan olduğunu belirten Özdemir (1990: 99), türü ve konusu ne olursa olsun her edebiyat ürününün insanı insana tanıttığını ve insanın insanla, insanın kendisiyle, insanın doğal ve toplumsal çevresiyle ilişkilerini yansıttığına vurgu yapar. Buna göre, insan ve çevresiyle ilgili hususların edebiyatın konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Edebi eserlerden okunan bir diğer alan da kuşkusuz ülkenin tarihsel geçmişidir. Ülke tarihine bakıldığında, çeşitli savaşlar ve sömürge dönemleri gibi zorlu bir geçmişe sahip olan Kore de, diğer milletler gibi edebi eserlerinde geçirdiği süreçleri konu edinmektedir. Gwan, modern dönem Kore edebiyatını dönemsel olarak üç evrede incelemektedir. Buna göre, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar Aydınlanma Edebiyatı ilk evre, 20. yüzyılın ilk yarısından bu dönemin ortalarına kadar süren Japon Sömürge Dönemi ikinci evre ve 20. Yüzyılın ikinci yarısıyla bağlantılı bağımsızlık sonrası edebiyat üçüncü evre olarak karşımıza çıkmaktadır (Gwan, 1993:15). 1894 yılındaki Gabo Yeniden Düzenlemelerinin [1] çağdaş edebiyatın başlangıç noktası olarak kabul edildiğini belirten Ferendeci (2009), 1900'lü yıllarda ortaya çıkan Yeni Stil Roman'ın, eski çağ romanı ile günümüz modern anlamdaki çağdaş roman arasındaki geçiş döneminde bir köprü rolü oynadığını belirtmektedir. Modern Kore edebiyatının, 1910'ların ikinci yarısından 1920'lerin başlarına kadar bazı önemli gelişmeler yaşadığını belirten Kim (2002), bu olaylardan birinin yazar Yi Kwang-su (이광수)'nun (1892-195) 1917'de yayımlanan Merhametsiz Yaşam (무정/Mujông)[2] adlı eseri olduğuna dikkat çekmektedir. Yazar Yi Kwang-su'nun kaleme aldığı Mujông adlı eseri, Kore edebiyatında modern edebiyat dönemini başlatmıştır.

---

[1] Gabo Yeniden Düzenlemeleri, Coson Hanedanlığı (1392-1910) zamanında hükümet tarafından 1894-1896 yılları arasında her alanda batılılaşmaya yönelik hazırlanmış bir reform hareketidir.

[2] Eser, Öğr. Gör. S. Yeşim Ferendeci tarafından Türkçeye "Merhametsiz Yaşam" başlığı ile çevrilmiştir.

Kore toplumunun tecrübe ettiği zorlu süreçler, toplumsal hafızada derin yer edinmiş ve yaşadıkları travmalar onarılması zor yaralara yol açmıştır. Toplumda psikolojik olarak büyük tahribatlara yol açan zorlu süreçler yaşanırken, edebiyat alanında da değişimin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Köroğlu (2009: 193), Kore edebiyatında 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başında meydana gelen değişikliklerin Batı etkisine eğilmeden yeterince açıklanamayacağını belirtir. Buna göre, 1894-1910 tarihleri arasında denk gelen Aydınlanma Dönemi'nden sonra başlayan yeni edebiyat anlayışıyla, Kore edebiyatının yönünü Batı edebiyatına dönmeye başladığını söylemek mümkündür. 1910-1945 yılları arasında Japon sömürü dönemini yaşayan Kore Yarımadası, maruz kaldığı baskılar neticesinde yalnızca sosyokültürel açıdan değil, aynı zamanda anadilde edebiyat faaliyetlerini yürütme noktasında da yasaklarla karşı karşıya kalmıştır. Anadilde edebiyat faaliyetlerini yürütememek, ulusal edebiyatın oluşturulmasını da güç hale getirmiştir.

19. yüzyılın sonlarından itibaren, Donghak Hareketi[3] de dahil olmak üzere yerli anti-feodal hareketler ve modernleşme özlemi, Japonya'ya yönelen Batı eğilimleriyle birleşerek çalkantılı bir değişim dalgasını meydana getirmiştir (Hong, 2019:344). Meydana gelen değişim dalgası ülkedeki pek çok alanı etkilediği gibi edebiyat alanında da kendini göstermiştir. Edebiyat alanında vuku bulan değişimlere bakıldığında, geleneksel türlerin ortadan kaldırılıp modernleşmenin baş gösterdiği Aydınlanma dönemine ait şarkılar, ilahiler ve modern şiirler bir araya gelirken, yeni şiirsel üsluplar keşfedilmiş ve Kore edebiyatında yerini almaya başlamıştır (Hong, 2019:344). Japon sömürü döneminin hemen öncesine denk gelen 1902 yılında dünyaya gelen şair Kim So-wol, modern Kore şiirinin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Kim, 1925 yılında edebiyat dünyasına adım atmıştır. Asıl adı Kim Ceong-shik olan yazarın, Kim So-wol adını mahsal olarak kullandığı bilinmektedir. Kendisi gibi edebiyatla uğraşan Kim Ok'tan edebiyat konusunda eğitim alan Kim So-wol, Kim Ok vasıtasıyla şiirlerini edebiyat camiasına duyurabilmiştir. Kim So-wol'ün edebiyat dünyasından hiçbir yakın arkadaşa sahip olmadığını söyleyen Kim Ok, yazarın bu alandaki başarısını da yalnız oluşuna bağlamaktadır (McCann, 1988: 214). Eserlerinde genel itibariyle geleneksellikle modernliğin birleştiği bir ritim kullanan yazar, çalışmalarında içerik olarak sıklıkla "ayrılık" temasına vurgu yapmaktadır. Kim So-wol,

[3]1860 yılında başlatılan Kore'nin modern dinidir. "Donghak," sözcük olarak "Doğu bilimi" anlamına gelmektedir. Donghak o dönemde Joseon'da yayılan Batı dinlerine tepki olarak milli bir din niteliğinde başlamıştır (Jeong, 2021: 75).

1934 yılında hayata gözlerini kapayana kadar, yerel temalar ve halk şarkısı benzeri ritimlerle karakterize edilen kendine özgü şiirler kaleme almıştır. Şairin şiirlerinin Minyo (민요) olarak adlandırılan Kore halk şarkısı ile benzer niteliklere sahip ve lirik türde olmasının ve aynı zamanda ulusal kimliği sergilemesinin, modern Kore şiirinin temsilcilerinden biri haline gelmesinde büyük rol oynadığını söylemek mümkündür. Geleneksel Kore değerleri ile Batı modernliğinin melezleştiği bir dönemde, Kim her ikisini de çağdaşlarından daha kapsamlı bir şekilde anlayıp kabul etmiş ve kendi benzersiz kişiliğinin potasından geçirerek, kısa süren edebi hayatında kaleme aldığı eserlerine yansıtmıştır. Kore Yarımadası'nın, Kore Savaşı temelli Güney Kore ve Kuzey Kore olmak üzere iki farklı ideolojik yapı üzerinden bölünmesinin ardından şair Kim, hem Güney hem de Kuzey tarafından benimsenmiş ve araştırmalara konu edinilen bir şair haline gelmiştir. Güney Koreli araştırmacılar Kim'i lirik, derin üzüntü ve kızgınlık gibi geleneksel duyguları, romantizm ve melankoliyi, halk şarkılarını ve geleneksel ölçüyü işleyen bir şair olarak değerlendirmiştir. Güney Kore edebiyatı tarihinde Kim So-wol, 1950'lerde modernizm/gelenek ve 1960'larda bağlılık/saflık karşıt çerçeveleri içinde, gelenek odaklı saf lirik bir şair olarak değerlendirilmiştir (Lee, 2022:29). Güney ve Kuzey edebiyat çevrelerince farklı şekillerde değerlendirilen şair, Kuzey Koreli araştırmacılar tarafından, hümanizm, popülizm, vatanseverlik ve ulusal unsurlar gibi ölçütlere göre değerlendirilmiştir (Lee, 2022:27).

1920'li yılların edebi şahsiyetlerinden olan şair Kim'in, Batı tarzı eserler vermeye başlayan yazarların başında geldiği bilinse de, geleneksel dokulardan kopmaması bakımından, Batı'yı tamamen taklit etme eğiliminde olmadığını söylemek mümkündür. Yee (2018:214), Kim'in şiir dilini, "Sade ve gösterişsiz, kendine has bir şiir dünyası, taklidin kısıtlamalarından arınmış bir öznellikte." şeklinde tanımlamaktadır. Yee (2018:214)'ye göre Kim'in şiirindeki doku, gelenekleri körü körüne takip etmemenin yanı sıra, Batı edebiyatının geleneklerinin de geçersiz olduğu bir tarzdı. Kendi benzersiz şiirsel tarzını oluşturan şair, edebi akımlarca belirlenmiş kalıplara uymayan tarzından dolayı romantik bir "deha" olarak kavramsallaştırılmıştır.

Kim So-wol, 1920'li yılların temsili yazarlarından biri olarak gösterilmektedir. Kendisinin "temsilci" konumuna oturtulmasının nedenleri arasında, verdiği eserlerde hissettirdiği dönemin Kore'sine ait duyguların kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Buradan hareketle, "Açelya Çiçeği" adlı şiirine verdiği başlığın, Kore'nin karakteristik özellikleri ile

benzeşmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Şairin şiirlerine bakıldığında, hüzün, ayrılık, çaresizlik, güçsüzlük gibi öne çıkan temalar hem şairin hem de Japon sömürgeciliği altındaki Kore halkının ortak duygularını yansıtmaktadır (Köroğlu Türközü, 2018: 46). 1925 yılında kaleme alınan "Açelya Çiçeği" adlı şiir, her okuyucuda benzer duygu ve düşüncelerin oluşmasına neden olmakta ve adeta toplumsal duygu birliğinin dili olmaktadır (Jeong, 2019: 7). Şiir, Kore halkının içinden geçtiği süreci iyi bir şekilde resmetmesinden dolayı toplumsal olarak kabul görmüş ve esere büyük önem atfedilmiştir. Öyle ki, kolektivist bir toplum olan Kore'de adeta milli marş hâline gelmiştir. Kore'de lise ders kitaplarında yer verilen eser, toplumun genç yaşta ortak bir bilince sahip olmasına katkı sağlamaktadır.

Toplumlar, milli şuuru diri tutmak için bazı ortak değerler etrafından toplanmaktadır. Bu çalışmada ele alınan Açelya Çiçeği adlı şiir, Kore toplumunun duygusal birlik sağlayıp, ülkenin geleneksel şiiri haline gelen bir eser niteliği taşımaktadır. Şiir, toplum tarafından büyük önem atfedildiğinden, günümüze dek Kore edebiyatında temsili bir eser olarak yerini korumuştur. Eser, modern edebiyata geçiş öncesinde var olan türlerle benzer yönler sergilemesi bakımından gelenekselleşme ile modernlik arasında bir bağlantı kurarak, Kore toplumunun modern edebiyata adapte edilmesinde de yumuşak bir geçiş oluşturmuştur. Bu geleneksel izlerin hissedilmesinin, geçmişlerinden güç alma eğiliminde olan Kore toplumunun eseri benimsemesine yardımcı olan bir diğer nokta olduğunu söylemek mümkündür. Eserde olguların okuyucuya aktarılmasında somut ve soyut öğelerden faydalanılmıştır. Çalışmada, içerik analizi yöntemi kullanılarak söz konusu öğelerin okuyucuya hangi bağlamlarda aktarıldığının analiz edilecektir.

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemiyle yürütülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinin çeşitli disiplinlere dayanan güçlü kuramsal temelleri olduğunu savunan Yıldırım ve Şimşek (2016:37), sosyoloji, antropoloji, psikoloji, felsefe, dilbilim gibi disiplinlerin nitel araştırmaya hem bakış açısı kazandırdığını hem de yöntem olarak katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Edebiyat eserleri de içerisinde yukarıda bahsi geçen disiplinlere ait konuları barındırdıkları için, nitel araştırma yönteminin bu çalışmada kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşarak, derinlemesine analiz sonucu keşfedilmesidir

(Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu bağlamda, çalışmanın öznesini oluşturan Açelya Çiçeği adlı şiirde derlenen soyut ve somut kavramlar, derinlemesine inceleme yoluyla tespit edilerek, okuyucuya aktarmak istediği mesajlar analiz edilecektir.

Araştırmanın Öznesi

Şair Kim tarafından kaleme alınan Açelya Çiçeği şiirinin tematik analizinden önce, şiirde geçen sembollerin daha iyi anlaşılabilmesi için Korece aslı ve Türkçe tercümesi aşağıda verilmiştir.

진달래꽃	**Açelya Çiçeği**
나 보기가 역겨워 가실 때에는 말없이 고이 보내 드리오리다. 영변(寧邊)에 약산(藥山) 진달래꽃, 아름 따다 가실 길에 뿌리오리다. 가시는 걸음 걸음 놓인 그 꽃을 사뿐히 즈려 밟고 가시옵소서. 나 보기가 역겨워 가실 때에는 죽어도 아니 눈물 흘리오리다.	Beni görmekten sıkılıp da Gidersen Tek bir söz söylemeden göndereceğim seni Yongbyong'daki Yak Dağı'ndan[4] Açelya çiçeklerini Kucak kucak toplayıp yoluna sereceğim Adım adım giderken Yoluna serdiğim o çiçeklere Hafifçe basıp gidin Beni görmekten sıkılıp da Gidersen Ölsem de gözyaşı dökmeyeceğim.

Tablo 1: Eserin Türkçe tercümesi Köroğlu (2018:61)'den alıntılanmıştır.

Yukarıda Korece aslı ve Türkçe tercümesi verilen Açelya Çiçeği şiiri, şekilsel yönden incelendiğinde, her biri 3 mısradan oluşan 4 kıtadan meydana geldiği görülmektedir. Şiirin sahip olduğu bu şekilsel özellik, Goryeo Gayo

[4] Korece'de Yaksan sözcüğündeki "san" ifadesi "dağ" anlamına gelmektedir. Şiirin Türkçe çevirisinin alıntılandığı kaynakta Yaksan Dağı (약산) olarak geçmesine rağmen, "Yak Dağı" ifadesinin daha doğru bir kullanım olacağı düşünüldüğünden, bu çalışmada "Yak Dağı" olarak kullanılacaktır.

(고려 가요)[5] denilen şiir türü ile benzerlik göstermektedir. Eser kısa ve geleneksel bir ritimle kaleme alınmıştır. Şairin diğer eserlerinde de işlediği ayrılık temasının bu eserinde de ortaya çıktığı görülmektedir. Bu yönüyle yine Goryeo[6] dönemine ait Goryeo Gayo ve Şilla (신라)[7] dönemine ait Hyangga (향가)[8] türü ile benzerlik göstermektedir. Her bir kıtada kullanılan kelime sayılarının birbiriyle benzerlik göstermesi, eserin belirli bir düzende kaleme alındığını göstermektedir. Şiirde en dikkat çeken hususlardan biri de kullanılan dildir. Eserdeki kullanılan ifade ve hitap tarzına bakıldığında, tasvir edilen aşk ve ayrılığın, hüzünlü bir kadının dilinden, kadının duygusu olarak betimlendiği anlaşılmaktadır.

Kim So-wol'ün şiir anlayışı, Güney Kore edebiyat dünyasında gelenekselleşme ile modernizm, saf şiirle katılımcı şiir arasındaki karşıtlık çerçevesinde ele alınması bakımından değer görmüştür. Şairin şiirleri; halk şarkısı, yarı modern stil ve gelenek odaklı lirik şiir şeklinde değerlendirilmiştir. Buradan hareketle; Açelya Çiçeği adlı şiirin, şairin modern hayattan beslenmenin yanı sıra, gelenek-görenekleri ve geleneksel şarkıları da okuyucuya anımsatması, geleneksellikle modernlik arası bir süreçte olan dönemin Kore toplumunun çok sesliliğinin de bir simgesi olduğunu söylemek mümkündür. Açelya Çiçeği adlı şiir aracılığıyla verilen mesajın, Japon Sömürü döneminin etkisi altında başlayan *Kore modernleşme süreci*nin, sömürü düzeni altında dahi köklerinden kopmayarak, asimile olmaya baş tutması olarak değerlendirilebilir.

Kore'nin temsili şiirlerinden birisi olarak gösterilen Açelya Çiçeği adlı eserin şekilsel özelliklerinde de görüldüğü üzere, Kim So-wol diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de geleneksel halk ritimlerinin

[5] Goryeo şarkıları, siyasi, sosyoekonomik ve ideolojik açıdan son derece düzensiz ve kaotik olan geç Goryeo döneminde ortaya çıkmış ve Goryeo halkının yaşamlarındaki umutsuzluğu, hayal kırıklığını, kederi, ağıtı, sevinçleri ve üzüntüleri yansıtan bir araç haline gelmiştir. Gerçekliğe asla uyum sağlayamadıkları bir durumda olsalar da, yeni bir yaşam kaynağı bulmayı özlüyorlardı ve kalplerine gömdükleri gerçekliğin derin acısını şarkılar aracılığıyla birlikte dile getiriyorlardı (Lim, 2011).

[6] 918-1392 tarihleri arasında hüküm sürmüş hanedanlık.

[7] M.Ö. 57- M.S. 935 yılları arasında hüküm süren krallık (Kore Tarih Öğretmenleri Birliği, 2014:45).

[8] Hyangga türü, Şilla döneminden Goryeo'nun ilk dönemlerine kadar uzanan bir yerel bir şarkı türüdür. Hyangchal yazı sistemi ile kaleme alınan halk şarkıları, sofistike şiirler Hyangga türüne dahil edilmektedir ve Kore tarihindeki en eski lirik şiir türü olarak kabul edilmektedir (bkz: https://library.ltikorea.or.kr/originalworks/103408, Erişim tarihi: 16.06.2026).

özellikleriyle bağdaşan bir uyum ve ahengi ortaya çıkaran şiirsel biçimlere yer vermeyi tercih etmiştir.

Son zamanlarda, Kim So-wol üzerine yapılan araştırmaların temaları ve ele alınma şekilleri gittikçe çeşitlenmektedir. Günümüzde yapılan araştırmalarda, Kore'nin ulusal şairi Kim'in edebiyatçı yönü, dönemin ideolojisinden etkilenen bir tarafı olmasından halk şarkısı (Minyo) türünde ve geleneksel lirik tarzda eser veren modern şair olmasına kadar geniş yelpazede değerlendirilmektedir (Lee, 2022:30-31). Bu değerlendirmeler, mevcut çalışmanın öznesini oluşturan Açelya Çiçeği şiirinin de çok yönlü bakış açısı çerçevesinde ele alındığından, şiirin Kore toplumu tarafından neden içselleştirildiğine cevap niteliğindedir.

Bulgular

Edebiyat eserlerinde, özellikle şiir türünde, şairin vermek istediği mesajların aktarılmasında çeşitli semboller kullanılmaktadır. Bu semboller, döneme, kültüre ve eseri kaleme alan şair ya da yazarın düşünce dünyasına göre çeşitlilik göstermektedir.

Mevcut çalışmada kullanılan sembollere bakıldığında, soyut ve somut temaların bir arada kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, eserde yer alan temaların sınıflandırılmış hali aşağıdaki tabloda yer almaktadır;

Soyut Temalar	Sevgi
	Ayrılık
	Veda
Somut Temalar	Çiçek
	Dağ
	Yongbyeon Dağı

Tablo 2- Eserde yer alan somut ve soyut temalar.

Yukarıdaki tabloda, eserde tespit edilen somut ve soyut bulguların hangi olgular üzerinden okuyucuya aktarıldığı kategorize edilmiştir. Buna göre, somut temaların çiçek, dağ ve bir mekan olan Yongbyeon Dağı dikkat çekerken, soyut temalarda sevgi, ayrılık ve veda üzerinden işlendiği görülmektedir.

Aşağıda soyut ve somut temalar ayrı başlıklar altında analiz edilmektedir.

Soyut Temalar: Sevgi, Ayrılık, Veda

Edebiyat eserlerinde duyguları ifade etmek için soyut anlatımlara sıklıkla başvurulmaktadır. Şair Kim So-wol'ün eserlerine bakıldığında da ülkesinin ve halkının içinden geçtiği süreçleri eserlerine aktarma noktasında salt somut semboller değil, soyut semboller ve anlatımlarla dönemin ruhunu eserlerine işlediği görülmektedir. Kim, Güney Kore edebiyat çevrelerince, lirik şiir tarzını, hüznü ve aşk duygularını, romantizm ve melankoliyi, halk şarkılarını ve geleneksel ölçüyü iyi bir şekilde yansıtan şair olarak değerlendirilmektedir (Lee, 2022:59). Şairin eserlerinde işlediği soyut anlatım, Koreli edebiyatçıların yaptığı bu değerlendirmeyle de onaylanmaktadır. Açelya Çiçeği adlı şiirin içeriğine bakıldığında da, Kim So-wol'ün romantizm ve melankoliyle ilintili sevgi, ayrılık ve veda soyut anlatımlarını eserinde güçlü bir şekilde işlediği tespit edilmiştir.

Güney Kore'de "Açelya Çiçeği" şiiri, veda şarkılarının zirvesi ve Kim So-wol'ün temsili eseri olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu eser, kadın ve erkek arasındaki ayrılık gibi evrensel bir temaya ilişkin Kore halkının arketipine güçlü bir şekilde hitap etmek için paradoksal teknikler kullanmaktadır. Aynı zamanda, Koreli kadınların sevgilerini bile bastırmaya çalışması üzerinden Doğu'ya özgü teslimiyeti ortaya koymaktadır. Eser, sevgilisinin gidişine çiçek serpmek suretiyle teslim olmuş bir kadının derinleşen ve genişleyen aşkını gözler önüne sermektedir.

말없이 고이 보내 드리오리다. / Tek bir söz söylemeden göndereceğim seni.

1920'lerin edebiyat dünyasında aşk üzerine söylemlerin, bir "özne kurma" arayışı üzerine şekillendiği ve bu anlatım biçiminin dönemin edebi eserlerine yerleşmiş bir ifade biçimi olduğu söylenebilir. Bu edebi bağlamda, Kim So-wol de aşk ve ayrılığın çeşitli yönlerini tasvir eden şiirleri aracılığıyla bir "özne" olarak kendi varlığını ve sevgisini okuyuculara aktarmaktadır. Kore kültüründe oldukça güçlü bir şekilde görülen Konfüçyüsçü etkiler, eserlerde kullanılan motif ve edebî ifadelerde de kendini göstermektedir. Yukarıdaki *veda* olgusunu da içeren dizede, geride kalanın giden sevgiliye kalması için bir söz söylemeden gidişini kabul edeceği anlaşılmaktadır. Eserde güçlü şekilde vurgulanan *ayrılık* teması karşısında kalan kişinin giden sevgiliye kalması için bir yakarışta bulunması beklenirken, bunun aksine bir kabulleniş görülmektedir. Yazarın ayrılığa direnmeyip onu kabullenişi ve bireysel

kontrolünü sağlayabilmesi, şiirde Konfüçyüsçü etkilerin de yer aldığını göstermektedir. Aksi takdirde, bireyin kendi çıkarlarıyla hareket etmesi ya da olaylar karşısında sağduyusunu kaybetmesi, Konfüçyüsçü öğretiyle çelişen bir durum ortaya çıkmış olurdu.

Kim'in Japon sömürü döneminde, sömürgeci güç altında asimile olmayan bir "öteki" alanını sürekli olarak güvence altına almaya çalıştığını ve bunu başardığını söylemek mümkündür. Park (2021:150), 1980'lerde "duygusal nihilizm" olarak tanımlanan Kim So-wol'ün şiirlerindeki ayrılık temasının günümüzde de etkisini sürdürdüğünü belirtmektedir. Şiirin genel akışına bakıldığında, erken dönem şiirlerindeki "ben" öznesi, dayandığı söylemin sınırlamalarını ve onu bu söyleme çeken "Öteki"ni kaybetmenin acısını aşarak, günlük yaşamına devam etme temeli üzerine kurulmuş bir "özne" olarak yeniden doğmaktadır (Park, 2021:167). Burada "özne", sessiz bir vedayla kendi görevini gerçekleştirmektedir.

나 보기가 역겨워/ 가실 때에는/ 죽어도 아니 눈물 흘리오리다./
Beni görmekten sıkılıp da / Gidersen/ Ölsem de gözyaşı dökmeyeceğim.

Yukarıdaki dizelerde ifade edilen "gitme" eylemi, bir "ayrılık" sürecine işaret etmektedir. Söz konusu "ayrılık", mevcut durumda ya da geçmişte gerçekleşmemiş, gelecekte meydana gelmesi ihtimaline karşı bir göndermedir.

Şiirin kaleme alındığı 1920'li yıllarda, toplumsal normların temelini oluşturan Konfüçyüsçü söylemin dönemi sona ererken Kore toplumu "modern" toplum olma yolunda ilerlemekteydi. Tam bu noktada, yazar Kim So-wol eserlerinde varoluşsal duruşunu ve o dönemin söylemlerine ilişkin kararlılığını ortaya koymak için geleneksel toplumdaki halk şarkılarını modern topluma aktarmaktadır. Kim Sowol'ün şiirindeki ayrılık unsuru, kederle yoğrulmuş varoluşsal "Ben kimim?" sorusuyla ilişkilendiren Park (2021:170), Kim'in şiirsel çalışmalarının kaynağının, okul eğitimiyle edindiği çağdaş söylemi benimsemesi ve toplumun refahı için önde gelen bir figür olma hayalinin sekteye uğraması sonucu yaşadığı kedere bağlamaktadır.

Kaleme alındığı dönem itibarıyla Kore ve Kore halkının zorlu bir süreçten geçtiği göz önüne alındığında, eserlerin içerik bakımından yaşanılan acılara değinmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla, "kayıp" kavramı Kore'nin bu dönemdeki şiirlerinde yer almıştır. Bu kayıp anlayışı dönem şiirlerinde iki şekilde "Memleket" ve "Sevgili" kaybı olarak dile getirilmiştir (Köroğlu Türközü, 1999). Bu bakımdan Açelya Çiçeği adlı eserde sevgiliden ayrılma

olarak yorumlanabileceği gibi, ülkesini kaybetme arifesinde olan yazarın, bu korku ve endişesini belirtmesi şeklinde yorumlamak da mümkündür. Yani "ayrılık" kavramının, insan olarak bir sevgiliden ayrılma olabileceği gibi vatanları ellerinden kaybolmakta olan Kore toplumu açısından, ülkelerinin kişileştirilmiş şekli olarak karşımıza çıktığı da söylenebilir.

Somut Temalar: Çiçek, Dağ ve Yongbyeon Dağı

Şair Kim So-wol'ün Açelya Çiçeği'nde başvurduğu somut anlatımların çiçek, dağ ve Yongbyeon Dağı aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir. Şiirde ilk dikkat çeken "çiçek" sembolü elbette şiire de adını veren "açelya çiçekleri"dir. Burada öncelikle yazarın neden bütün çiçekler arasında açelyaları şiirine konu ettiğine eğilmek gerekmektedir. Verilen edebi eserlerde atıfta bulunulan bir çiçek imgesinin, içinde geçtiği eserle de bir bağlantısı olduğu aşikârdır. Örneğin, klasik Türk edebiyatında kullanılan gül imgesinin, kokusunun güzelliği bakımından sevgilinin güzelliği ile bağdaştırılmaktadır. Bu esere adını veren açelya çiçeği de gövdesi gereği hassas, kırılgan bir yapıdan ziyade dağlarda sıkça görülmeye müsait çalılık şeklindeki ağaççıkların üzerinde öbek öbek açmaktadır. Eser bu yönüyle kolektivist bir toplum olan Korelilerle benzerlik göstermektedir. Ayrıca, Açelya çiçeği Kore'nin her yerinde bulunduğundan ender görülen bir tür değildir. Bu yönüyle şair, kendi duygularını da normal bir insanın/herhangi bir kişinin duygusu boyutuna taşımıştır. Böylelikle Kore halkının duygularına daha kolay erişebilmektedir.

영변(寧邊)에 약산(藥山)/ 진달래꽃/ 아름 따다 가실 길에 뿌리오리다./ Yongbyong'daki Yak dağından/ Açelya çiçeklerini/ Kucak kucak toplayıp yoluna sereceğim.

Şairin açelya çiçeklerini herhangi bir yerden değil, özellikle Yak Dağı'ndan toplayacağını belirtmesi, çiçeklerin toplanıldığı yere mekânsal bir önem atfedildiğini göstermektedir. Bu durumu, Yak Dağı'nın açelyalarının Kore toplumu içerisinde değerli görülmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Şiirdeki "Özne"nin, bahar döneminde büyüleyici açelyalara ev sahipliği yapan Yak Dağı'ndan açelyaları toplaması, "Öteki"ne verdiği değeri bir kez daha vurgulamaktadır.

Açelyaların çiçek şekli, ölçüsü ve rengi birçok varyasyon göstermesiyle birlikte kırmızı, pembe ve beyaz renkli çiçekler en popüler olanlarıdır (Bulut: 1993). Baharı ve dolayısıyla yeni bir başlangıcı çağrıştıran bu renkler, giden

sevgilinin yeni başlangıçlara yelken açtığını işaret etmektedir. Ayrıca Kore'de her baharda açelya çiçeklerinin toplanıp oyunlar eşliğinde çeşitli yiyeceklerle tüketildiği festivaller de düzenlenmektedir. Baharın yeni bir başlangıcın habercisi olduğu gibi, giden sevgilinin de yeni bir başlangıç yapmakta olduğu gösterilmektedir. Ayrılığın bir son olarak kabul edildiği Kore toplumunda gidene çiçek sunmak bir veda anlamına da gelmektedir. Şiirin geneline bakıldığında, şairin giden sevgilinin geri dönmesine dair bir beklenti içinde olmadığı; bu sonsuz ayrılığı kabullenerek çiçeklerle uğurladığı görülmektedir.

말없이 고이 보내 드리오리다./ Tek bir söz söylemeden göndereceğim seni.

İlk kıtanın son dizesinde yer alan yukarıdaki dizeyle, yazarın sevgisini doğrudan dile getirmek yerine, Kore'nin hemen hemen her yerinde bahar ayları boyunca kolaylıkla görülebilecek açelya çiçeklerini sevgilisinin yoluna dökerek gösterdiği anlaşılmaktadır. Yani, sevgisini sessiz bir şekilde, açelya çiçekleri ile dile getirmektedir (Park: 2013). Şiirde çiçek serpme eylemi, yeni başlangıçlara dair bir kutlama olarak ele alınmaktadır.

가시는 걸음 / 걸음 놓인 그 꽃을/ 사뿐히 즈려 밟고 가시옵소서./
Adım adım giderken/Yoluna serdiğim o çiçeklere/ Hafifçe basıp gidin.

Yongbyon'daki Yak Dağı'nda açan açelyalar, 'Özne' ve 'Öteki'ye ait güzel anıları hatırlatan nesnelere dair bir çağrışım vermektedir. Özne; Öteki, yani sevdiği için açelyalardan bir kucak dolusu koparıp, ayrıldıkları yola serpen, gidenin kararına saygı duyan bir profili resmetmektedir. Ancak, giderken "açelyalara" "yumuşak basmalarını" rica etmesi, adeta birlikte inşa edilen güzel anıların zarar görmesini engellemek adına dile getirilen bir dilek olarak yansıtılmıştır.

Sonuç

Bir bölgenin tarihi, gelenekleri, alışkanlıkları, kültürü gibi özelliklerini merkezine alan eserler, bizlere hedef kültürü anlama açısından yardımcı olmaktadır. Konuya Kore edebiyatı açısından bakıldığında, adeta ülkenin marşı haline gelmiş bir şiir olan Açelya Çiçeği'nin, sahip olduğu ritim ve içerdiği kültürel öğeler ile Korelilerin duygu dünyasını da iyi bir şekilde yansıttığı anlaşılmıştır.

Eser aracılığı ile şair Kim So-wol'ün, gelenekle modernliği birleştirerek Kore halkının duygularını yansıtmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Şiirde tespit edilen soyut ve somut temaların bir arada kullanılması ve Yak Dağı gibi toplumsal olarak kabul görmüş yere mekânsal bir vurgu yapılması, anlatımı güçlendirmenin yanı sıra, halk arasında yadsınamaz bir milli birlik şuurunun oluştuğunu göstermiştir. Şiirin, yazıldığı dönem temelinde değerlendirildiğinde, Kore toplumunun yakın tarihini anlama noktasında da fayda sağlayacağına inanılmaktadır.

Kaynakça

Bulut, Y. (1993). Erzurum'da Sera Koşullarında Açelya (Rhodondendron simsii Rheinhold Ambrosius) Çeliklerinin Köklendirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Digital Library of Korean Literature. (2026). Digital Library of Korean Literature: https://library.ltikorea.or.kr/originalworks/10340, Erişim Tarihi: 16.06.2026 adresinden alındı

Ferendeci, S. Y. (2009). Çağdaş Kore Romanının Kurucusu Govang-Su İ Ve Merhametsiz Yaşam Adlı Eseri. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 49/ 1, 49-59.

Gwan, Y. (1993). *Hangug Hyeondae Munhaksa 1945-1990.* Seul: Mineumsa.

Hong, Y. H. (2019). Geundaehwadoen Minyosi'wa Segyejoseonsiinui Tansaeng— Kim Sowol'ui Si Segyereul Jungsimeuro (근대화된 민요시'와 세계조선시인의 탄생— 김소월의 시 세계를 중심으로). *Hanguk Sihak Yeongu (한국시학연구)*, Vol.60, 343 - 369.

Jeong, E. K. (2021). Kore Kadınının Moderleşme Süreci ve Ulusal Hareketinin Tarihi. *Şarkiyat Mecmuası*, 38, 67-87.

Jeoung, M. K. (2019). An Event At The Dawn Of Modern Korean Poetry: Kım Sowol's "Azaleas" . *International Journal of Korean Humanities and Social Sciences*, Vol. 5, 7-20.

Kim, Y.-H. (2002). Creating New paradigms of Womanhood in Modern Korean Literature: Na Hye-sŏk's "Kyŏnghŭi. *Korean Studies, University of Hawai'i Press*, Vol. 26, No. 1, ss. 1-60.

Kore Tarih Öğretmenleri Birliği. (2014). *Uluslararası Okurlar İçin Kore Tarihi, Koreliler Kendi Tarihleri ve Kültürleri Hakkında ne Diyor?* Ankara: Kore Cumhuriyeti Türkiye Büyükelçiliği.

Köroğlu Türközü, H. (2018). Koreli Şair Gim So Vol'ün Edebi Kişiliği ve Şiirleri. *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 46-67.

Köroğlu, H. (1999). Şair Gim So-Vol'un Hayatı, Edebi Kişiliği, Kore Edebiyatına Katkısı ve Şiirleri. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Lee, S. S. (2022). Bukhan Munhak Sokeu Kim Sowol (북한문학 속의 김소월). *Hangukhak Yeongu (한국학연구)*, Vol. 67, 27-63.

Lim, H. S. (2011). Goryo Gayo "Ssanghwajeom"eui Yeongu (고려가요 <쌍화점>의 연구). Chosun Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi.

McCann, D. R. (1988-1989). McCann, D. R., The Meaning and Significance of So Wol's "Azaleas",. *The Journal of Korean Studies, Duke Üniversitesi Basımı*, 211-228, Sayı: 6.

Özdemir, E. (1990). *Örnekli Açıklamalı Edebiyat Bilgileri Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitapevi.

Park , S.-c. (2013). Godeunghakgyo Gugeo Gyogwaseowa Si Sueobui Gyoyuk Naeyong-Kim So-wolui Jindallaekkot Jungsimeuro (고등학교 국어 교과서와 시 수업의 교육 내용-김소월의 진달래꽃 중심으로). *Hangug Munhak Gyoyuk Hakhoe (한국문학교육학회)*, No: 42, 205-233.

Park, G.-s. (2021). Kim So-wol Siui İbyeol Yangsanggwa 1920Nyeondaeui Yeonae Damnon (김소월 시의 이별 양상과 1920 년대의 연애 담론). *Hanguk Sihag Yeongu (한국시학연구)*, 147-192.

Yee, J.-s. (2018). Kim So-wol Gaenyeomui Jeonyuwa Bundan - Nambukhan Munyesajeoneul Jungsimeuro (김소월 개념의 전유와 분단 - 남북한 문예사전을 중심으로). *The Society Of Korean Literary Criticism*, 193 - 225.

DİYARBAKIR, ŞANLIURFA, BATMAN, SİİRT VE ŞIRNAK İLLERİ AĞIZLARI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mehtap ÖNLER[1]

1 Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi ORCID: 0009-0000-0238-5985 mehtapakbudak@hotmail.com

1. Giriş

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlüğü'ne (2018) göre "ağız"; aynı dil içinde ses, biçim, söz dizimi ve anlam bakımından farklılıklar gösteren, belli yerleşim bölgelerine ya da toplumsal kesimlere özgü olan konuşma dilidir. Ülkemizde bu alanı kapsayan çalışmalar ağız bilimi ya da ağız araştırmaları adıyla anılırken dünyada genel olarak diyalektoloji terimiyle karşılanmaktadır. Karahan'a (1996) göre ağız, bir dilin standart diline bağlı kalmakla birlikte çeşitli dil bilgisel ve söz varlığı özellikleri bakımından farklılaşan konuşma biçimidir.

"Türkiye'de ağız araştırmaları A. Maksimov'un 1867 yılında Hüdavendigar ve Karamanlı ağızları üzerine yazdığı 'Opıt ızsledovanija tjurskich dialektov v Chudavendgare i Karamanii' adlı denemesiyle başlar (Tuğluk, 2022)." Maksimov'u izleyen yıllarda bir iki istisna dışında batılı araştırmacıların çalışmaları dikkat çeker. Bu dönem ağız araştırmalarında yabancı araştırmacılar dönemi olarak kabul edilir. Yerli araştırmacıların izleri 1940'lı yıllardan itibaren görülmektedir. "Ahmet Caferoğlu 1940'lı yıllarda Türkiye'nin dört bir yanını dolaşarak 9 ciltten oluşan ağız derlemelerini oluşturmuştur. Ahmet Caferoğlu'nun bu çalışması yerli araştırmacılar döneminin başlangıcı olarak kabul edilir. Aynı dönemde Ömer Asım Aksoy'un Gaziantep Ağzı (1945), Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun Urfa Ağzı (1945), Zeynep Korkmaz'ın Güney-Batı Ağızları: Ses Bilgisi (1956) çalışmaları yayımlanır (Tuğluk, 2022)."

"Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Türk dil atlasının en karmaşık ve çok katmanlı bölgelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Diyarbakır, Şanlıurfa, Siirt, Batman ve Şırnak illerini içeren bu coğrafyada Türkçe; Kürtçe, Arapça, Zazaca ve Süryanice ile yüzyıllarca bir arada kullanılmış; bu çok dillilik ortamı bölge ağızlarının ses yapısını, biçim bilgisini ve söz varlığını derinden etkilemiştir (Nalbant, 2009; Eker, 2008)." Bölge, dil teması kuramı açısından Anadolu coğrafyasının en verimli inceleme alanlarından biri olmayı sürdürmektedir.

"Türkiye Türkçesi ağız araştırmaları alanında önemli çalışmaları olan Leyla Karahan, özellikle Anadolu ağızlarının sınıflandırılmasına yönelik ortaya koyduğu tasnifle alana yön veren araştırmacılar arasında yer almaktadır. Leyla Karahan'ın (1996) Türkiye Türkçesi ağız tasnifinde bölge ağızları Doğu Grubu Ağızları içinde yer almaktadır. İlk hecede ünlü uzunlukları, ünsüz düşmeleri ve durum eklerindeki varyasyon gibi bu grubu diğerlerinden ayıran özellikler, güneydoğu illerinde en belirgin biçimiyle gözlemlenmektedir (Erten, 1994; Özçelik, 1997)." Bu özelliklerin sistematik biçimde belgelenmesi, Türkiye dil atlasının güneydoğu katmanındaki boşlukları doldurmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları, Türkiye'de ağız araştırmalarının erken dönem inceleme alanları arasında yer almaktadır. Caferoğlu'nun "Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar" adlı çalışması bölge ağızlarına yönelik ilk sistemli derlemelerden biri olarak değerlendirilir. Bununla beraber Şevket Beysanoğlu'nun "Diyarbakır Ağzı" ve Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun "Urfa Ağzı" adlı eserleri, bölge ağızlarının erken dönemden itibaren kayıt altına alındığını göstermektedir. Bu çalışmalar, Güneydoğu Anadolu illeri ağızlarının hem tarihsel hem de dilbilimsel açıdan araştırmacıların ilgisini çeken bir alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu değerlendirme yazısında bölge ağızları üzerine yürütülen araştırmalar il bazında ele alınmaktadır. Her il için tezler, kitaplar ve makaleler ayrı başlıklar altında sunulmuş; bölgeyle ilgili genel kapsamlı çalışmalara ayrı bir bölümde yer verilmiştir. Çalışmada Beysanoğlu (1966) ve Kürkçüoğlu'nun (1945) öncü çalışmalarından Yeşilkaya'nın (2023) bölge atlasına uzanan geniş bir alan yazın değerlendirilmiştir.

2. Bölge İlleri Bazında Yapılmış Çalışmalar

2.1. Diyarbakır

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin merkezi konumunda ve en büyük kenti olan Diyarbakır, bölge ağız araştırmaları içinde en yoğun biçimde çalışılan il konumundadır. 1966'dan günümüze uzanan bu birikim; kapsamlı monografiler, alan odaklı makaleler ve söz varlığı katkı çalışmaları aracılığıyla katmanlar hâlinde şekillenmiştir. Hazırlanan bir mezuniyet tezi hariç tutulursa Diyarbakır ağzı ile ilgili ilk çalışma Şevket Beysanoğlu'na aittir. Şevket Beysanoğlu'nun "Diyarbakır Ağzı" adlı eseri, Diyarbakır ağzına ilişkin erken dönem ve öncü çalışmalar arasında yer almaktadır. Beysanoğlu bu çalışmasında bölgenin söz varlığı ile yerel söyleyiş özelliklerini kayıt altına almıştır.

2.1.1. Diyarbakır Ağzıyla İlgili Yapılmış Lisansüstü Tezler

Erten, S. M. (1991). Diyarbakır Ağzı: İnceleme-Metinler-İndeks (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi.

Münir Erten'in bu doktora tezi, Diyarbakır ağzının gramer ve söz varlığını bilimsel olarak belgeleyen temel bir kaynak olup sonradan kitaplaştırılarak alanın en önemli başvuru eseri haline gelmiştir.

Başkan, A. (2012). Bismil Ağzı: İnceleme-Metinler-Dizin (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi.

Ahmet Başkan tarafından hazırlanan bu yüksek lisans tezi, Diyarbakır'ın Bismil ilçesi ağzının dil özelliklerini bilimsel yöntemlerle inceleyen ve bölgedeki yerel konuşma biçimlerini kayıt altına alan önemli bir akademik çalışmadır.

Boz, E. (1993). Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi.

Erdoğan Boz tarafından yapılan bu çalışma, Diyarbakır'ın Çüngüş ve Çermik ilçelerinin ağız özelliklerini bilimsel olarak inceleyen ve bu yörelerin özgün dil yapısını kayıt altına alan temel bir araştırmadır.

Sökmen, İ. (2011). Bismil Türkmen Ağzı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

İbrahim Sökmen tarafından hazırlanan bu tez, Bismil yöresindeki Türkmen ağzının ses ve şekil bilgisi özelliklerini inceleyerek yörenin ağız yapısını ve kültürel dil mirasını kayıt altına almıştır.

2.1.2. Diyarbakır Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Kitaplar

Beysanoğlu Ş. (1966). Diyarbakır Ağzı. Diyarbakır Halkevi Yayınları.

Şevket Beysanoğlu'nun 1966 tarihli bu eseri, modern dil bilimi yöntemlerinden ziyade folklorik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Bölge ağzını bilimsel bir incelemeden çok zengin bir malzeme derlemesi ve söz varlığı olarak kayıt altına alan öncü bir kaynaktır. Diyarbakır'ın sözlü geleneğini, deyimlerini ve yerel adlarını bir arada sunarak hem dil bilim hem halk bilim açısından kalıcı bir kaynak oluşturmuştur.

Erten, M. (1994). Diyarbakır Ağzı: İnceleme-Metinler-Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doktora tezinin yayımlanmış biçimi olan bu kitap, 1994 ve 2011'de iki baskı görmüştür. Ses bilgisi, biçim bilgisi ve sözlük bölümlerinden oluşan kapsamlı yapısıyla bölge ağız araştırmalarının temel başvuru kaynaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

Erten, M. (2003). İlimiz Diyarbakır. Kare Yayınları.

Münir Erten'in bu kitabı dil odaklı bir çalışma değildir. Diyarbakır'ın genel kültür ve tarihini tanıtırken şehrin folklorik dil yapısına ve yerel ağız özelliklerine de özel bir yer ayırmıştır. Kitap, kentin sosyal dokusunu aktarırken mahalli söyleyişleri ve zengin söz varlığını da okuyucuya aktaran önemli bir kent kültürü kaynağı niteliğindedir.

Özçelik, S. & Boz, E. (2001). Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı: Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sadettin Özçelik ve Erdoğan Boz tarafından hazırlanan bu çalışma, Erdoğan Boz'un yüksek lisans tezinin genişletilerek Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış halidir. Çüngüş ve Çermik ağızlarını modern dil bilimi yöntemleriyle sistematik bir şekilde inceleyen en kapsamlı akademik kaynaktır.

Sökmen, İ. (2016). Bismil Türkmen Ağzı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

İbrahim Sökmen'in 2011 tarihli yüksek lisans tezinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş hali olan bu eser, Bismil yöresi Türkmen köyleri ve mahallelerinin ağzını tarihsel ve dilsel katmanlarıyla birlikte incelemektedir. Kapsamlı bir dil incelemesi, metinler ve sözlükle beraber literatüre kazandırılan temel bir başvuru kitabıdır.

Tuğluk, M. E. (2022). Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı. Efe Akademi Yayınları.

Diyarbakır yöresi ağızlarıyla ilgili sözlük niteliğini taşıyan bu eser, literatüre önemli bir katkı sunmuştur.

Boz, E. (2022). Diyarbakır İli Ağızları. Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdoğan Boz tarafından hazırlanan "Diyarbakır İli Ağızları" çalışması, Türk Dil Kurumu tarafından 2022 yılında yayımlanan "Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler" kitabında bir bölümü olarak yer almıştır.

2.1.3. Diyarbakır Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Makaleler

Altuntaş, S. (2019). Türkçe ile Zazaca Arasındaki İlişkiler Bağlamında Diyarbakır/Çermik Örneği. V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 129.

Serdar Altuntaş "Türkçe ile Zazaca Arasındaki İlişkiler Bağlamında Diyarbakır/Çermik Örneği" (2019) adlı bu çalışmasında bölgedeki dilsel etkileşimi ve Çermik ağzının özelliklerini incelemektedir. TDK tarafından yayımlanan "V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı" kapsamında sunulmuş olan bu bildiri, Çermik ağzındaki ses ve yapı özelliklerini iki dilin temas noktaları üzerinden incelemektedir.

Baran, B. (2020). Diyarbakır İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri ve Kullanılışları. Mecmua, (10), 17-32. https://doi.org/10.32542/mecmua,783456.

Burhan Baran'ın 2020 tarihli çalışması, Diyarbakır ağızlarında Türkçedeki şimdiki zaman eki olan "-yor" ekinin yerine kullanılan "-i, -iy, -ye ve -yer" gibi şimdiki zaman eklerinin çeşitliliğini ve işlevlerini incelemektedir.

Baran, B. (2022). Doğu Grubu Ağızlarında Çok Anlamlı Bir Kelime: Hama ve Varyantları. Mecmua, (14), 1-14. https://doi.org/10.32579/mecmua.1144743:

Burhan Baran tarafından kaleme alınan çalışma, Doğu grubu ağızlarında kullanılan "hama" kelimesinin "hema, heme, hıma, homa" gibi varyantlarını

ve çoklu anlamlarını incelemektedir.

Baran, B. & Erten, M. (2020). Diyarbakır Ağzında Sözcük Yitimi, B. Tunçsiper ve D. İnan. İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s.378-383). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları.

Burhan Baran ve Münir Erten ortak çalışması olan bu bildiri, Diyarbakır ağzındaki yerel kelimelerin zamanla kullanımdan düşmesini ve dilin uğradığı değişimi ele alan güncel bir çalışmadır.

Başkan, A. (2017). Diyarbakır ve Bismil Lehçelerinde Dualar ve Lanetler. Sosyal Bilimlerde Yenilik ve Küresel Sorunlar Genişletilmiş Özetler, 745:

Ahmet Başkan tarafından kaleme alınan bu çalışma, Diyarbakır ve Bismil lehçelerindeki dua ve lanet ifadelerini inceleyerek söz varlığının toplumsal ve kültürel boyutlarını ele almaktadır.

Başkan, A. (2016). Bismil Ağzındaki Ölçünlü Dilde Bulunmayan Deyimler. 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, Congress Book içinde (s. 60-63)

Ahmet Başkan bu çalışmasında Bismil ağzında tespit edilen ve standart Türkçede karşılığı bulunmayan yirmi iki özgün deyimi inceleyerek bölgenin söz varlığına akademik düzeyde katkı sunmuştur.

Başkan, A. (2016). Bismil Ağzının Ayırıcı Ses Özellikleri. 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, Antalya, Türkiye, 27–30 Ekim 2016, 344–351.

Ahmet Başkan, bu çalışmasında Bismil ağzının ölçünlü Türkiye Türkçesinden ayrılan başlıca ses özelliklerini incelemiş; Bismil Ağzının Doğu Grubu Ağızları içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Başkan, A. & Özkan, E. (2017) Bismil (Diyarbakır) Ağzında Arkaik Sözler. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 4(11), 537-540.

Ahmet Başkan ve Erdost Özkan tarafından kaleme alınan bu çalışma, Bismil ağzında yaşayan ve Türkçenin eski dönemlerinden izler taşıyan arkaik kelimeleri tespit ederek bu sözcüklerin tarihsel kökenlerini incelemektedir.

Boz, E. (1996). Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Milli Folklor, (4), 112-113.

Yazarın sonraki kapsamlı monografisinin (2001) bir ön çalışması niteliğinde olan bu makale, Çermik ve Çüngüş yöresi ağzından Türkiye Türkçesi Derleme Sözlüğü'ne özgün sözcüksel katkı sunmaktadır.

Dost, A. (2025). Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı. Turkish Academic Studies-Turas, 6(1), 133-138:

Ayhan Dost'un bu çalışması, Mehmet Emin Tuğluk'un 2022 tarihli "Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı" eserini akademik kriterlere göre inceleyen bir kitap inceleme yazısıdır. Kitabın Diyarbakır ağzı çalışmalarına katkısını ve söz varlığı derlemelerindeki yerini değerlendirmektedir.

Eker, S. (2008). Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 2.Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Kitabı içinde (91-110). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Süer Eker'in bu çalışması, Diyarbakır'ın tarih boyunca farklı dillerin etkileşim halinde olduğu bir temas bölgesi olma özelliğini dil bilimsel verilerle inceleyen, bölgedeki çok kültürlü dil yapısını tarihsel bakış açısıyla ele alan önemli bir çalışmadır.

Erten, M. (2009). Diyarbakır Ağzında Emir ve İstek Çekimi. II. Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda Sunulan Bildiri 21-23 Mayıs 2009, Kars.

Münir Erten tarafından hazırlanan bu bildiri çalışması, Diyarbakır ağzındaki fiil çekimlerini odak noktasına alarak, emir ve istek kiplerinin bölgeye özgü ses değişimlerini ve standart Türkçeden ayrılan yapılarını incelemektedir.

Erten, M. (2022). Diyarbakır Lehçesinde Kullanılan Şartlı Çekim ve Biçimi. Nitel Araştırma, 2(2), 35-41.

Münir Erten'e ait olan bu çalışma, Diyarbakır ağzının gramer yapısındaki şartlı çekim eklerini ve bu çekimlerin bölgeye özgü kullanım biçimlerini analiz eden teknik bir dil bilimi makalesidir.

Erten, M. & Başkan, A. (2016). Bismil Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 40(2), 67-77.

Bölgenin ağız araştırmalarında öncü isimlerden olan Münir Erten ve Ahmet Başkan tarafından hazırlanan bu makale, Bismil yöresinde kullanılan ancak Türk Dil Kurumu'nun temel eseri olan "Derleme Sözlüğü"nde yer almayan veya farklı anlamlarla kullanılan kelimeleri bilimsel bir titizlikle kayıt altına almaktadır. Bu çalışma ilçe düzeyindeki belgeleme birikimine önemli bir katkı sunmaktadır.

Erten, M. (2015). Diyarbakır Ağzında Kullanılan "Hadır" Gösterme Edatı ve Kullanılış Şekilleri. VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 15-17 Ekim 2015, Çanakkale.

Münir Erten tarafından hazırlanan bu bildiri, Diyarbakır ağzında "işte,

burada, işte bak" gibi anlamlara gelen ve yörede yaygın olarak kullanılan "hadır" gösterme edatının işlevlerini ve farklı kullanım biçimlerini incelemektedir.

Erten, M. (2009). Diyarbakır Ağzında Deyimler. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri içinde (s. 215-222). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Münir Erten'in Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan bu çalışması, Diyarbakır'a özgü deyimleri derleyerek bölgenin zengin halk dilini ve ifade biçimlerini akademik dünyaya kazandıran bir çalışmadır.

Erten, M. (2018). Diyarbakır Ağzında Diyarbakır'a Özgü Deyimler. Diyarbekir Dergisi, (1), 80-84.

Münir Erten bu makalesi, Diyarbakır ağzının en karakteristik ve renkli unsurlarından olan yerel deyimleri sistematik bir şekilde ele almaktadır.

Erten, M. (2011). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi'nde Mezuniyet ve Yüksek Lisans Tezi Olarak Yapılan Ağız Araştırmaları ve Bunlardaki Söz Varlıkları. 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda Sunulan Bildiri 27-29 Ekim 2011, Edirne.

Münir Erten tarafından hazırlanan bu bildiri, Diyarbakır ve bölge ağızlarına yönelik yapılmış çalışmaları derleyen bir çalışmadır. Dicle Üniversitesi bünyesinde hazırlanan ağız araştırmaları tezlerini ve bu çalışmalarda gün yüzüne çıkarılan yerel söz varlıklarını toplu bir değerlendirmeye tabi tutan bu çalışma alanyazına önemli bir katkı sunmaktadır.

Sökmen, İ. (2017). Derleme Sözlüğü ve Bismil Türkmen Ağzı Söz Varlığına Katkılar. Turkish Studies, 12(5), 461-480.

İbrahim Sökmen'in bu çalışması, Bismil Türkmen ağzına özgü kelimeleri tespit ederek, bu derlemelerin Türk Dil Kurumu'nun "Derleme Sözlüğü"ne kazandırılmasına katkı sağlayan önemli bir sözlükbilim araştırması niteliğindedir.

Sökmen, İ. (2017). Dilsel Veriler Işığında Bismil Türkmen Topluluğu ve Ağzını Oluşturan Tarihsel Katmanlar. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (44), 215-235.

İbrahim Sökmen tarafından kaleme alınan bu çalışma, Bismil yöresindeki Türkmen ağzını tarihsel ve göç kökenli katmanlar üzerinden analiz etmektedir. Çalışma, bölgedeki Türkmen varlığının dilsel izlerini sürerek, Bismil ağzının Oğuz boyları ve tarihsel Türk lehçeleriyle olan bağlarını ortaya koymaktadır.

Ölmez, Z. (2010). Diyarbakır Ağzının Söz Varlığına Katkılar. Türk Dilleri Araştırmaları, 20, 193-201.

Erten'in (1994) sözlüğünde bulunmayan ya da farklı tanımlanan sözcükleri "Türkiye Türkçesi Derleme Sözlüğü" ile karşılaştırmalı biçimde kayıt altına alan bu makale, söz varlığı alanındaki boşlukları tamamlayan önemli bir katkı niteliğindedir.

Tuğluk, M. E. (2021a). İlyas Köyünden (Diyarbakır-Çüngüş) Derleme Sözlüğü'ne Katkılar.

Mehmet Emin Tuğluk'un 2021 yılındaki çalışmalarının ilk ayağını oluşturan bu makale, Diyarbakır'ın Çüngüş ilçesinin İlyas köyünden derlenen ancak TDK'nin "Derleme Sözlüğü"nde yer almayan veya farklı anlamlarla kullanılan kelimeleri bilimsel bir titizlikle kayıt altına almaktadır.

Tuğluk, M. E. (2021b). İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4(1), 153-169.

Mehmet Emin Tuğluk'un bu çalışması, İlyas köyünün genel söz varlığını incelediği ilk çalışmasının (2021a) devamı niteliğinde olmasa da tematik bakımdan tamamlayıcısı niteliğindedir. Aynı yörenin tarım ve hayvancılık söz varlığını inceleyen bu çalışma, mesleki söz varlığını ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır.

2.2. Şanlıurfa

Şanlıurfa ağzı, Anadolu ağızlarının Doğu Grubu içerisinde yer alan ve tarihsel süreçte coğrafi konumundan dolayı farklı dillerle girdiği etkileşimler sayesinde kendine has bir fonetik ve söz varlığı geliştiren en karakteristik konuşma biçimlerinden biridir. Bölge ağzının kayıt altına alınması sürecinde, Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından 1945 yılında hazırlanan "Urfa Ağzı" bu alandaki ilk derleme çalışmalarından biri olması bakımından öncü bir kaynak niteliği taşır. Azerbaycan Türkçesi ve Irak Türkmen ağızlarıyla güçlü bağları olan bu ağız yapısı, gırtlaksı sesleri ve standart Türkçeden ayrılan kendine özgü morfolojik çekimleriyle Türk dilinin bölgedeki zengin kültürel katmanlarını yansıtmaktadır. Şanlıurfa ağzı, Türkçenin Arapça ile en yoğun temas yaşadığı bölgelerden biri olması nedeniyle hem ses bilgisi hem söz varlığı açısından araştırmacıların ilgisini çekmiştir.

2.2.1. Şanlıurfa Ağzıyla İlgili Yapılmış Tezler

Altunbıçak, İ. (2009). Birecik Ağzı: Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük (Yayımlanmamış Doktora tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi.

İbrahim Altunbıçak tarafından hazırlanan bu doktora tezi, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi ağzını bilimsel bir temelde analiz eden en kapsamlı akademik araştırmalardan biridir. Birecik ağzına ilişkin bu doktora tezi, "giriş-inceleme-metinler-sözlük" yapısıyla bölge literatürüne katkı sunmaktadır.

Algaç, N. (2022). Birecik Ağzı Söz Varlığı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Nursel Algaç'ın yüksek lisans tezi, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi ağzındaki yerel kelime hazinesini, deyimleri ve atasözlerini odağına alarak bölgenin söz varlığını güncel verilerle belgeleyen akademik bir çalışmadır.

Çınar, S. (2023). Şanlıurfa Ağzı Söz Varlığı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Serhat Çınar tarafından hazırlanan bu yüksek lisans tezi, Şanlıurfa merkez ve ilçelerindeki zengin kelime hazinesini, deyimleri ve halk inanışlarına dair dilsel ifadeleri güncel bir yaklaşımla bir araya getiren kapsamlı bir söz varlığı araştırmasıdır.

Özer, A. (2020). Halfeti Türkmen Ağzı: (Giriş-İnceleme-Metinler-sözlük) [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ayşegül Özer'in yüksek lisans tezi, Şanlıurfa'nın Halfeti ilçesinde konuşulan Türkmen ağzının ses ve şekil özelliklerini bilimsel yöntemlerle analiz eden kapsamlı bir çalışmadır. Halfeti Türkmenlerinin dil mirasını ve standart Türkçeden ayrılan yerel dil özelliklerini akademik literatüre kazandırmıştır.

2.2.2. Şanlıurfa Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Kitaplar

Kürkçüoğlu, K. E. (1945). Urfa Ağzı. Bürhaneddin Erenler Basımevi.

Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından kaleme alınan bu eser, Şanlıurfa ağzı üzerine yapılan ilk bağımsız ve disiplinli bilimsel araştırma olması bakımından sahanın temel taşı niteliğindedir. Kürkçüoğlu'nun bu öncü eseri, Şanlıurfa ağzı üzerine yapılacak modern akademik araştırmalar için metodolojik bir zemin oluşturmuş ve bölgenin dil mirasını bilimsel bir disiplinle kayıt altına alan tüm sonraki çalışmalara rehberlik etmiştir.

Özçelik, S. (1997). Urfa Merkez Ağzı: İnceleme, Metinler, Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sadettin Özçelik tarafından hazırlanan bu çalışma, Şanlıurfa merkez ağzını modern dil bilimi yöntemleriyle analiz eden ve Kemal Edip Kürkçüoğlu'nun öncü çalışmalarını akademik bir üst seviyeye taşıyan en kapsamlı başvuru eserlerinden biridir. TDK yayınları arasında çıkan bu eser, "inceleme, metinler ve sözlük" bölümlerinden oluşan klasik yapısıyla ağız araştırmaları literatüründe il merkezi çalışması olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Özçelik, S., & Boz, E. (2009). Siverek Merkez Ağzı: Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük. Gazi Kitabevi.

Saadettin Özçelik ve Erdoğan Boz'un ortak çalışması olan bu çalışma; Siverek ilçesi merkez ağzını dil incelemesi, metinler ve sözlük boyutlarıyla ele almaktadır. Şanlıurfa ağızlarının ilçe düzeyindeki özelliklerini ayrıntılı biçimde belgeleyen bu eser bölge ağızlarının ilçe düzeyindeki farklılıklarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Özbek, M. A. (2013). Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.

Mehmet Özbek tarafından hazırlanan bu eser, Şanlıurfa'nın zengin müzik kültürünün temelini oluşturan türkülerin dil yapısını, edebi sanatlarını ve anlatım özelliklerini analiz eden önemli bir çalışmadır. Urfa türküleri üzerinden ağzı halkbilim perspektifinden ele alan bu kitap, ağız araştırmalarını müzik ve sözlü kültürle buluşturmaktadır.

Oymak, M. (1998). Şanlıurfa'dan Derlenen Atasözleri ve Deyimler. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları.

Mehmet Oymak'ın kaleme aldığı bu kitap, Şanlıurfa'ya özgü atasözü ve deyimleri bir araya getirerek bölgenin yerel söz varlığını kayıt altına alan önemli bir halk kültürü kaynaklarından biridir.

Saraç, M. A. (2018). Urfaca Urfalıca. Şanlıurfa Belediyesi Kütüphane Yayınları.

Mehmet Adil Saraç'ın bu eseri, Şanlıurfa'ya özgü söz varlığını, deyimleri, dualarını, beddualarını, yer adlarını ve çeşitli kültürel unsurları bir araya getiren ve kapsamlı bir biçimde sunan bir derleme çalışmasıdır. Şanlıurfa ağzını yalnızca dilsel yönüyle değil, kültürel hafıza ve sözlü gelenek bakımından da ele alması yönüyle bölge kültürü ve ağız araştırmalarına önemli bir katkı sunmaktadır.

Ergin, M. E. (1982). Urfa Ağzı Sözlüğü. Harran Yayınları.

Mehmet Emin Ergin tarafından kaleme alınan "Urfa Ağzı Sözlüğü", Türkiye'deki bölge ağızları üzerine hazırlanan "dar bölge ağız sözlükleri" kategorisindeki temel kaynaklar arasında gösterilmektedir ve sonraki çalışmalara öncülük etmesi bakımından önemlidir.

2.2.3. Şanlıurfa Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Makaleler

Aslan, B. (2021). Şanlıurfa Ağzına Katkılar: Atasözleri ve Deyimler. Asya Studies, 5(17), 143-152.

Büşranur Aslan bu çalışmasında Şanlıurfa ağzında kullanılan deyim, atasözü, dua ve beddua gibi sözleri derleme yöntemiyle kayıt altına alarak bölgenin söz varlığına katkı sunmaktadır.

Sarıca, M., & Sözer, A. (2013). Şanlıurfa Ağzında Yaşayan Bazı Kelimelerin Tarihi ve Coğrafi Uzantıları. Turkish Studies, 8(1), 2205-2220:

Mustafa Sarı ve Ali Sözer'in bu çalışması Şanlıurfa ağzında kullanılan bazı kelimelerin tarihî ve coğrafi uzantılarını incelemektedir. Çalışmada sözcük haritaları yoluyla bölgesel söz varlığı ilişkileri ortaya konmaktadır.

Yavuz, S. (2009). Şanlıurfa Karakeçililerinde Dil Değiştirme Süreci. Turkish Studies, 4(8), 2358-2374

Serdar Yavuz bu çalışmasında, Şanlıurfa'da yaşayan Karakeçili olarak anılan toplulukta gözlenen dil değiştirme sürecini sosyodilbilimsel açıdan incelemektedir. Bu çalışma, bölgedeki toplumsal değişimlerin ağız kullanımı üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Güneş, İ. (2020). Urfa Merkez Ağzı ile Azerbaycan Türkçesi Arasındaki Ortak Özellikler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (19), 242-264.

İbrahim Güneş bu makalesinde Urfa merkez ağzıyla Azerbaycan Türkçesi arasındaki ortak şekil ve ses bilgisi özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Bu çalışma, Urfa ağzının yalnızca bölgesel bir ağız olarak değil aynı zamanda tarihî Türk lehçeleriyle de ilişkili bir dil malzemesi sunduğunu göstermektedir.

Habiboğlu, M. F. (2021). Urfa Ağzı.

Mehmet F. Habiboğlu'nun bu çalışması, Urfa ağzının söz varlığı, genel ses ve şekil özelliklerine ilişkin betimleyici bilgiler sunan derleme niteliğindedir.

Sabir, F. T. & Al-Saqe, A. H. M. (2024). Urfa Merkez Ağzı ile Irak-Erbil'de Konuşulan Türkmen Ağzı Arasında Ortak Ses Bilgisi Özellikleri. Journal of Kirkuk University Humanity Studies, 19(2).

Firas Tahsin Sabir ve Ahmed Hasan Mahmood Al-Saqe' nin ortak çalışması olan bu makale, Şanlıurfa merkez ağzıyla Irak-Erbil'de halkın konuştuğu Türkmen ağzı arasındaki ortak ses bilgisi özelliklerini incelemektedir. Bu çalışmada, iki bölge arasındaki dilsel benzerlikler ve ses değişimleri ortaya konmaktadır.

Önel, A. (2025). Türkçenin Urfa Ağzında Kullanılan Arapça Sözcükler. Dicle İlahiyat Dergisi, 28(1), 177-208.

Abdulhakim Önel bu çalışmasında, Şanlıurfa yöresine özgü konuşma dilinde kullanılan Arapça kökenli kelimeleri ve bu kelimelerin uğradığı ses değişikliklerini incelemiştir. Çalışma, Şanlıurfa ağzındaki Arapça etkisinin yoğunluğunu somut verilerle ortaya koyması bakımından önemlidir.

2.3. Batman

Batman, Türkiye Türkçesi ağız tasniflerinde Doğu Grubu Ağızları içerisinde değerlendirilmektedir. Türkiye ağız atlasında en az çalışılmış illerden biri olan Batman ağzıyla ilgili son yıllarda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar bu boşluğu kısmen doldursa da kapsamlı inceleme ve derleme faaliyetlerine duyulan ihtiyaç devam etmektedir. Batman ağzına yönelik yapılmış bir lisansüstü çalışması ve yayımlanmış bir kitap bulunmamaktadır.

2.3.1. Batman Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Makaleler

Kalaycı, Ü. (2022). Batman Ağzı ve Batman Ağzında 'Kendi + İyelik + Yönelme Durum Eki' Yapısı. Türk Araştırmaları-Dil ve Edebiyat, 17(4).

Ünal Kalaycı'nın 2022 yılında kaleme aldığı bu çalışması, Batman ağzıyla ilgili yapılan çalışmaların ilk örneklerindendir. Batman'ın konuşma dili üzerine yapılan bu çalışmada yazar, bölge insanının konuşurken "kendi" sözcüğünü Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerinde kullanılan biçimlerinden çok farklı bir şekilde iyelik ve yönelme ekleriyle birlikte kullandığını ve bu durumun Batman'a has bir konuşma tarzı yarattığını ortaya koymuştur.

Tuğluk, M. E. (2023). Batman Ağzında 'Ma' Enklitiği. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, (19), 379-391.

Batman kentlik adlarıyla (Tuğluk ve Özfidan 2022a, Tuğluk ve Özfidan 2022b) ilgili çalışmalarıyla da tanınan Mehmet Emin Tuğluk, bu çalışmasında "ma" enklitik edatının Batman ağzındaki kullanımını ve işlevini incelemiştir. Yazar bu makalesinde aynı edatın Nakiboğlu (2015) tarafından Diyarbakır, Mardin ve Urfa ağızlarındaki kullanımlarıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesini sunmaktadır. Tuğluk, Nakiboğlu'nun ulaştığı sonuçları referans göstererek "ma" edatının Batman konuşma dilinde de çok yaygın olduğunu ve benzer duyguları ifade etmek için nasıl kullanıldığını karşılaştırmalı olarak açıklamıştır.

2.4. Siirt

Siirt ağzı, Türkçenin Kürtçe ve Arapçayla temas halinde olduğu ağızlardan biridir. Kentin sahip olduğu bu çok dilli yapı araştırmacılar için verimli bir alan sunmasına rağmen Siirt ağzıyla ilgili yapılmış akademik çalışmaların yetersizliği dikkat çekmektedir. Nalbant'ın (2009) sosyodilbilimsel çalışması dışında Siirt ağzıyla ilgili yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Yapılan araştırma sonucunda Siirt ağzını doğrudan konu edinen kitap ve lisansüstü tez çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu durum, Siirt ağzının akademik açıdan çalışılmaya açık bir alan olduğunu göstermektedir.

2.4.1. Siirt Ağzıyla İlgili Yayımlanmış Makaleler

Nalbant, M. V. (2009). Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu. Turkish Studies, 4(3). https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.745.

Mehmet Vefa Nalbant tarafından hazırlanan bu çalışma Siirt il merkezinde Türkçe, Arapça ve Kürtçenin bir arada konuşulmasının yerel dile etkilerini incelemiştir. Farklı dillerde konuşan bu toplulukların birbirleriyle anlaşmak için Türkçeyi ortak dil olarak nasıl konuştuklarını ve bu süreçte bazı Türkçe sözcüklerin anlamlarının nasıl değiştiğini açıklamıştır. Bu çalışma bölge ağzıyla ilgili yapılan ilk örneklerden olması bakımından önem taşımaktadır.

2.5. Şırnak

Şırnak, bölge illeri arasında en az çalışılmış yerlerin başında gelmektedir. Türkçenin Kürtçe ve Arapça ile yoğun temas hâlinde olduğu bu ilde kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda Şırnak ağzına ilişkin bağımsız kitap ve makale çalışmalarına rastlanmamıştır. Bu durum, bölge ağzının akademik açıdan çalışılmaya açık araştırma alanları arasında yer aldığını göstermektedir.

2.5.1. Şırnak Ağzıyla İlgili Yapılmış Lisansüstü Tezler

Ocak, A. (2025). İdil Ağzı/Şırnak (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Batman Üniversitesi.

Abdullah Ocak tarafından hazırlanan bu çalışma, Şırnak'ın İdil ilçesinde halkın günlük hayatta kullandığı Türkçeyi bilimsel olarak incelemiştir. Yazar bu çalışmada Arap, Kürt ve Süryani halklarının bir arada yaşadığı İdil yöresinin bu çok dilli ortamdan nasıl etkilendiğini ve kendine özgü bir ağız geliştirdiğini ortaya koymuştur.

3. Bölgeyle İlgili Genel Çalışmalar

Bu bölümde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tamamına ya da birden fazla iline yönelik yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin dil yapısını, ses ve şekil özelliklerini geniş ölçekte ele alan bu çalışmalar, il odaklı çalışmalara kıyasla daha bütüncül ve karşılaştırmalı veriler sunmaktadır.

3.1. Genel Nitelikli Tezler

Malkaver, R. (2020). Güneydoğu Ağızlarının Karşılaştırmalı Ses Bilgisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi.

Raman Malkaver'in yüksek lisans tezi, Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki yerel Türkçe ağızlarının ses özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemek-

tedir. Çalışma, dar bir bölge yerine bölgenin tamamını ses bilgisi açısından ele alan nadir çalışmalardan biridir.

Kurt, Z. (2021). Güneydoğu Anadolu Ağızlarının Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi.

Zeynep Kurt'un hazırlamış olduğu bu çalışma, Güneydoğu Anadolu illerindeki konuşma biçimlerini, eklerin kullanımı açısından karşılaştırmıştır. Bölgedeki insanların sözcüklere getirdiği çeşitli eklerin şehirden şehre gösterdiği farklılığı ya da benzer kullanımları ortaya koymuştur.

Yeşilkaya, M. (2023). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Mehmet Yeşilkaya bu çalışmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki halk konuşmalarını bilgisayar tabanlı modern haritalandırma yöntemiyle incelemiştir. Bölgedeki şehir ve köylerden derlenen ses kayıtları üzerinden yöresel konuşma tarzlarının ve ses özelliklerinin coğrafi sınırlarını gösteren kapsamlı bir ağız atlası oluşturulmuştur. Bölgenin dilsel haritasını sistemli bir biçimde çıkarmaya girişen bu atlas çalışması Türkiye dil atlasındaki önemli bir boşluğu doldurması bakımından son derece önemlidir.

Saatçi, Ö. (1999). Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Önder Saatçi bu çalışmasında Güneydoğu Anadolu'daki Diyarbakır ve Şanlıurfa konuşma biçimleri ile Elâzığ-Harput ve Irak-Kerkük Türkmen ağızlarını ses ve kelime yapısı yönünden karşılaştırmıştır. Bu bölgelerin ortak kültür ve dil bağlarını inceleyerek konuşma dillerindeki benzer ve farklı yönleri ortaya koymuştur. Bu çalışma bölgelerarası karşılaştırmalı yaklaşımın erken örnekleri arasında yer almaktadır.

3.2. Genel Nitelikli Kitaplar

Karahan, L. (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Leyla Karahan "Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması" adlı çalışmasında Güneydoğu illeri ağızlarını "Doğu Grubu Ağızları" başlığı altında sınıflandırmış, bölgeye özgü ses ve ek özelliklerinin coğrafi haritasını çıkarmıştır. Kitap, Güneydoğu illeri ağızlarının diğer bölgelerden ayrılan karakteristik yapılarını akademik ölçütlerle ortaya koyması bakımından bölge ağızlarına yönelik araştırmalara temel dayanak oluşturmaktadır.

3.3. Genel Nitelikli Makaleler

Eker, S. (2008). Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 2.Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Kitabı içinde (91-110). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Süer Eker bu çalışmasında Diyarbakır'ı merkez alarak çevre illeri de kapsayan ortak bir coğrafyadaki dilsel etkileşimi incelemiştir. Yazar bu çalışmada, yüzyıllar boyunca bu bölgede farklı dillerin bir arada yaşamasıyla oluşan ortak dil yapısını ve Türkçenin tüm bu farklı halklar arasında ortak anlaşma dili görevi gördüğünü açıklamıştır. Türkçe-Kürtçe ve Türkçe-Arapça temas ilişkilerinin ses ve sözcük düzeyindeki yansımalarının incelendiği çalışmada; bölge ağızlarının coğrafi, sosyal ve tarihsel katmanları da görünür kılınmıştır.

Yıldırım, F. (2017). Türkiye Türkçesi Ağız Atlası İçin Yeni Bir Ön Çalışma: Gibi Edatı ve Yan Biçimleri. International Journal of Language Academy, 5(6).

Filiz Yıldırım'ın bu çalışması bölge Güneydoğu illerine yönelik bağımsız bir çalışma olmamakla birlikte Türkiye Türkçesi Ağız Atlası için "gibi" edatı ve yan biçimlerinin coğrafi dağılımını incelemektedir. Güneydoğu Anadolu illeri ağızları da bu dağılım içinde değerlendirilerek bölge ağızlarının diğer ağız alanlarıyla benzerlik ve farklılıklarının karşılaştırmalı biçimde görülmesine katkı sunmaktadır.

Nakiboğlu, S. H. (2015). Diyarbakır, Mardin, Urfa-Siverek Ağızlarında Kullanılan Bir Enklitik Edatı 'Ma'. Akademik Bakış Dergisi, (47), 272-286.

Sevda Hediye Nakiboğlu'nun bu çalışması, Güneydoğu Anadolu illerinin farklı ağız bölgelerinde görülen "ma" enklitik edatını ele alarak bölge ağızları arasındaki ortak dil özelliklerini karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

4. Sonuç

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar, Kürkçüoğlu (1945), Beysanoğlu (1966) ve diğer öncü araştırmacıların erken dönem derleme faaliyetlerinden başlayarak günümüzde Baran ve Yeşilkaya gibi araştırmacıların daha sistematik ve kuramsal incelemelerine uzanan önemli bir birikim oluşturmuştur. Özellikle bölge ağızlarının ses, şekil ve söz varlığı özelliklerini ortaya koymaya yönelik çalışmalar, Güneydoğu Anadolu Türkçesinin Türkiye dil atlası içindeki yerinin belirlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Baran'ın biçim bilgisi odaklı incelemeleri ve Yeşilkaya'nın (2023) bölgesel atlas çalışmaları bu araştırma çizgisinin güncel ve sistematik örnekleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Nakiboğlu, Nalbant ve Ölmez gibi araş-

tırmacıların makale düzeyindeki çalışmaları da bölge ağızlarına ilişkin veri tabanının genişlemesine katkı sağlamıştır. Erten (1994) ve Özçelik'in (1997) kapsamlı il monografileri, Özçelik ve Boz'un ilçe düzeyindeki çalışmaları, Sökmen'in (2016) topluluk odaklı yaklaşımı, bölgenin dilsel verilerini çok yönlü biçimde ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu betimleyici ve tek il odaklıdır. Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi illerde veri birikimi güçlü olmakla birlikte bu verilerin karşılaştırmalı ve kuramsal çerçevede değerlendirilmesi sınırlı kalmaktadır. Yapılan araştırmalarda Siirt, Batman ve özellikle Şırnak illerinde çalışmaların oldukça yetersiz olduğu; bu illerin hâlen Türkiye dil atlası içinde önemli boşluklar barındırdığı görülmektedir.

Dil temasının özellikle Kürtçe ve Arapçanın Türkçe ağızlar üzerindeki etkilerinin sistematik ve kuramsal çerçevede ele alınması ise sınırlı sayıda çalışmayla temsil edilmektedir. Bu durum bölge ağızlarının çok katmanlı yapısının yeterince derinlemesine incelenmediğini göstermektedir.

Alanyazındaki bu boşlukların giderilmesi için bazı alanlara öncelik verilmesi gerekmektedir. Başta Şırnak, Batman ve Siirt olmak üzere yeterince incelenmemiş illere yönelik kapsamlı saha araştırmalarının arttırılması önem taşımaktadır. Bunun yanında Diyarbakır ve Şanlıurfa gibi veri birikimi daha güçlü olan illerde elde edilen bulguların karşılaştırmalı ve kuramsal çerçevede yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Hatta bu veriler bölgenin diğer illerinden olan Gaziantep ve Adıyaman gibi verilerin güçlü olduğu bölgelerle de karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Kürkçüoğlu'ndan (1945) Yeşilkaya'ya (2023) uzanan araştırma çizgisinin sistemli biçimde sürdürülmesi; hem yoğun biçimde çalışılmış iller arasındaki ilişkilerin daha açık biçimde ortaya konulmasını hem de Batman, Siirt ve özellikle Şırnak gibi az çalışılmış bölgelerin dil atlasına kazandırılmasını sağlayarak Güneydoğu Anadolu Türkçesinin tarihsel ve yapısal derinliğini daha görünür hâle getirecektir.

KAYNAKÇA

Algaç, N. (2022). Birecik Ağzı Söz Varlığı. [Yüksek Lisans Tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Altunbıçak, İ. (2009). Birecik Ağzı: Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük [Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Altuntaş, S. (2019). Türkçe ile Zazaca Arasındaki İlişkiler Bağlamında Diyarbakır/Çermik Örneği. V. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri, 129.

Aslan, B. (2021). Şanlıurfa Ağzına Katkılar: Atasözleri ve Deyimler. Asya Studies, 5(17), 143-152.

Baran, B. & Erten, M. (2020). Diyarbakır Ağzında Sözcük Yitimi, B. Tunçsiper ve D. İnan. İzmir Demokrasi Üniversitesi Uluslararası Beşerî Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s.378-383). İzmir: İzmir Demokrasi Üniversitesi Yayınları.

Baran, B. (2020). Diyarbakır İli Ağızlarında Şimdiki Zaman Ekleri ve Kullanılışları. Mecmua, (10), 17-32. https://doi.org/10.32542/mecmua.783456

Baran, B. (2022). Doğu Grubu Ağızlarında Çok Anlamlı Bir Kelime: Hama ve Varyantları. Mecmua, (14), 1-14. https://doi.org/10.32579/mecmua.1144743

Baran, B. (2019). Güneydoğu Anadolu Ağızlarının Dil Özellikleri Üzerine Bir İnceleme. 1. Uluslararası Harran Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 8-10 Mart 2019, Şanlıurfa.

Başkan, A. (2012). Bismil Ağzı: İnceleme-Metinler-Dizin [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Başkan, A.(2016). Bismil Ağzının Ayırıcı Ses Özellikleri. 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, Antalya, Türkiye, 27–30 Ekim 2016, 344–351.

Başkan, A. (2016). Bismil Ağzındaki Ölçünlü Dilde Bulunmayan Deyimler. 3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, Congress Book içinde (s.60-63)

Başkan, A. (2017). Diyarbakır ve Bismil Lehçelerinde Dualar ve Lanetler. Sosyal Bilimlerde Yenilik ve Küresel Sorunlar Genişletilmiş Özetler, 745.

Başkan, A., & Özkan, E. (2017). Bismil (Diyarbakır) Ağzında Arkaik Sözler. International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR), 4(11), 537–540.

Beysanoğlu, Ş. (1966). Diyarbakır Ağzı. Diyarbakır Halkevi Yayınları.

Boz, E. (1993). Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Boz, E. (1996). Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Milli Folklor, (4), 112-113.

Boz, E. (2022). Diyarbakır ili ağızları. Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler (Karahan, L. ve Ay, Ö., Ed.) içinde (ss. 217-252). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1945). Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çınar, S. (2023). Şanlıurfa Ağzı Söz Varlığı [Yüksek Lisans Tezi], Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Dost, A. (2025). Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı. Turkish Academic Studies-Turas, 6(1), 133-138.

Eker, S. (2008). Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e 2.Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Kitabı içinde (91-110). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.

Ergin, M. E. (1982). Urfa Ağzı Sözlüğü (Vol. 3). Harran Yayınları.

Erten, M. (2011). Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi'nde Mezuniyet ve Yüksek Lisans Tezi Olarak Yapılan Ağız Araştırmaları ve Bunlardaki Söz Varlıkları. 4. Uluslararası Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda Sunulan Bildiri 27-29 Ekim 2011, Edirne.

Erten, S. M. (1991). Diyarbakır Ağzı: İnceleme-Metinler-İndeks [Yayımlanmış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Erten, M. (1994). Diyarbakır Ağzı: İnceleme, Metinler, Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erten, M. (2009). Diyarbakır Ağzında Deyimler. Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri içinde (s.215-222). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erten, M. (2018). Diyarbakır Ağzında Diyarbakır'a Özgü Deyimler. Diyarbekir Dergisi, (1), 80-84.

Erten, M. (2009). Diyarbakır Ağzında Emir ve İstek Çekimi. II. Ağız Araştırmaları Çalıştayı'nda Sunulan Bildiri 21-23 Mayıs 2009, Kars.

Erten, M. (2015). Diyarbakır Ağzında Kullanılan 'Hadır' Gösterme Edatı ve Kullanılış Şekilleri. VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 15-17 Ekim 2015, Çanakkale.

Erten, M. (2022). Diyarbakır Lehçesinde Kullanılan Şartlı Çekim ve Biçimi. Nitel Araştırma, 2(2), 35-41.

Erten, M. (2003). İlimiz Diyarbakır. Kare Yayınları.

Erten, M.&Başkan,A.(2016). Bismil Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 40(2), 67-77.

Güneş, İ. (2020). Urfa Merkez Ağzı ile Azerbaycan Türkçesi Arasındaki Ortak Özellikler. RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (19), 242-264.

Habiboğlu, M. F. (2021). Urfa Ağzı.

Kalaycı, Ü. (2022). Batman Ağzı ve Batman Ağzında "Kendi + İyelik + Yönelme Durum Eki" Yapısı. Türk Araştırmaları – Dil ve Edebiyat, 17(4).

Karahan, L. (1996). Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kurt, Z. (2021). Güneydoğu Anadolu Ağızlarının Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi [Yüksek Lisans Tezi]. Dicle Üniversitesi.

Kürkçüoğlu, K. E. (1945). Urfa Ağzı. Bürhaneddin Erenler Basımevi.

Malkaver, R. (2020). Güneydoğu Ağızlarının Karşılaştırmalı Ses Bilgisi [Yüksek Lisans Tezi], Dicle Üniversitesi.

Nakiboğlu, S. H. (2015). Diyarbakır, Mardin, Urfa-Siverek Ağızlarında Kullanılan Bir Enklitik Edatı 'Ma'. Akademik Bakış Dergisi, (47), 272-286.

Nalbant, M. V. (2009). Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu. Turkish Studies, 4(3). https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.745

Ocak, A. (2025). İdil Ağzı/Şırnak [Yüksek Lisans Tezi]. Batman Üniversitesi.

Oymak, M. Şanlıurfa'dan Derlenen Atasözleri ve Deyimler. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları.

Ölmez, Z. (2010). Diyarbakır Ağzının Söz Varlığına Katkılar. Türk Dilleri Araştırmaları, 20, 193-201.

Önel, A. (2025). Türkçenin Urfa Ağzında Kullanılan Arapça Sözcükler. Dicle İlahiyat Dergisi, 28(1), 177-208.

Özçelik, S. (1997). Urfa Merkez Ağzı: İnceleme, Metinler, Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, S., & Boz, E. (2001). Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı: Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, S., & Boz, E. (2009). Siverek Merkez Ağzı: Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük. Gazi Kitabevi.

Özbek, M. A. (2013). Urfa Türkülerinin Dil ve Anlatım Özellikleri. Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.

Özer, A. (2020). Halfeti Türkmen Ağzı:(Giriş-İnceleme-Metinler-Sözlük) [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sabir, F. T., & Al-Saqe, A. H. M. (2024). Urfa Merkez Ağzı ile Irak-Erbil'de Konuşulan Türkmen Ağzı Arasında Ortak Ses Bilgisi Özellikleri. Journal of Kirkuk University Humanity Studies, 19(2).

Saatçi, Ö. (1999). Kerkük, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Harput Ağızlarının Fonetik ve Morfolojik Mukayesesi [Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.

Saraç, M. A. (2018). Tanıklarıyla Urfaca Urfalıca. Şanlıurfa Belediyesi Kütüphane Yayınları.

Sarı, M., & Sözer, A. (2013). Şanlıurfa Ağzında Yaşayan Bazı Kelimelerin Tarihi ve Coğrafi Uzantıları. Turkish Studies, 8(1), 2205-2220.

Sökmen, İ. (2011). Bismil Türkmen Ağzı [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

Sökmen, İ. (2016). Bismil Türkmen Ağzı. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sökmen, İ. (2017). Derleme Sözlüğü ve Bismil Türkmen Ağzı Söz Varlığına Katkılar. Turkish Studies, 12(5), 461-480.

Sökmen, İ. (2017). Dilsel Veriler Işığında Bismil Türkmen Topluluğu ve Ağzını Oluşturan Tarihsel Katmanlar. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, (44), 215-235.

Tuğluk, M. E. (2021a). İlyas Köyünden (Diyarbakır-Çüngüş) Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı 27, 145-157.

Tuğluk, M. E. (2021b). İlyas Köyündeki (Diyarbakır-Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı. Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4(1), 153–16.

Tuğluk, M. E. (2022). Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı. Efe Akademi Yayınları.

Tuğluk, M. E. (2023). Batman Ağzında 'Ma' Enklitiği. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, (19), 379-391.

Tuğluk, M. E., & Özfidan, T. (2022a). Batman İli Köy ve Bağlı Yerleşim Birimleri Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme. Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi, 16 (Bahar 2022), 464-487. https://doi.org/10.28981/hikmet.1084843

Tuğluk, M. E., & Özfidan, T. (2022b). Batman İli Mahalle, Bulvar, Cadde ve Sokak Adları Üzerine Bir Değerlendirme. Folklor Akademi Dergisi, 5(2), 496-529. https://doi.org/10.55666/folklor.1142308

Yavuz, S. (2009). Şanlıurfa Karakeçililerinde Dil Değiştirme Süreci. Turkish Studies, 4(8), 2358.

Yeşilkaya, M. (2023). Güneydoğu Anadolu Bölgesi Ağız Atlası (Doktora Tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Yıldırım, F. (2017). Türkiye Türkçesi Ağız Atlası İçin Yeni Bir Ön Çalışma: Gibi Edatı ve Yan Biçimleri. International Journal of Language Academy, 5(6).

Bölüm 7

DİLSEL İZOLASYON VE GENETİK MİRAS: GAGAUZ TOPLUMU ÜZERİNE BİR ANALİZ

Savaş KOLDANCA[1]

1 Öğr. Gör. Dr. Savaş KOLDANCA, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, savaskoldanca@ohu.edu.tr , ORCID ID: 0000-0001-5546-5743

Giriş

İnsan topluluklarının kimlik inşası, biyolojik miras ile kültürel unsurların dinamik ve çok katmanlı etkileşimiyle şekillenmektedir. Bu süreçte dil, yalnızca bir iletişim aracı değil; aynı zamanda toplumsal belleğin taşıyıcısı ve aidiyetin en somut göstergelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel yaklaşımlar, dil aileleri ile genetik soy ağaçlarının büyük ölçüde örtüştüğünü varsaysa da (Stefanatos & Postman-Caucheteux, 2010), modern araştırmalar bu ilişkinin her zaman paralel ilerlemediğini ortaya koymaktadır. Kerimoğlu (2023: 349-364), dilsel dallanmalar ile biyolojik soyoluş çizgileri arasındaki sapmaların; göç, dıştan evlilik ve yoğun kültürel temasların yaşandığı toplumlarda daha belirgin hale geldiğini vurgulamaktadır. Bilim dünyasında "gizemli kökleri olan halk" (akt. Zayonçkovski, 2018: 261) olarak tanımlanan Gagauzlar, bu paradoksal kimlik bileşenlerini bünyesinde barındıran özgün bir topluluktur.

Dilsel olarak Oğuz Türkçesi konuşmalarına rağmen, dinî açıdan Ortodoks Hristiyanlığa sıkı sıkıya bağlı olmaları, topluluğun etnik ve kültürel sınırlarını karmaşıklaştırmaktadır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlar'dan Besarabya'ya göç ederek Moldova'nın güneyine yerleşen Gagauzlar, çevrelerini kuşatan Hint-Avrupa (Slav ve Roman) dilleri arasında dilsel bir "enklav" (ada) oluşturmuşlardır (Nasidze vd., 2006: 386). Ancak tarihsel süreçte kurulan yoğun sosyal ve dinî ilişkiler (Saygılı, 2022: 356), bu dilsel izolasyonun biyolojik düzlemde korunmasını engellemiştir. Nitekim popülasyon genetiği çalışmaları, Gagauzların çevre Balkan halklarıyla (Bulgarlar ve Romenler) yüksek oranda karıştığını ve genetik bir izolat teşkil etmediklerini kanıtlamaktadır (Nasidze vd., 2006: 380).

Gagauz toplumu örneği, dilsel sınırların sosyal ve biyolojik geçirgenlik karşısında direncinin sınırlı olabileceğini de göstermektedir. Özellikle çok dilli ortamlarda, dinî ortaklık gibi unsurlar dil bariyerlerini aşan genetik köprüler kurmakta ve bu durum zamanla dilsel sadakati zayıflatmaktadır. Bu süreç, topluluğun ana dilden baskın devlet dillerine (Rusça ve Rumence) yöneldiği bir "dil kayması" (language shift) olgusunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, Gagauz toplumundaki genetik "yerelleşme", kültürel bir sınır olan dilsel yapının dönüşümünü ve asimilasyon süreçlerini hızlandıran temel dinamiklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Ukrayna gibi farklı ülkelerde de Gagauz toplulukları bulunmasına rağmen (Özkan, 2017: 7; 2019: 54-57; Dinçaslan, 2023: 371) metodolojik tutarlılık ve veri homojenliği açısından Moldova Cumhuriyeti'nin güneyinde otonom bir statüde varlığını sürdüren Gagauzlarla sınırlandırılan bu çalışma, Gagauz toplumunda gözlemlenen dil kaymasını; biyolojik mirastaki değişim/dönüşüm ve diller arası etkileşim süreçleri bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultu-

sunda çalışma, dilsel değişimin yalnızca kültürel veya politik faktörlerle değil, aynı zamanda genetik ve sosyal etkileşimlerle de şekillendiği varsayımından hareket etmektedir. Böylece dil ile biyolojik miras arasındaki ilişkinin daha bütüncül bir çerçevede değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Netice itibarıyla Gagauz toplumu, dilsel süreklilik ile biyolojik dönüşüm arasındaki gerilimi somut biçimde gözler önüne seren bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, söz konusu gerilimi analiz ederek dil kaymasının çok boyutlu doğasını ortaya koymayı ve dil ile gen ilişkisine dair literatüre katkı sunmayı öncelemektedir.

1. Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yaklaşımına dayanmaktadır. Çalışma kapsamında, Gagauz toplumuna ilişkin genetik, sosyolojik ve dil bilimsel veriler disiplinler arası bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Veri toplama sürecinde, farklı disiplinlerde yapılmış çalışmalar incelenerek çalışmanın ana veri seti, popülasyon genetiği çalışmaları (Nasidze vd., 2006; Şoroğlu vd., 2021), sosyolojik analizler (Cin, 2010; Iusıumbelı, 2013; Kılıç, 2010; Sağlam, 2019; Saygılı, 2022; Zotovici, 2020) ve dil bilimsel incelemeler (Atasoy ve Ercan, 2022; Dağdeviren, 2014; Dağdeviren, 2015; Dileklitaş, 2020; Dinçaslan, 2025; Menz, 2017; Ulutaş, 2012) temelinde oluşturulmuştur. Elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu sayede, biyolojik miras ile dilsel değişim arasındaki ilişki bütüncül bir çerçevede ele alınmıştır.

2. İnceleme

2.1. Literatür İncelemesi ve Kavramsal Çerçeve

Dil ile biyolojik miras arasındaki etkileşim, antropoloji ve dil bilim literatüründe uzun süredir tartışılan çok boyutlu bir meseledir. Darwin'den bu yana dil aileleri ile genetik soyoluş çizgileri arasında bir paralellik olduğu varsayılmış; bu doğrultuda dillerin çeşitlenmesi ile biyolojik evrim arasında doğrudan bağlar kurulmuştur (Kerimoğlu, 2023: 349). Ancak modern popülasyon genetiği ve sosyolinguistik araştırmaları, bu ilişkinin her zaman doğrusal ilerlemediğini, sosyal ve kültürel dinamiklerin biyolojik verilerle çelişen sonuçlar doğurabildiğini kanıtlamaktadır. Özellikle göç ve yoğun kültürel temasların yaşandığı toplumlarda, genetik yapı ile dilsel kimlik arasındaki makas açılmaktadır. Kerimoğlu (2023), bu sapmaların insan topluluklarının tarihini aydınlatırken disiplinler arası bir yöntemi zorunlu kıldığını vurgularken Gagauz toplumu, "dilsel süreklilik" ile "genetik dönüşümün" birbirinden bağımsız seyredebileceğini gösteren (Nasidze vd., 2006) en somut vakalardan biri olarak literatürde öne çıkmaktadır.

Dilsel değişim süreçlerini anlamlandırmada sosyodilbilimsel yaklaşımlar (Atasoy ve Ercan (2022: 568), bireylerin dil tercihlerini yalnızca iletişimsel bir ihtiyaç değil, aynı zamanda birer "sembolik sermaye" (Bourdieu, 1991) arayışı olarak tanımlama ve dil değişiminin toplumsal hiyerarşiler, prestij ve ekonomik fırsatlar doğrultusunda şekillendiğini belirtmektedir. Bu çerçevede, azınlık dillerinin kullanım alanlarının daralması ve topluluğun baskın devlet dillerine yönelmesi, sosyal statü kazanma ve çevre halklarla entegrasyon kurma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Gagauz toplumunda Rusça ve Rumence'nin kamusal alandaki hegemonyası, bu sosyodilbilimsel prestij mekanizmalarının dilsel sadakati nasıl aşındırdığının açık bir yansımasıdır.

Temas dil bilimi çerçevesinde şekillenen bu dilsel aşınma süreci, yapısal bir melezleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Farklı dil toplulukları arasındaki uzun süreli ve derin temas, etkileşimi sözcük ödünçlemelerinin ötesine taşıyarak dilin söz dizimsel ve fonolojik dokusunda kalıcı dönüşümlere yol açmaktadır (Dinçaslan, 2025, s. 94). Nitekim Dinçaslan (2026: 848); Gagauz Türkçesinin söz varlığındaki Arapça, Farsça, Rusça, Bulgarca ve Yunanca kökenli unsurların dilin tarihsel derinliğini belgelediğini vurgulamaktadır. Ancak çevre Balkan dilleriyle girilen bu yoğun etkileşim, dilsel sınırların geçirgenliğini artırarak topluluğun kültürel izolasyonunu zayıflatmaktadır. Neticede dilin yapısal olarak komşu dillerle benzeşmesi, genetik yerelleşme süreçlerini tetikleyen ve "dil kayması" (language shift) olgusunu geri dönülemez kılarak bu dönüşümü hızlandıran bir r işlev görmektedir.

Toplumların yerleşim düzeni, genetik ve dilsel aktarımı doğrudan etkilemektedir. Nitekim patrilokal (baba yerleşimli) toplumlarda, erkekler kendi köylerinde kalırken kadınların evlilik yoluyla dışarıdan gelmesi, anne soylu mirası temsil eden mitokondriyal DNA (mtDNA) çeşitliliğini artırırken baba soyunu temsil eden Y-kromozomu çeşitliliğini daha durağan kılmaktadır (Nasidze vd., 2006; Şoroğlu vd., 2021). Bu durum, Gagauz toplumuna dışarıdan katılan kadınların, ev içindeki dil ekolojisini değiştirerek dil kayması sürecini biyolojik bir temel üzerinden başlattığını düşündürmektedir. Bu duruma biyolojik perspektiften bakıldığında ise topluluklar arası genetik akışın, özellikle patrilokal toplumsal yapılarda kadınların dışarıdan katılımıyla şekillendiği görülmektedir. Kaldı ki Şoroğlu vd. (2021: 65-74), mitokondriyal DNA üzerinden takip edilen anaerkil kalıtımın, bir popülasyonun genetik mirasının yerelleşmesinde merkezi bir rol oynadığını vurgulamaktadırlar. Ayrıca Nasidze vd. (2006: 379-389) tarafından sunulan bulgular, Gagauzların mtDNA çeşitliliğinin komşu Balkan halklarıyla yüksek oranda örtüştüğünü ortaya koyarak biyolojik mirasın dilsel mirasa oranla çok daha hızlı bir entegrasyon sürecine girdiğini kanıtlamaktadırlar. Bu durum, anne figürünün dil edinimindeki belirleyici rolüyle birleştiğinde, genetik yerelleşmenin dilsel dönüşümü tetikleyen temel bir biyolojik dinamik olduğunu göstermektedir.

Gagauz örneği, tüm bu kuramsal yaklaşımların kesişim noktasında paradoksal bir tablo çizmektedir. Bir yandan Oğuz Türkçesi konuşarak Türk dilleri ailesine olan aidiyetini koruyan topluluk (Saygılı, 2022: 356), diğer yandan genetik ve sosyal açıdan Balkan popülasyonlarıyla derinlemesine bütünleşmiş bir yapı sergilemektedir. Bu durum, dilsel kimliğin biyolojik mirastan bağımsız olarak belirli bir süre muhafaza edilebildiğini; ancak uzun vadede dinî ortaklık, sosyal etkileşim ve genetik karışımın kültürel sınırları erittiğini ispatlamaktadır. Sonuç olarak literatür, dil kaymasının yalnızca politik veya kültürel bir olgu değil; biyolojik, sosyal ve yapısal faktörlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan çok katmanlı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2.Bulgular ve Tartışma

Bulgular, Gagauz toplumunun genetik yapısının çevre Balkan popülasyonlarıyla yüksek düzeyde benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır (Nasidze vd., 2006). Bu durum, topluluğun biyolojik anlamda izole bir yapı sergilemediğini ve tarihsel süreçte yoğun bir genetik etkileşim yaşadığını göstermektedir. Özellikle mitokondriyal DNA verileri, anne soyunun büyük ölçüde çevre halklarla örtüştüğünü (Şoroğlu vd., 2021) ortaya koyarken bu durum genetik akışın önemli ölçüde dış evlilikler yoluyla gerçekleştiğini düşündürmektedir.

Bu genetik bütünleşmenin en önemli belirleyicilerinden biri, topluluğun dinî kimliğidir. Ortodoks Hristiyanlık, Gagauzların çevre Balkan topluluklarıyla sosyal ve kültürel açıdan daha yakın ilişkiler kurmasına olanak sağlamış; bu durum evlilik ağlarının genişlemesine ve genetik karışımın hızlanmasına zemin hazırlamıştır (Saygılı, 2022). Bu bağlamda din, yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda biyolojik mirası dolaylı olarak şekillendiren bir toplumsal mekanizma olarak işlev görmüştür.

Genetik bütünleşmenin dilsel yapıya etkisi ise çok katmanlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. İlk aşamada, farklı dil konuşurlarının bir arada yaşaması, diller arası etkileşimi artırmakta ve bu durum özellikle söz varlığında yoğun ödünçlemelere yol açmaktadır. Gagauz Türkçesinde gözlemlenen Slav ve Roman kökenli kelime varlığı, bu etkileşimin en görünür göstergelerinden biridir (Dinçaslan, 2025). Ancak süreç yalnızca yüzeysel bir kelime alışverişiyle sınırlı kalmamaktadır.

İkinci aşamada, diller arası temas, dilin yapısal özelliklerini de etkilemeye başlamaktadır. Söz dizimi, cümle kuruluşu ve hatta fonolojik yapı üzerinde gözlemlenen değişimler, Gagauz Türkçesinin derin yapısal dönüşümler geçirdiğini göstermektedir. Bu durum, dilsel hibritleşmenin ileri bir aşamasına işaret etmektedir (Dinçaslan, 2025). Hibritleşme süreci, dilin özgün yapısının giderek aşınmasına ve dilsel sınırların geçirgen hale gelmesine neden olmaktadır.

Bu noktada dilsel sadakat kavramı önem kazanmaktadır. Topluluk üyelerinin kendi dillerini kullanma ve aktarma konusundaki motivasyonları, sosyal ve ekonomik koşullarla doğrudan ilişkilidir. Gagauz toplumunda, özellikle eğitim, medya ve kamusal alanlarda Rusça ve Rumence gibi dillerin baskınlığı, bireylerin bu dillere yönelmesini teşvik etmektedir (Zatovici, 2020). Bu durum, Gagauz Türkçesinin kullanım alanlarını daraltmakta ve dilin nesiller arası aktarımını zayıflatmaktadır.

Genetik bütünleşme ile dilsel dönüşüm arasındaki ilişki, bu noktada daha görünür hale gelmektedir. Biyolojik olarak çevre toplumlarla bütünleşen bireyler, sosyal uyumu sağlamak ve toplumsal ağlara entegre olmak amacıyla baskın dillere yönelme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, dilsel tercihlerin yalnızca iletişimsel değil, aynı zamanda kimliksel ve stratejik bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir (Sağlam, 2019). Ayrıca, patrilokal yerleşim düzeninin bu süreçte dolaylı ancak önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Erkeklerin yerleşim yerlerinde kalması ve kadınların dışarıdan katılması, ev içi dil kullanımını doğrudan etkilemektedir. Dil edinim sürecinde annenin belirleyici rolü göz önüne alındığında, dışarıdan gelen bireylerin dilsel etkisi nesiller boyunca birikimli bir dönüşüm yaratmaktadır (Şoroğlu vd., 2021). Bu durum, genetik akış ile dilsel değişim arasında güçlü bir paralellik kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda Gagauz örneği, dil kaymasının yalnızca modernleşme, şehirleşme veya eğitim politikaları gibi makro faktörlerle açıklanamayacağını göstermektedir. Aksine, dil kayması; biyolojik miras, sosyal yapı, dinî kimlik ve ekonomik koşulların kesişiminde ortaya çıkan çok boyutlu bir süreçtir. Gagauz toplumunda gözlemlenen dilsel dönüşüm, bu çok katmanlı etkileşimin somut bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, bu bulgular dilsel izolasyon kavramının yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Gagauzlar, dilsel olarak uzun süre bir enklav oluşturmuş olsalar da biyolojik ve sosyal etkileşimler bu izolasyonu zamanla aşındırmıştır. Bu durum, dilsel sınırların ancak sosyal ve biyolojik sınırlarla desteklendiği ölçüde sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, Gagauz toplumunda gözlemlenen dil kayması, yalnızca bir dil değişimi süreci değil; aynı zamanda topluluğun tarihsel, biyolojik ve sosyokültürel dönüşümünün bir yansımasıdır. Bu yönüyle Gagauz örneği, dil ile biyolojik miras arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ortaya koyan önemli bir vaka olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışma, Gagauz toplumu örneği üzerinden dilsel izolasyon ile biyolojik miras arasındaki ilişkinin doğrusal ve tek boyutlu bir yapı sergilemediğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, dilsel sınırların her zaman genetik sınırlarla örtüşmediğini ve bu iki alanın farklı dinamikler doğrultusunda şekillenebildiğini göstermektedir. Gagauzlar, dilsel açıdan

Türk dilleri ailesine bağlılıklarını uzun süre korumuş olmalarına rağmen, genetik açıdan çevre Balkan popülasyonlarıyla yüksek düzeyde bütünleşmiş bir topluluk olarak dikkat çekmektedir (Nasidze vd., 2006). Bu durum, topluluk kimliğinin yalnızca dil üzerinden tanımlanamayacağını; biyolojik, sosyal ve kültürel unsurların birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle patrilokal yerleşim düzeni ve dinî kimliğin sağladığı sosyal yakınlık, genetik akışı hızlandırmış ve topluluğun biyolojik yapısını önemli ölçüde dönüştürmüştür (Şoroğlu vd., 2021; Saygılı, 2022). Bu biyolojik dönüşüm, zaman içerisinde dilsel yapıya da yansımış ve dilsel izolasyonun zayıflamasına neden olmuştur.

Dilsel açıdan bakıldığında, Gagauz Türkçesinin çevre dillerle kurduğu yoğun temas sonucunda önemli ölçüde hibritleştiği görülmektedir. Bu hibritleşme, yalnızca söz varlığıyla sınırlı kalmayıp dilin yapısal özelliklerini de etkilemiş ve dilin özgünlüğünü aşındıran bir sürece dönüşmüştür (Dinçaslan, 2025). Bu durum, dilsel sadakatin zayıflamasına ve bireylerin daha baskın dillere yönelmesine zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak dil kayması, kaçınılmaz bir süreç olarak ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda, dil kaymasının yalnızca modernleşme, eğitim politikaları veya ekonomik faktörlerle açıklanmasının yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Gagauz örneği, dil kaymasının aynı zamanda uzun vadeli biyolojik ve sosyal etkileşimlerin bir sonucu olduğunu göstermektedir. Biyolojik olarak çevre toplumlarla bütünleşen bireyler, sosyal uyum sağlama ve iletişim ağlarına entegre olma amacıyla baskın dillere yönelmekte; bu durum dilsel dönüşümü hızlandırmaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli sonuç, dilsel izolasyonun sürdürülebilirliğinin yalnızca dilsel sadakatle değil, aynı zamanda sosyal ve biyolojik sınırların korunmasıyla ilişkili olduğudur. Gagauzlar örneğinde görüldüğü üzere, biyolojik ve sosyal etkileşimlerin yoğun olduğu bir ortamda dilsel sınırların uzun vadede korunması oldukça güçleşmektedir. Bu durum, özellikle Gagauz Türkçesi gibi dillerin korunmasına yönelik politikaların yalnızca dil öğretimi veya kültürel faaliyetlerle sınırlı kalmaması gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda, dil politikalarının daha bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Gagauz Türkçesinin korunması için yalnızca eğitim sisteminde Gagauzcaya yer verilmesi yeterli olmayıp, aynı zamanda Gagauzcanın kamusal alanda kullanımının teşvik edilmesi, medya ve kültürel üretim süreçlerine entegre edilmesi önem taşımaktadır (Dinçaslan, 2025:77/95). Bunun yanı sıra, topluluk içi sosyal ağların güçlendirilmesi ve dilin gündelik yaşamda aktif olarak kullanılmasının desteklenmesi gerekmektedir.

Gagauz örneği, dil ile biyolojik miras arasındaki ilişkinin çok katmanlı doğasını ortaya koymakta ve dilsel değişim süreçlerinin yalnızca dil içi faktörlerle açıklanamayacağını göstermektedir. Bu çalışma, dil kaymasının biyo-

lojik, sosyal ve kültürel etkileşimlerin kesişiminde ortaya çıkan karmaşık bir süreç olduğunu vurgulayarak literatüre katkı sunmaktadır.

Sonuç olarak, dilsel sürekliliğin korunması, yalnızca kültürel bilinç ve dilsel sadakatle değil; aynı zamanda topluluğun sosyal yapısı, evlilik kalıpları, ekonomik ilişkileri ve biyolojik etkileşimleriyle doğrudan bağlantılıdır. Gagauz toplumu, bu çok boyutlu ilişkinin somut bir örneğini sunmakta ve dil ile kimlik arasındaki ilişkinin yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir. Bu yönüyle çalışma hem sosyodilbilim hem de antropoloji literatürü açısından açıklayıcı ve tartışma açıcı bir katkı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

Atasoy, İ. O., & Ercan, G.S. (2022), Dil ve Toplum: Dillerarası etkileşim ve ilgili kavramlar, *Kesit Akademi Dergisi,* 8(31), s. 565-586. https://doi.org/10.29228/kesit.62280

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power* (J. B. Thompson, Ed.; G. Raymond & M. Adamson, Trans.). Cambridge, UK: Polity Press.

Cin, T. (2010). Milletlerarası ilişkilerde Yunanlılaştırma faaliyetlerine (asimilasyona) ilişkin iki örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (25), 11–50. https://izlik.org/JA27SE48SR

Dağdeviren, G. (2014). Gagauz gençlerin Gagauzca ve Rusçaya karşı dil tutumları. *Tehlikedeki Diller Dergisi, 3*(3), 15–28. https://izlik.org/JA66RX55KD

Dağdeviren, G. (2015). *Emotional and functional attitudes of native speakers towards Gagavuz as an endangered language* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dilektaşlı, C. (2020). *Gagauzların dil durumu üzerine toplumdilbilimsel bir inceleme* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dinçaslan, M. F. (2023). Gagavuz Türkçesi ana ağız alanları ile alt ağız gruplarının şimdiki zaman ekinin varyantlarına göre tasnifi. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi, 7*(2), https://doi.org/10.30563/turklad.1334171

Dinçaslan, M. F. (2025). *Gagavuzlarda dilsel hibritlik: Temas dil bilim ve toplum dil bilimsel bir inceleme*. Ankara: Paradigma Akademi.

Dinçaslan, M. F. (2026). The role of language contact in the formation of Gagauz educational terminology / Gagauz eğitim terminolojisinin şekillenmesinde dil temasının rolü. *Turkish Studies – Language and Literature, 21*(1), 801–851. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.89686

Iusıumbelı, İ. (2013). Bir Gagauz annenin izlenimleri: Ana dilimiz ve biz. *Tehlikedeki Diller Dergisi, 3*(3), 103–108.

Kerimoğlu, C. (2023). Gen araştırmaları ve dil aileleri. İçinde *Zeki Kaymaz Armağanı* (ss. 349–364). Ankara: Pegem Akademi.

Kılıç, S. (2010). Sosyo-kültürel/sanatsal ve ikonografik bağlamda Gagavuz Türk kimliğinin göstergeleri. *Journal of World of Turks, 2*(1), 295–311.

Menz, A. (2010). Gagavuzcanın söz dizimi ve dil ilişkisi. İçinde *Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri* (ss. 161–168). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nasidze, I., Quinque, D., Udina, I., Kunizheva, S., & Stoneking, M. (2007). The Gagauz, a linguistic enclave, are not a genetic isolate. *Annals of Human Genetics, 71*(3), 379–389. https://doi.org/10.1111/j.1469-1809.2006.00330.x

Özkan, N. (2017). *Gagavuz edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Özkan, N. (2019). *Gagavuz Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sağlam, N. A. (2019). *Post-Sovyet süreçte Gagauz kimliğinin yeniden üretilmesi üzerine sosyolojik bir araştırma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Saygılı, R. (2022). Etnik kimliğin dil ve din temelinde inşası: Gagauz etnisitesine yönelik bir analiz. *Selçuk Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (55), 355–378. https://doi.org/10.21563/sutad.1163348

Stefanatos, G. A., & Postman-Caucheteux, W. A. (2010). Genetics of language. İçinde *Encyclopedia of Behavioral Neuroscience* (Vol. 1, ss. 583–588).

Şoroğlu, C. V., Berkay, E. G., & Vural, B. (2021). Mitokondriyal DNA, anaerkil kalıtım ve insan. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimlerinde İleri Araştırmalar Dergisi, 4*(2), 65–74. https://doi.org/10.26650/JARHS2021-783621

Ulutaş, İ. (2012). Gagavuz Türkçesi söz diziminde yabancı dillerden etkilenmeler üzerine bir değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (197), 227–239.

Zayonçkovski, V. (2018). Gagauzların etnogenezine dair (B. Hünerli, Çev.). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 1*(14), 261–267. https://izlik.org/JA46RH54YJ

Zotovici, M. (2020). *Moldova'daki Gagauz Türklerinin dil ve eğitim durumları üzerine sosyolojik bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Bölüm 8

GEÇMİŞİN İZLERİNDEN BENLİK ARAYIŞINA: PATRICK MODIANO'NUN *KARANLIK DÜKKÂNLAR SOKAĞI* ROMANINA PSİKANALİTİK VE ARKETİPSEL BİR YAKLAŞIM

Sibel YILDIZ[1]

1 Öğr. Gör. Dr. Sibel YILDIZ, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Orcid Id: 0000-0003-1702-1214

Giriş

En genel yaklaşımla "Bir okuma deneyiminin aktarılması" veya "yazınsal söylem üzerine söylem" (Yücel, 2009) şeklinde tanımlayabileceğimiz yazın eleştirisinin temelleri uzun yıllar öncesine dayanmaktadır. Guy Michaud (1972) 'a göre, yazın eleştirisi sistematik olarak ilk 18. yüzyılda felsefe alanında ortaya çıkar. Tarihsel gelişim içinde değerlendiğimizde, bu eleştiri türünün tek bir düzlemde ilerlemediği; felsefi, bilimsel, ideolojik, dilsel alanlarda yaşanan kırılmaların oluşturduğu farklı birçok düşünce alanın da etkisiyle çok yönlü bir yapıda olduğu bilinmektedir. Platon ve Aristotales ile başlayan yazın eleştirisi, günümüzde sadece metin odaklı olmaktan çıkmış; onu çevreleyen kültürel, toplumsal ve düşünsel bağlamları da göz önüne alarak, anlamın, yapılan okumalara göre yeniden çeşitlendiği devimsel bir alan olarak değerlendirilmektedir.

Malzemesi dil olan sanat yapıtının tanınması ve tanıtılması yazın bilimin alanını oluşturmaktadır. Yazın alanındaki gelişmelerle doğru orantılı şekilde ilerleyen eleştiri, günümüzde edebi bir eseri detaylı şekilde incelememiz ve onun arka planına ulaşmamız açısından oldukça önem arz etmektedir. Yazın alanın geniş yelpazesi, eserin farklı açılardan değerlendirmesini sağlayacak yöntemlerin de gelişmesine olanak sağlamaktadır. 20. Yüzyıl bu yöntemlerin gelişimi açısından oldukça önem taşımaktadır. Bu yüzyılda yaşanan olayların ve gelişmelerin etkileri tüm dünya ülkelerinde hissedilmiştir: I. ve II. Dünya savaşının yaratmış olduğu yıkım, atom bombası, insanlara işkence yapılan toplama kampları ve gaz odaları, siyasi olayların sebep olduğu ölümler, açlık ve yoksulluk gibi durumlar tüm insanlığı derinden etkilemiştir. Psikolojik ve kültürel bir alan olan edebiyat alanında da bu durumların yansıları gözlemlenmektedir. Toplumsal, siyasal, bilimsel alanlarda yaşanan birçok değişimin edebi eserlere yansıması, yazın eleştiri türünde yeni bir pencere daha açılmasına sebep olmuştur: *psikanalitik yazın eleştirisi.* Çıktığı dönemde oldukça cüretkâr olarak değerlendirilen bu eleştiri türü, edebi eserleri insan ruhunun bir dışavurumu olarak değerlendirir ve yapıttaki simgesel anlatılardan ve yazarın iç dünyasından edindiği verilerle metnin bilinçaltını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir (Özbek, 2007).

Yazar, karakter ve metin arasında psikolojik bir bağ olduğunu vurgulayan eleştiri türünü, sadece Sigmund Freud'un ve Carl Gustav Jung'un psikanalitik çalışmalarıyla sınırlamak eksik olacaktır çünkü tarihsel süreçte psikanalitik okuma farklı yönlere evrilerek, okuyucuya geniş bir alan sunar. Din, eğitim, sanat, töreler, gelenekler, içinde bulunulan sosyal ve ekonomik durum gibi birçok etmen insanın ruhunu ve dolayısıyla insanın ortaya koyduğu yapıtı da etkilemektedir. Bu açıdan ele aldığımızda psikanalitik eleştiri kuramı, psikiyatri, psikoloji, antropoloji, dinler tarihi, göstergebilim, felsefe gibi birçok farklı disiplinle bağ kurarak okuyucuya çok katmanlı bir yorumlama alanı su-

nar. Freud, daha çok bireysel bilinçdışına odaklanan yaklaşımıyla eseri, yazarın bastırılmış istek ve cinsel arzularının dışavurumu olarak değerlendirirken, zaman içinde yapılan çalışmalar ve gelişmeler bize metinlerin sadece bireysel deneyimleri değil aynı zamanda insanlığın ortak deneyimlerini de yansıtabileceğini gösterir. Bilinçdışı kavramına yönelik bu farklı bakış açısı, Freud'un ortaya koyduğu psikanalitik düşünceden hareket eden ancak onu daha geniş bir simgesel ve kültürel çerçevede yeniden değerlendiren Jung'un analitik psikolojisinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Uzun süre Freud ile çalışan psikiyatrist Carl Gustav Jung, fikir ayrılıkları yaşamalarının ardından kendine daha farklı bir yol çizer. Jung, bu ayrılığın ardından, Freud'un temellerini attığı psikanalitik eleştiri kuramını, daha da genişleterek edebi eserlere hem bireysel hem kolektif bilinçdışı odaklı yaklaşır. Bu onu daha çok insan tarihini, kültürünü ve mitleri incelemeye yöneltir. Yaptığı çalışmalar sonucunda, eserleri "arketip" olarak adlandırılan evrensel imgeler ve tekrar eden kalıplar üzerinden okuyarak, insanlığın çağlar öncesinden günümüze taşınan kolektif bilinçdışının izlerini bulur. Edebi eleştiri kuramları arasında esere yönelik eleştiri türü olarak değerlendirilen ve psikanalitik düşünceden hareket etmekle birlikte farklı bir yön kazanan Arketipsel eleştiri, edebi bir metnin sadece bireysel bilinçdışına ait olmadığını, aynı zamanda tüm insanlığa ait ortak bir bilincin yansıması olduğunu vurgular.

Freud'un psikanalitik yaklaşımı ile Jung'un analitik psikolojisi arasındaki ilişkiyi yalnızca bir kopuş olarak değerlendirmek eksik olacaktır; çünkü Jung, Freud'un bilinçdışı kavramından hareket etmekle birlikte bu kavramı bireysel deneyimlerin ötesine taşıyarak kolektif ve arketipsel bir boyutta yeniden yorumlamıştır. Bu farklılaşma, edebî eleştiri alanında da metnin anlamlandırılmasına yönelik yeni bakış açıları ortaya çıkarmıştır. Freud'un bastırma, kişisel bilinçdışı ve geçmiş deneyimler üzerine kurulu yaklaşımı ile Jung'un kolektif bilinçdışı, arketipler ve bireyleşme sürecine dayanan yaklaşımı, aynı anlatı unsurlarının farklı düzlemlerde yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda çalışmamız, söz konusu iki yaklaşım arasındaki süreklilik ve ayrışma noktalarını yalnızca kuramsal düzlemde ele almakla sınırlı kalmayıp, Patrick Modiano'nun *Karanlık Dükkânlar Sokağı* adlı eseri üzerinden karşılaştırmalı bir çözümleme yapmayı amaçlamaktadır. Eserde öne çıkan hafıza kaybı, kimlik arayışı, geçmişe dönüş, tanıdıklık hissi ve sembolik imgeler psikanalatik eleştiri bağlamında bastırılmış geçmişin ve bilinçdışı çatışmaların izleri olarak değerlendirilirken, arketipsel eleştiri açısından bireyleşme süreci ve arketipsel imgeler bağlamında incelenecektir. Böylece aynı edebî göstergelerin iki farklı psikolojik yaklaşım aracılığıyla nasıl farklı yorum olanakları sunduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Psikanalitik Ve Arketipsel Eleştiride Bilinçdışının Yorumlanması

Psikanalitik eleştiri tekniği, edebî metnin anlamını bilinçdışı süreçler üzerinden çözümlemeye yönelen kuramsal bir çerçeve sunar (Eagleton, 2018). Bu bağlamda Sigmund Freud'un ortaya koyduğu kuram, bireysel bilinçdışının yapısı, bastırma mekanizmaları ve arzular üzerinden metni yorumlamaya olanak sağlar. Bununla birlikte, psikanalitik düşüncenin kendi içinden doğan ve zamanla ondan ayrışan bir yaklaşım olarak Carl Gustav Jung'un geliştirdiği arketipsel eleştiri kuramı, bilinçdışını yalnızca bireysel deneyimlerin bir ürünü olarak değil, aynı zamanda insanlığın ortak simgesel mirasını barındıran kolektif bir yapı olarak değerlendirir ve edebi eser incelemesinde, Freud'un kuramından çok daha geniş bir inceleme ve yorumlama alanı sunar.

Freud ve Jung arasındaki iş birliği, 20. yüzyılın başlarına dayanır ve uzun süre devam eder. Jung'un, Freud tarafından psikanalitik hareketin önemli bir temsilcisi olarak görülmesi, iki düşünür arasındaki ilişkinin başlangıçta güçlü bir kuramsal uyum üzerine kurulduğunu göstermektedir. Ancak bu birliktelik ortaya çıkan görüş ayrılıkları nedeniyle 1913 yılında kesin bir kopuşla sonuçlanır. Söz konusu ayrılık, yalnızca iki düşünür arasındaki kişisel bir uzaklaşma değil, aynı zamanda psikanalitik düşüncenin farklı yönlere evrilmesinin de temelini oluşturur. Uzun süreli bu entelektüel iş birliğinin ardından, ikisi arasındaki kuramsal ayrışma, özellikle bilinçdışının tanımı ve kapsamı üzerine yoğunlaşır. Freud (2010) açısından, insan psikesi bilinç, önbilinç ve bilinçdışı olarak adlandırılan zihnin katmanlarından oluşur: İlk olarak zihnimizi bilinç ve bilinçdışı olmak üzre iki katmana ayırır. Ona göre bilinçli katmanına ait olmayan her şey bilinçdışında depolanır; ancak bir hastasının incelemesi sırasında ne bilince ne de bilinçdışa ait olmayan bir parça bulgular: önbilinç. Bu katmandaki içerikler kolayca bilinçdışına bastırılabilirken, küçük bir uyaranın etkisiyle bilince kolayca geri çağrılabilirler. Ancak büyük bir çabayla gün yüzüne çıkarılabilen içerikleri barındıran bilinçdışını, bireyin bastırılmış arzularını barındıran dinamik bir alan olarak kavramsallaştırır. Bu yapı, başta cinsel kökenli dürtüler olmak üzere, bilinç düzeyine çıkması engellenmiş içeriklerin depolandığı ve dolaylı yollarla (rüyalar, dil sürçmeleri, edebî imgeler vb.) kendini açığa vurduğu bir sistemdir (Freud, 2009). Dolayısıyla Freudyen psikanaliz çerçevesinde bilinçdışı, öznenin kişisel geçmişine, bastırma mekanizmalarına ve içsel çatışmalarına sıkı sıkıya bağlıdır.

Buna karşılık Jung, bilinçdışını yalnızca bireysel deneyimlerin bir uzantısı olarak ele almayı yetersiz bulur ve bu kavramın çerçevesini daha da genişleterek yeniden tanımlar. Jung (2016)'a göre bilinçdışı, bireysel katmanın ötesinde, tüm insanlığa ait ortak imgeleri ve simgesel yapıları içeren kolektif bir boyuta da sahiptir: kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı. Kişisel bilinçdışında yer alan unsurlar, bireyin bastırdığı ya da unuttuğu deneyimlerden oluşur ve bunlar bireysel yaşantılara dayandıkları için bastırmanın zayıfladığı durumlarda (örneğin uyku sırasında) yeniden ortaya çıkabilirler; bazen ken-

diliğinden, bazen tesadüfi çağrışımlar ya da ani bir sarsıntı sonucunda gün yüzüne çıkarlar; kimi zaman da rüya ve fantezilerde örtük biçimde belirirler. Kolektif bilinçdışı ise bireysel deneyimlere dayanmaz; kalıtsal bir olguya ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir beyin yapısına bağlıdır. Aslında bu, tüm insanların paylaştığı ortak bir mirastır ve bireysel ruhun temelini oluşturur (Jung, 2016). Bir yandan din, ırk, tarih ve kültür ayrımı olmaksızın insanların belirli durumlar karşısında geliştirdiği ortak duyguları içerir; diğer yandan aşk-nefret, doğum-ölüm gibi karşıtlıkları barındırır. Başka bir ifadeyle kolektif bilinçdışının malzemeleri evrenseldir ve her yerde bulunabilir (Fordham, 2015). Bu bağlamda kişisel bilinçdışı öznel ruhu, kolektif bilinçdışı ise nesnel ruhu temsil eder. Yüzyıllar boyunca biçimlenen kolektif bilinçdışı, sürekli tekrar eden imgeler dünyası oluşturur. Pek çok insan bu imgelerin farkında değildir. Jung (2016), bazı ruhsal hastalar üzerinde yaptığı çalışmalarda o kadar çok mitolojik imgeyle karşılaşır ki, bunların yalnızca bireysel bilgi ve deneyimlerle açıklanamayacağını ileri sürer. Kolektif bilinçdışının mirası olan mitler incelendiğinde, mitlerin oluşumunun bilinçli olduğu ancak onları ortaya çıkaran dürtülerin ve temsil ettikleri duyguların bilinçdışı olduğu anlaşılır. Mitler kolektif bilinçdışının yansımaları oldukları için, her çağda ve her toplumda benzer özellikler gösterirler. Din, folklor, masallar ve efsaneler de kolektif bilinçdışının temel unsurlarıdır (Fordham, 2015). Jung, kolektif bilinçdışındaki bu doğuştan gelen evrensel içeriklere "arketip" adını verir ve bunlar rüyalarda, mitlerde ve fantezilerde ilk imgeler olarak karşımıza çıkar.

Kuramsal düzlemde ortaya konan bu farklılıklar, edebî metnin yorumlanma biçiminde belirleyici bir rol oynar ve aynı anlatı unsurlarının iki ayrı okuma rejimi içinde farklı anlam katmanları üretmesine imkân tanır. Bu bağlamda Sigmund Freud'un bilinçdışı kuramı, edebî metni bireysel psikenin bastırılmış içeriklerinin dolaylı bir dışavurumu olarak ele almayı mümkün kılar. Psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde eserde ortaya çıkan tekrarlar, kopukluklar, bellek boşlukları ya da tekinsiz atmosferler, öznenin geçmişine ait travmatik yaşantısının izleri olarak yorumlanabilir. Özellikle rüya mantığına benzer şekilde işleyen anlatı yapıları, yer değiştirme ve yoğunlaşma gibi mekanizmalar aracılığıyla bastırılmış arzuların simgesel düzeyde yeniden üretildiği alanlar olarak okunabilir. Bu yaklaşımda sanat yapıtı, sanatçının mahrem yaşamındaki travmaların veya engellenmiş doyum arayışlarının analiz edilebileceği bir semptom alanı olarak değerlendirilir (Freud, 1999).

Buna karşılık Carl Gustav Jung'un geliştirdiği yaklaşım, aynı metinsel unsurları bireysel bir çatışmanın belirtisi olarak değil, kolektif bilinçdışının evrensel imgelerinin yansımaları olarak yorumlar (Jung, 2017). Bu doğrultuda, anlatıda yer alan imgeler, karakterler ya da tekrar eden temalar arketiplerin yansımaları olarak değerlendirilerek, eserin insanlığın ortak simgesel mirasının bir taşıyıcısı olduğunu vurgulanır. Özellikle modern edebiyatın ana

temalarından olan kaybolma, arayış, kimlik bölünmesi ya da bellek yitimi gibi izlekler, bireysel bir patolojiden ziyade, evrensel bir varoluş deneyiminin simgesel ifadeleri olarak anlamlandırılır.

İki yaklaşım arasındaki bu temel fark, edebî metnin anlamının konumlandırılmasında da gözlemlenmektedir: Freud anlamı, bireyin bastırılmış geçmişine ve kişisel bilinçdışı süreçlerine indirgeyerek değerlendirirken, Jung bireyi aşan, tarihsel ve kültürel süreklilik içinde işleyen kolektif imgeler sistemine bağlamında değerlendirir (Jung, 2017). Dolayısıyla aynı anlatı yapısı, Freud açısından çözümlenmesi gereken bir içsel çatışmanın izi olarak okunurken, Jung için insanlığın ortak deneyimlerinin simgesel bir ifadesi olarak değerlendirilir. Bu durum, edebî eleştiride tekil bir anlam arayışından ziyade, kuramsal bakış açısına bağlı olarak çeşitlenen yorum imkânlarını görünür kılar.

Bu bağlamda Freud ve Jung'un bilinçdışına yönelik farklı yaklaşımları, edebî metnin çözümlenmesinde birbirini tamamlayan ancak farklı yönlere odaklanan iki yorum alanı oluşturduğunu söyleyebiliriz. Özellikle kimlik kaybı, unutma, geçmişin izlerini arama ve benliğin yeniden kurulması gibi temaları merkeze alan anlatılar, bu iki kuramsal perspektif açısından oldukça verimli bir inceleme zemini sunmaktadır. Patrick Modiano'nun *Karanlık Dükkanlar Sokağı* (*Rue Des Boutiques Obscures*) adlı romanı da hafızasını yitirmiş bir karakterin kayıp geçmişini arama süreci üzerinden hem Freud'un kişisel bilinçdışı ve bastırma kavramlarıyla hem de Jung'un bireyleşme süreci ve arketipsel sembolizm anlayışıyla değerlendirilebilecek çok katmanlı bir yapı ortaya koymaktadır. Bu nedenle eser, aynı anlatı unsurlarının iki kuram aracılığıyla nasıl farklı anlam düzlemlerine taşınabileceğini göstermek açısından dikkat çekici bir örnek oluşturmaktadır.

Karanlık Dükkânlar Sokağı'nın Psikanalitik Ve Arketipsel Çözümlemesi

Patrick Modiano'nun *Karanlık Dükkanlar Sokağı* adlı eseri, hafızasını kaybetmiş bir adamın kendi geçmişini arayışını konu alan psikolojik ve varoluşsal bir romandır. Yıllar önce hafıza kaybı yaşamış ve geçmişine dair hiçbir şey hatırlamayan karakter, Guy Roland adıyla, yaşlı bir dedektif olan Hutte'nin yanında çalışmaktadır. Guy, Hutte'un emekliye ayrılmasıyla birlikte büyük bir ruhsal boşluğa düşer ve geçmişte kendisinin kim olduğunu araştırmaya karar verir. Bu süreçte karşılaştığı kişilerden edindiği bilgiler ışığında adreslerin, fotoğrafların, unutulmuş isimlerin ve savaş yıllarına ait izlerin peşine düşer. Araştırma ilerledikçe Guy, geçmişte Pedro McEvoy adlı biri olarak yaşamış olabileceğini öğrenir. Ancak ulaştığı bilgiler hiçbir zaman tam ve kesin değildir; anılar daima eksik, silik ve belirsiz kalır. Bu belirsizlik, Guy'un arayışını yalnızca kaybolmuş bir geçmişin yeniden keşfi olmaktan çıkararak, hafıza,

kimlik ve benlik kavramları etrafında şekillenen daha derin bir içsel yolculuğa dönüştürmektedir.

Roman boyunca kahraman yalnızca geçmişini değil, aslında kim olduğunu anlamaya çalışır. Modiano'un anlatımıyla, hafıza kaybı burada yalnızca bireysel bir sorun olmaktan çıkar ve modern insanın kimlik krizinin simgesi hâline gelir. Sade ve melankolik anlatımı, unutma, yabancılaşma ve kaybolmuşluk duygusunu sürekli hissettirir; işgal yılları, sahte kimlikler, kaybolan insanlar, göçmenlik ve yalnızlık romanın temel atmosferini oluşturur. Bu nedenle romanı, klasik bir dedektiflik hikâyesinden çok, geçmişini kaybetmiş bir insanın kendi benliğini yeniden kurma çabasını anlatan derin bir kimlik arayış romanı olarak değerlendirebiliriz. Romanın çok katmanlı yapısı, Freud ve Jung'un kuramsal yaklaşımlarının aynı metin üzerinde farklı yorum olanakları üretmesine imkân tanımakta ve bu yönüyle iki eleştirel yaklaşımın karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesine uygun bir örnek oluşturmaktadır.

İlk olarak ele alacağımız unsur, karakterin yaşadığı hafıza kaybıdır. Bu konuyu daha iyi yorumlayabilmek adına Freud'un insan psikesi üzerine yapmış olduğu çalışmalara kısaca değinmek faydalı olacaktır. Psikanaliz dünyasında önem taşıyan çalışmalarının başında, Es (id, alt benlik), Ben (Ego), Üstben (Süperego) olarak ruhsal bölgeyi üçe ayırması yer alır (Freud, 2010). Böylelikle kişiliğin yapısal mimarisini kurduğunu söyleyebiliriz. Her yapı kendi içinde farklı özellikler taşır: En eski ve kalıtımla bireye aktarılan katman İd'dir ve tüm içgüdülerin kaynağı olarak "haz ilkesi" doğrultusunda hareket eder. Süreç içinde, İd'den koparak gelişen Ben'in işlevi ise, dış dünya ile içgüdülerden kaynaklanan arzular arasında denge kurmaktır ve dış dünyadan gelen uyaranları deneyimler yoluyla depolayarak öz yaşamı güvenli bir şekilde sürdürmektir. Son olarak kişilik gelişiminin ilerleyen safhalarında, özellikle Odipus kompleksinin aşılmasının ardından, ebeveyn ve toplumsal değerlerin içselleştirilmesiyle ortaya Üstben çıkar. Bu katman, *Ben* üzerinde ahlaki bir denetim mekanizması kurarak kültürel normların devamlılığını sağlar. Bu yapısal modelin ardından Freud (2010) insan psikesinin yalnızca işlevsel bir çatışma alanından ibaret olmadığını, aynı zamanda katmanlı bir zihinsel organizasyona sahip olduğunu ileri sürerek bilinç, önbilinç ve bilinçdışı kavramlarını geliştirir. Ona göre bilinçli katmana ait olmayan her şey bilinçdışında depolanır. Büyük bir çabayla gün yüzüne çıkarılabilen içerikleri barındıran bilinçdışını, bireyin bastırılmış arzularını içeren dinamik bir alan olarak kavramsallaştırır. Bu yapı, başta cinsel kökenli dürtüler olmak üzere, bilinç düzeyine çıkması engellenmiş içeriklerin depolandığı ve dolaylı yollarla (rüyalar, dil sürçmeleri, edebî imgeler vb.) kendini açığa vurduğu bir sistemdir. Freud'a göre bu zihinsel katmanlar arasında gerçekleşen çatışmalar sırasında Ben (Ego)'in görevi, insanı sıkıntıya düşüren ve anksiyeteye sebep olan tehdit ve tehlikelerle baş etmektir (Hall, 1999): Problemi çözmek için ya gerçekçi

çözüm metotları bulur ya da anksiyeteyi önlemek için çeşitli savunma mekanizmalarına başvurur: "Egonun savunma mekanizmaları, gerçekleri çarpıttıkları, sakladıkları veya yalanladıkları ve psikolojik gelişmeyi aksamalara uğrattıkları için anksiyete ile baş etmenin irrasyonel yollarıdır" (Hall, 1999). Bu mekanizmalar içerisinde özellikle bastırma (refoulement), bilinç için tehdit oluşturan düşünce, arzu ve travmatik yaşantıların bilinçdışına itilmesini sağlayan temel süreçlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu açıdan, hafıza kaybı yalnızca nörolojik bir işlev bozukluğu olarak değil, bireyin bilinçdışında bastırdığı travmatik içeriklerle ilişkili psikolojik bir savunma mekanizması olarak değerlendirebilir (Freud, 2010). Freud'a göre birey, yoğun kaygı, suçluluk ya da çatışma yaratan deneyimleri bilinç düzeyinden uzaklaştırarak bastırır (Hall, 1999); ancak bastırılan bu içerikler tamamen ortadan kalkmaz ve bilinçdışında varlıklarını sürdürmeye devam ederler. Bu bağlamda hafıza kaybı, egonun ruhsal bütünlüğünü koruma amacıyla geliştirdiği bir savunma biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Eserin ilk bölümünde "Bundan on sene önce, beklenmedik bir şekilde hafıza kaybı yaşayıp bir sis bulutunun içinde ilerlerken…" (Modiano, 2020) şeklindeki ifadeler, Guy'un uzun süredir hafıza kaybı yaşadığını göstermektedir. Hall'a göre, bastırma "travmatik olan anılar ve travmatik bir deneyimle olan durumlar üzerinde de uygulanır." Eserin geneli göz önüne alındığında, yaşadığı bu hafıza kaybının travmatik bir deneyim sonucu olduğu anlaşılmaktadır: Geçmişini hatırlamaya başladığında, işgal sırasında sevgilisi Denise ile sınırı geçebilmek için Wrédé ve Besson adında iki kişiyle anlaştığını ve bu kişilerin onları aldattığını hatırlar. Sınıra yaklaştıklarında, ayrı iki grup şeklinde sınırı geçmeleri gerektiğini söyleyerek, Wrédé, Denise ile arabayla, Besson da Guy ile yürüyerek sınıra doğru ilerleme kararı alırlar. Ancak bu durum Guy'u çok rahatsız eder "Ona bakıyordum, içime yeniden bir kuşku düştü, kalbim sıkıştı. Arabanın kapısını açıp Denise'e in demek istedim. İkimiz beraber giderdik…" (Modiano, 2020) nitekim çok geçmeden içindeki kuşku gerçek çıkar; Besson, gözcü olarak önden gideceğini söyleyerek onu ormanda yalnız bırakır ve bir daha dönmez. Guy, durumu anladıktan sonra, hemen Denise'i aramaya koyulur ancak onu bulmayı başaramaz. Bu durumda yaşadığı çaresizliği şu şekilde ifade eder:

> On dakika geçtikten sonra geri gelmeyeceğini anladım. Denise'i bu tuzağın içine neden sürüklemiştim? Wrédé de onu terk edeceği ve ikimizden geriye birşey kalmayacağı düşüncesini var gücümle aklımdan çıkarmaya çalışıyordum. Hala kar yağıyordu. Yürümeye devam ediyordum, boşuna yönümü bulmaya çabalıyordum. Saatler boyu yürüdüm. Ve en sonunda karın üstüne uzandım. Etrafım beyaza bürünmüştü (Modiano, 2020).

Guy'un Denise'i kaybetme ihtimaliyle yüzleştiği bu sahne, travmatik bir kırılma anı olarak değerlendirilebilir. Karakterin içinde bulunduğu çaresizlik,

suçluluk ve yalnız kalma korkusu, Ben'in (Ego) taşıyamayacağı ölçüde ağır ruhsal bir yük oluşturur. Özellikle Denise'i "bu tuzağın içine sürüklemiş" olduğu düşüncesi derin bir suçluluk duygusu yaratırken, aynı zamanda öznenin kendi benliğiyle çatışmasına neden olur. Bu noktada, Ben'in bastırma mekanizması devreye girer ve travmatik içerik bilinçdışına itilerek bireyin acıyla yüzleşmesi engellenir. Bu açıdan baktığımızda, Guy'un yaşadığı hafıza kaybını da savunma mekanizmasının bir sonucu olarak değerlendirebiliriz: Bu deneyim, karakterin psikolojik bütünlüğünü tehdit edecek düzeye ulaştığı için Ben tarafından bastırılmış ve böylece geçmişe ait anılar bilinçdışına itilmiştir. Ayrıca, karın içinde yönünü kaybetmesi, beyazlık içinde yere uzanması ve çevrenin tamamen silikleşmesi bireyin ruhsal olarak çöküşünü de simgesel olarak yansıtmaktadır. Bu bağlamda karakterin yaşadığı hafıza kaybını, travmanın yıkıcı etkilerine karşı geliştirilen bilinçdışı bir korunma stratejisi olarak yorumlayabiliriz.

Carl Gustav Jung, Freud gibi, amnezi (hafıza kaybı) üzerine özel bir çalışma yapmamıştır ancak kuramlarını göz önüne aldığımızda Guy'un yaşadığı hafıza kaybını, yalnızca travmatik bir bastırma mekanizmasının sonucu olmaktan ziyade bireyin kendi öz benliğinden kopuşunu gösteren ruhsal bir çözülme süreci olarak yorumlayabiliriz. Jung (2016)'a göre benlik oluşumu, yalnızca bireyin kişisel deneyimleriyle gerçekleşmez; aynı zamanda bilinçdışının farklı katmanlarıyla kurduğu ilişki de göz önüne alınmalıdır: İnsan psikolojisini bilinç, kişisel bilinçdışı ve kolektif bilinçdışı olmak üzere üç temel düzlem üzerinden açıklayarak, bu yapıların birlikte bireyin kimlik algısını ve ruhsal bütünlüğünü oluşturduğunu savunur. Kişisel bilinçdışı, bireyin yaşamı boyunca bastırdığı, unuttuğu ya da bilinç düzeyinden uzaklaştırdığı deneyimlerden oluşur. Travmatik anılar, korkular, suçluluk duyguları, bastırılmış arzular ve bilinç tarafından kabul edilmeyen içerikler bu alanda depolanır. Jung bu yönüyle Freud'a yaklaşır ancak kişisel bilinçdışını insan ruhsallığının yalnızca bir katmanı olarak görür. Benlik oluşumu açısından kişisel bilinçdışı önemlidir çünkü birey, kendi geçmişine ait bastırılmış yönlerle yüzleşmeden kimlik geliştiremez ancak Jung'a göre insan zihni yalnızca bireysel yaşantıların ürünü değildir; aynı zamanda insanlığın ortak deneyimlerinden miras kalan evrensel imgeleri de taşır. Arketip olarak adlandırılan doğuştan gelen bu imgeler, ortak ruhsal alan olan Kolektif bilinçdışında varlıklarını sürdürürler. Bu durumu göz önüne aldığımızda, bireyin benlik gelişiminin sadece kişisel geçmişinin izlerinden ibaret olmadığını aynı zamanda insanlığın ortak simgesel mirasından da etkilendiğini söyleyebiliriz. Sağlıklı bir benlik oluşumu, bilinç ile bu iki bilinçdışı katman arasında denge kurulabilmesine bağlıdır. Jung'un "bireyleşme" adını verdiği bu süreç ruhsal bütünleşmeyi ifade etmektedir. Bireyleşme süreci, bireyin bilinçli ve bilinçdışı yönlerini bütünleştirerek "gerçek benliğine" ulaşma süreci olarak tanımlanır (Fordham, 2015). Jung'a göre bu sürecin sağlıklı şekilde tamamlanabilmesi için birey, kolektif bilinçdışındaki

arketiplerle yüzleşip, onlarla uzlaşma sağlamak zorundadır. Bireyleşme süreci ilerledikçe bilinç ile bilinçdışı arasındaki çatışma azalır ve birey kendi içsel bütünlüğüne yaklaşır. Jung bu bütünlüğü "Self" (Kendilik) kavramıyla açıklar. Self, insan psikolojisinin merkezi ve en kapsayıcı yapısıdır; bilinçli ve bilinçdışı tüm unsurların uyum içinde birleşmesini temsil eder (Fordham, 2015). Dolayısıyla bireyleşme, kişinin yalnızca kim olduğunu anlaması değil, aynı zamanda kendi içsel parçalarını uzlaştırarak ruhsal dengeye ulaşmasıdır.

Jung'un bakış açısını göz önüne aldığımızda, Guy'un yaşadığı hafıza kaybı bilinç ile bilinçdışı arasındaki kopuşun dışavurumu olarak değerlendirilebilir. Hafıza kaybının ilk ortaya çıktığı ana baktığımızda, anima arketipinin tezahürü olarak anlatıya dahil olan Denise'i kaybetmesini görürüz. Gençlik yıllarında tutukulu bir aşk yaşadıkları hissettirilen iki gencin hayatları, bir dağda, yasal olmayan şekilde sınır dışına çıkmak isterken birbirleri kaybetmeleri ile altüst olur. Jung (2016)'a göre anima, erkeğin bilinçdışındaki dişil yönünü temsil eder ve bireyin iç dünyasıyla bağlantı kurmasını sağlayan temel arketiplerden biridir. Anima ile kurulan ilişkinin kopması ya da kaybedilmesi, öznenin ruhsal dengesinde büyük bir kırılma yaratabilir. Bu bağlamda Guy'un Denise'i kaybetmesi, yalnızca sevilen bir kadının kaybı değil; aynı zamanda öznenin kendi içsel bütünlüğüyle bağını yitirmesi anlamına gelir. Bu kopuşun ardından hafıza kaybı yaşanması karakterin eski kimliğini sürdürülebilir olmaktan çıktığının göstergesidir. Bireyin bütünlüğünü sağlayabilmesi için bilinçdışındaki arketipleri kabullenmesi ve onlarla uzlaşması gerektiği göz önüne alınırsa animasını, yani Denise'i, kaybetmesinin, Guy'un benlik bütünlüğünün bozulduğunu göstermektedir.

Yaşanılan hafıza kaybı ve sonrasında karakterin durumu bize "yeniden doğuş" arketipini de çağrıştırmaktadır. Yapılan araştırmalar bu arketipin, çağlar öncesinden itibaren mitlerde, ritüellerde, destanlarda varlığını sürdürmeye devam ettiğini göstermektedir. Jung (Jung, 2018)'a göre yeniden doğuş, bireyin eski kimliğinden uzaklaşarak yeni bir ruhsal dönüşüm sürecine girmesini ifade eden evrensel bir arketiptir. Guy'un yaşadığı bu deneyim, özellikleri ve sonuçları açısından yeniden doğuş arketipinin "diriliş" biçimiyle özdeşleşmektedir: "Buna Bir unsur daha eklenir: dönüşüm, transmutasyon ya da varlık değişimi. Dönüşüm köklü olabilir, yani dirilen varlık farklı bir varlıktır; ya da dönüşüm köklü değildir ve yalnızca genel varoluş koşulları öncekinden farklıdır" (Jung, 2015). Yeniden doğuşun gerçekleşebilmesi için gerekli olan en önemli olgu "ölüm"dür: ancak söz konusu ölüm fiziksel bir ölümden ziyade ruhsal bir ölümü temsil etmektedir. Guy'un Denise'i kaybetmesinin ardından geçmişini, adını ve kimliğini unutması da bu bağlamda simgesel bir "ölüm" olarak okunabilir. Özellikle karlar içinde yönünü kaybetmesi, çevresinin tamamen beyaza bürünmesi ve geçmişle bağının kopması, eski benliğin silinmesini temsil eden arketipsel bir geçiş alanı yaratmaktadır. Mistik anlatı-

larda "ruh kaybı" olarak adlandırılan durum, günümüzde "zihinsel seviyenin düşmesi" (abaissement du niveau) adı altında pek çok bireyde görülmektedir. Jung, Dört arketip adlı kitabında bu durumu şu şekilde açıklar:

> İnsanın "keyfi" kaçmıştır, güne ve işe başlayacak hali ve cesareti yoktur. İçinde hiçbir kıpırtı olmadığı için kendini kurşun gibi ağır hisseder. Bunun nedeni, insanın içinde artık hiçbir enerjinin kalmamasıdır.[7] Çok iyi bilinen bu fenomen ilkellerdeki ruh kaybına tekabül eder. Keyifsizlik ve iradesizlik o kadar büyük boyutlara varabilir ki, kişilik parçalanabilir ve bilinç bütünselliğini yitirebilir; kişilik unsurları kendi kendilerine bağımsız hareket etmeye başlayarak bilincin kontrolünün dışına çıkarlar. O zaman da, örneğin duyum yitimi ya da sistematik unutkanlık görülebilir. Sistematik unutkanlık, "bir organın işlevinin zayıflaması ya da tamamen durması" isterisidir. Bu tıbbi kavram ilkellerdeki "ruh kaybı"na karşılık gelir (Jung, 2015).

Guy'un yaşadığı hafıza kaybının gerçekleştiği anı değerlendirdiğimizde bilinç bütünlüğünü kaybetmesine sebep olacak koşulların varlığı görülmektedir: "Abaissement fiziksel ve psişik yorgunluk, bedensel hastalıklar, şiddetli duygulanımlar ve kişinin özgüvenini son derece yıpratan şok sonucunda ortaya çıkabilir" (Jung, 2015). Ayrıca Denise'in başına gelenlerden kendini sorumlu tutması sonucu yaşadığı ağır vicdan azabı ve içinde bulundukları fiziksel zorluklar da hafıza kaybını destekleyen durumlardır. Bu süreçte özne, önce eski benliğini oluşturan bağlardan kopar, ardından kimliksizleşme, yön kaybı ve yabancılaşma gibi deneyimlerden geçerek yeni bir benlik kurma sürecine yönelir. Bu durum Jung'un yeniden doğuş arketipinde sıkça görülen "eski benliğin ölümü" evresine karşılık gelir. Dolayısıyla Guy'un hafıza kaybı, öznenin ruhsal dönüşüm sürecinde eski kimliğinin çözülmesini temsil eden arketipsel bir yeniden doğuş deneyimi olarak değerlendirilebilir

Bu bilgiler ışığında baktığımızda, Jung açısından hafıza kaybı, yalnızca travmatik olayların bastırılmasıyla açıklanabilecek bir durumdan ziyade, bireyin ruhsal bütünlüğünü kaybetmesi ve benlik merkezinden uzaklaşmasıyla ilgilidir. Bu yapılar arasındaki dengenin bozulması, bireyin kendi kimliğiyle olan bağını zayıflatabilir. Bu nedenle hafıza kaybı, yalnızca unutma eylemi değil, aynı zamanda öznenin kendine yabancılaşmasının bir göstergesi olarak değerlendirilir. Guy'un kendi geçmişine, adına ve yaşamına ilişkin net bir bütünlük kuramaması, karakterin ruhsal merkezini kaybetmiş olduğunu düşündürmektedir. Jung'un göre, yeniden doğuş, doğrudan bir iyileşme olarak görülmemektedir; parçalanma ve çözülme sürecinden geçen sancılı bir dönüşüm olarak değerlendirilir. Bu nedenle karakterin yaşadığı bu durum, yalnızca travmanın sonucu değil, eski kimliğin artık sürdürülemez hâle geldiğini gösteren ruhsal bir kırılma noktasıdır. Karakterin geçmişine ait hiçbir şeyi kesin biçimde hatırlayamaması, öznenin önceki benliğinden tamamen koparak "ara bir varoluş" alanına girdiğini düşündürmektedir.

Guy, yaşadığı bu hafıza kaybından on yıl sonra geçmişte kim olduğunun izini sürmeye karar verir. Karakterin yıllar sonra almış olduğu bu karar hem psikanalitik hem de arketipsel eleştiri bağlamında önem arz etmektedir. Freud açısından Guy'un geçmişini hatırlama isteği, bastırılmış travmatik içeriğin bilinç düzeyine geri dönme eğilimiyle açıklanabilir. Freud'a göre bilinçdışına itilmiş anılar tamamen yok olmaz; aksine ruhsal yaşam içinde etkinliklerini sürdürmeye devam ederler (Freud, 2009). Ben (Ego), bireyi koruyabilmek amacıyla travmatik yaşantıları bastırsa da, bilinçdışındaki bu içerikler sürekli olarak yeniden ortaya çıkma eğilimi gösterir. Bu nedenle Guy'un geçmişine dair parçaları yeniden araştırması bastırılmış travmanın bilinç alanına geri dönme çabası olarak değerlendirilebilir. Özellikle Denise'in kayboluşuyla bağlantılı olarak yaşadığı suçluluk duygusu, bilinçdışında çözülmeden kalan travmatik bir çekirdek oluşturur. Freud'a göre bastırılan içerikler çoğu zaman dolaylı biçimlerde geri döner; tekrar eden düşünceler, huzursuzluk hissi, açıklanamayan kaygılar ya da geçmişe yönelik saplantılı yönelimler bunun belirtileridir. Çünkü özne, bilinçdışında çözülmeden kalan travmatik deneyimi yeniden üretme ve anlamlandırma eğilimi göstermektedir. Bu nedenle geçmişi hatırlama arzusu, psikanalitik açıdan bilinçli bir meraktan çok, bastırılmış olanın geri dönüşünü temsil eden bilinçdışı bir zorlanım olarak okunabilir.

Aynı zamanda Guy'un geçmişine ulaşmaya çalışırken yoğun bir huzursuzluk yaşaması da Freud'un "tekinsizlik" kavramıyla ilişkilendirilebilir. Karakter, bir yandan geçmişine yaklaşmak isterken diğer yandan bu geçmişin taşıdığı travmatik yükten kaçmaya çalışmaktadır. Böylece Guy'un hatırlama isteği, bilinç ile bilinçdışı arasında süren çatışmanın dışavurumu hâline gelir ve bu süreç, bireyin bastırılmış travmasıyla yeniden yüzleşmeye zorlandığı psikolojik bir geri dönüş hareketi olarak değerlendirilebilir. Freud (1999), tekinsiz kavramını "korku yaratan şeylerin eskiden beri bilinen ve yabancı olmayan bir şeye geri uzanan bir türü" olarak tanımlar: " bir yandan tanıdık ve benimsenebilir bir şey anlamına gelir öte yandan ise gizli ve gözden uzak tutulan" . Guy'un geçmişini araştırırken karşılaştığı fotoğraflar, sokaklar, oteller ve kişiler, bastırılmış travmatik yaşantının bilinç düzeyine yeniden sızmasına neden olur. Ancak bu süreçte geçmişine dair edindiği bilgiler onda tekinsizlik hissi uyandırır: "içimi bir hüzün kapladı…", "Daha fazla soru sormaya cesaret edemiyordum. Benim için bu kadar önemli konular gündeme geldiğinde neden bu denli çekingen ve ürkek oluyorum?", "bu odanın manzarası daha önce hissettiğim bir endişeyi, korkuyu hatırlattı bana" (Modiano, 2020). Geçmişine yaklaştıkça yaşadığı bu rahatsız edici hisler sıklaşmaya başlar. Freud'a göre travmatik deneyimler tamamen yok olmaz; yalnızca bilinçdışına bastırılarak geçici olarak benlikten uzak tutulur; ta ki bastırılmış içeriği yeniden harekete geçiren bir uyarana maruz kalana kadar. Guy'un geçmişi ile ilgili bulduğu parçaların onun üzerinde yarattığı rahatsız edici duyguları da göz önüne aldığımızda, bu durumu, onun için sıradan bir hatırlama sürecinden çok, trav-

manın parçalı ve rahatsız edici biçimde geri dönüşü olarak yorumlayabiliriz. Karakterin bazı fotoğraflar ya da mekânlar karşısında açıklayamadığı bir huzursuzluk hissetmesi, bilinçdışının bastırılmış içeriği yeniden üretmeye başlamasının göstergesidir.

Psikanalitik açıdan travmanın geri dönüşü çoğu zaman doğrudan ve açık biçimde gerçekleşmez; parçalı, belirsiz ve tekinsiz imgeler aracılığıyla ortaya çıkar. Guy'un geçmişine ait ayrıntıları net biçimde hatırlayamaması, buna karşın belirli kişiler ya da yerler karşısında yoğun bir kaygı yaşaması, bastırılmış travmanın hâlâ ruhsal yapı üzerindeki etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Özellikle Denise'in kayboluşuyla bağlantılı suçluluk duygusu, karakterin geçmişle kurduğu ilişkiyi sürekli olarak tehdit eden bir unsur hâline gelir. Bu nedenle Guy'un geçmişi araştırması, aynı zamanda bilinçdışında bastırılmış travmatik çekirdeğe yaklaşması anlamına gelir. Her yeni iz, bastırılmış olanı yeniden görünür kılarken, karakterin benliği üzerinde yeni bir çözülme ve yabancılaşma hissi yaratmaktadır. Böylece roman boyunca hafızanın geri kazanılması, iyileştirici bir süreç olmaktan çok, travmanın yeniden deneyimlenmesine dönüşmektedir.

Guy'un geçmişine ait izlerle karşılaşması aynı zamanda benliğin parçalanma sürecini de görünür hâle getirir. Psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde, yoğun travmatik deneyimler karşısında Ben (Ego), bireyin ruhsal bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla belirli anıları bilinçdışına iterken, öznenin kendi kimliğiyle kurduğu ilişkiyi de zayıflatır (Freud, 2009). Bu durum, bireyin geçmişteki "kendisi" ile şimdiki "kendisi" arasında bir kopuş yaşamasına neden olur. Karakterin sürekli olarak kendi yaşamına dışarıdan bakıyormuş hissi yaşaması, eski kimliğine ait parçaları yabancı birine aitmiş gibi algılaması ve geçmişine tam anlamıyla erişememesi, Freud'un benlik bölünmesi kavramıyla ilişkilendirilebilir; çünkü karakter, bir yandan geçmişini yeniden kurmaya çalışırken, diğer yandan bu geçmişin taşıdığı travmatik yükten kaçmaya çalışmaktadır. Travmatik yaşantının geri dönüşüyle bastırılmış içerikler bilinç alanına yaklaşmaya başladıkça, Guy'un benliği iki farklı düzlem arasında bölünür: hatırlamak isteyen bilinçli özne ile travmayı yeniden yaşamaktan kaçınan bilinçdışı yapı. Bu nedenle karakterin geçmişi araştırma süreci aynı zamanda kendi kimliğiyle çatışma sürecidir. Özellikle fotoğraflar, eski isimler ve mekânlar karşısında hissettiği yabancılık, öznenin kendi geçmişine ait parçaları bütüncül bir kimlik içinde birleştiremediğini göstermektedir. Böylece hafıza kaybı yalnızca unutma problemi olmaktan çıkar; travmanın etkisiyle parçalanmış benliğin, kendi geçmişiyle yeniden temas kurmaya çalıştığı psikolojik bir çözülme alanına dönüşür.

Arketipsel eleştiri açısından Guy'un geçmişini hatırlama isteğini, parçalanmış benliğin kendi bütünlüğünü yeniden kurma çabası olarak yorumlayabiliriz. Jung'a göre insan psikolojisi, bilinç ile bilinçdışı arasında sürekli bir

denge arayışı içindedir. Bu denge bozulduğunda birey, kendi öz benliğinden uzaklaşır ve kimlik bütünlüğünü kaybetmeye başlar. Guy'un yaşadığı hafıza kaybı da bu bağlamda, öznenin ruhsal merkezinden kopuşunu gösterirken, geçmişine yeniden yönelmesi ise kaybolan benlik parçalarını yeniden bir araya getirme isteğini temsil etmektedir. Hafıza kaybından sonra Hutte, Guy'a yeni bir kimlik ve iş ortamı sağlayıp onu hayatta tutmayı başarır. Ancak Hutte'un emekli olma kararından sonra Guy da kaybetmiş olduğu kimliğinin arayışına düşer. Bu durum arketipsel olarak, karakterin bireyleşme sürecinin başlangıcını işaret etmektedir. Anlatıda, yaşça Guy'dan büyük olduğunu anladığımız karakter, onun parçalanmış benliği ile dış dünya arasında denge kurmasını sağlayan koruyucu ve yönlendirici bir figür olarak ortaya çıkmaktadır Arketipsel çözümlemede, bu tür karakterler çoğu zaman "yaşlı bilge" arketipiyle ilişkilendirilir. Bu arketip, bireyin içinde bulunduğu durumdan çıkmak için yetersiz kaldığı kritik zamanlarda, ona rehberlik eden bir semboldür. Kişinin kendi imkânlarıyla ulaşamadığı idrak ve sağduyu ihtiyacını karşılamak üzere beliren bu arketip, rüyalarda büyükbaba, profesör, rahip veya büyücü maskesiyle karşımıza çıkabilir ve ruhsal yetersizlik anlarında devreye girerek boşluğu yapıcı bir şekilde tamamlar (Jung, 2015). Hutte'un Guy için yaptığı da tam olarak budur:

> … Ona gönül borcum vardı. Bundan on sene önce, beklenmedik bir şekilde hafıza kaybı yaşayıp bir sis bulutunun içinde ilerlerken onsuz, onun yardımı olmaksızın ne yapardım merak ediyorum. Halime üzülmüş, tanıdıkları vasıtasıyla bana yeni bir kimlik oluşturmuştu. "Buyrun," demişti içinde bir kimlik ve bir pasaport bulunan büyük zarfı açarak. "Yeni isminiz "Guy Roland" (Modiano, 2020).

Guy'un hafızasını kaybettikten sonra tamamen kimliksiz ve geçmişsiz bir durumda olması, onun ruhsal olarak "arafta" olduğunu düşündürmektedir. Hutte'nin ona yeni bir kimlik vermesi ve uzun yıllar boyunca yanında kalması ise, karakterin ruhsal çöküşünü engelleyen dengeleyici bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Karakterin büründüğü bu yeni kimlik bize persona arketipini çağrıştırmaktadır. Analitik psikolojide persona, bireyin dış dünyaya uyum sağlamak amacıyla geliştirdiği ve toplumsal ilişkiler içerisinde benimsediği bir tür "maske" olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar bireyin sosyal hayatta var olmasını sağlasa da, zamanla gerçek benliğin üzerini örten yapay bir kimliğe dönüşebilir (Fordham, 2015). Jung (2016)'a göre bireyleşme sürecinin gerçekleşebilmesi için insanın bu dışsal kimlikle özdeşleşmekten kurtulması ve personanın ardında gizlenen gerçek benliğiyle yüzleşmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Guy persona arketipinin edebî düzlemdeki yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir: Kahraman, geçmiş yaşamına ait tüm bağlarını yitirerek Hutte tarafından kendisine verilen "Guy Roland" kimliği altında yeni bir varoluş inşa eder. Ancak bu yeni kimlik, onun gerçek benliğini temsil etmek-

ten ziyade geçmişindeki boşluğu örten bir persona işlevi görmektedir. Guy Roland'ın yıllarca bu kimlikle yaşamını sürdürmesi, bireyin dışsal bir kimliğe tutunarak kendi özünden uzaklaşmasını simgeler.

Bu bağlamda Hutte'nin Guy'a dedektiflik mesleği kazandırması da simgesel açıdan önemlidir. İcra ettiği meslek açısından, dış dünyadaki gerçekleri araştıran biri olarak dedektif figürü, psikolojik olarak ele aldığımızda bilinmeyeni, gizli olanı ve karanlıktaki parçaları ortaya çıkarmaya çalışan öznenin simgesel temsili olarak yorumlanabilir. Dolayısıyla Guy'un yıllarca dedektiflik yapması, farkında olmadan kendi bilinçdışının izlerini takip eden bir özneye dönüşmesine olanak sağlar. Ancak eserde Guy'un Hutte ile geçirdiği zaman süresince geçmişini aktif biçimde araştırmaması dikkat çekicidir. Bu durum, karakter için geçici bir kimlik ve ruhsal güvenlik alanı oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü yaşlı bilge adam arketip, bireyin kendi başına yola devam edemediğinde yaşadığı ruhsal yetersizliği, çeşitli içeriklerle telafi eder: Guy'un benliği tam anlamıyla çökmüş olsa da ona sunduğu yeni bir kimlik sayesinde, ruhsal yapısı kendi içinde dengede kalabilmektedir.

Hutte'nin emekliliğinden sonra Guy'un geçmişinin peşine düşmesi, arketipsel eleştiri açısından bireyleşme sürecinin gerçek anlamda başlamasına işaret etmektedir. Rehber figürün geri çekilmesiyle birlikte özne artık kendi bilinçdışıyla yüzleşmek zorunda kalır. Jung (Jung, 2015)'a göre bireyleşme süreci, bireyin dışsal dayanaklardan uzaklaşıp kendi ruhsal merkezine yönelmesiyle derinleşir. Bu nedenle Hutte'nin yokluğu, Guy'u kendi benliğinin eksik parçalarıyla karşı karşıya bırakır: "ben bir hiçim, o akşam bir kafenin terasında oturan bir gölgeden ibaret bir hiç." ve " tek bir adımla kafeden çıktı, geriye dönüp arkasına bakmamaya gayret etti. Kendimi birden boşlukta hissettim." (Modiano, 2020) şeklindeki ifadeleri karakterin yaşamış olduğu ruhsal sarsıntıyı desteklemektedir. Böylece karakterin geçmişini araştırması, parçalanmış ruhsal yapısını yeniden bütünleştirmeye yönelik arketipsel bir dönüşüm sürecine evrilmektedir.

Jung bu sürecin özellikle yaş olarak olgun bireylerde görüldüğünü öne sürer:

> Bireyleşme genellikle genç insanlar için değil, olgun kişiler ya da ciddi bir hastalık, bir nevroz ya da basit, güvenli yolları bırakarak yeni bir yaşam biçimi aramak gibi olağanüstü bir denemenin zorladığı insanlar için, bir amaç ya da ideal olmaktadır… Bu insanlar ansızın içlerinde yaşama karşı bir boşluk ve anlamsızlık duyarlar (Fordham, 2015).

Tam olarak yaşı belirtilmemiş olsa bile, eserin genelinden kırklı yaşlarda olduğu anlaşılan Guy, Hutte'un hayatından çıkmasıyla, ruhsal bir boşluğa düşer. Bu açıdan değerlendirdiğimizde unutmayı, bastırılmış olanın geri dönüş potansiyelini sürekli içinde taşıyan aktif bir süreç olarak yorumlayabiliriz. Bu

nedenle hafıza kaybı yaşayan özne, açıklayamadığı bir eksiklik ve huzursuzluk hissiyle geçmişinin izlerini yeniden aramaya yönelmektedir; bu durum, bastırılmış içeriklerin aslında bilinçdışında sessizce beklediğini ve fırsatını buldukları anda bilinç düzeyine çıkmaya çabaladıklarının göstergesidir.

Freud açısından travmatik öğelerin ortaya çıkmaya çalıştığı şeklinde değerlendirilen geçmişe yönelme eğilimi, Jung açısından bireyleşme sürecinin başlangıcıdır. Birey belli bir olgunluğa ulaştığında, bütünlüğe ulaşmayı hedefler. Jung bu bütünlüğü "Self" (Kendilik) kavramıyla açıklar. Self, insan psikolojisinin merkezi ve en kapsayıcı yapısıdır; bilinçli ve bilinçdışı tüm unsurların uyum içinde olmasını temsil eder. Dolayısıyla bireyleşme, kişinin yalnızca kim olduğunu anlaması değil, aynı zamanda kendi içsel parçalarını uzlaştırarak ruhsal dengeye ulaşmasıdır (Jung, 2015). Jung'a göre Bireyleşme süreci ilerledikçe bilinç ile bilinçdışı arasındaki çatışma azalır ve birey kendi içsel bütünlüğüne yaklaşır. Dolayısıyla Guy'un geçmişini arayışı, öznenin kendi ruhsal bütünlüğüne yeniden ulaşma çabasını temsil etmektedir. Geçmişi yalnızca unutulmuş olayların birikimi olarak değerlendirmek eksik olacaktır çünkü analitik psikoloji bağlamında bu olgu bireyin bilinçdışında saklı kalan benlik unsurlarını da içermektedir. Bu nedenle Guy'un geçmişine ait isimleri, fotoğrafları, mekânları ve ilişkileri yeniden keşfetmeye çalışması, bilinçdışında parçalanmış hâlde bulunan kimlik öğeleriyle yeniden temas kurma sürecini yansıtmaktadır. Karakterin geçmiş karşısında hem yakınlık hem yabancılık hissetmesi, bireyleşme sürecinde ortaya çıkan içsel çatışmanın yansımasıdır: Özne, uzun süre bilinçten uzak kalmış benlik parçalarıyla yeniden karşı karşıya gelmektedir.

Guy'un geçmişiyle kurduğu bu ikili ilişki Freud'un bilinçdışı anlayışıyla değerlendirildiğinde farklı yorum olanakları sunmaktadır. Çünkü her iki kuram da öznenin geçmişle karşılaşmasını ruhsal yapının derinliklerine açılan bir yol olarak değerlendirirken, bu karşılaşmanın anlamını farklı noktalarda konumlandırmaktadır. Psikanalitik açıdan yaşanan bu durum, bilinçdışının dinamik işleyişine bağlı olarak bastırılmış içeriğin dolaylı bir geri dönüşü olarak değerlendirilir. Öznenin karşılaştığı figürü "tanıyor gibi" hissetmesi, geçmişte yaşanmış ancak bilinç düzeyine çıkması engellenmiş bir deneyimin izine işaret eder; bu iz, doğrudan hatırlanamaz, çünkü bastırma mekanizması hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Dolayısıyla bu tanıdıklık hissi, eksik bir hatırlama değil, aksine bilinçdışının kendini dolaylı biçimde hissettirmesi şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda metin, yüzeyde ilerleyen bir araştırma anlatısı gibi görünse de derin yapıda bastırılmış geçmişin izlerinin sürüldüğü bir semptomatik alan olarak işlev görür (Freud, 1999). Buna karşılık analitik psikoloji aynı sahneyi bireysel bir unutma ya da bastırma olarak sınırlamaz; tanıdıklık hissi, öznenin yalnızca kişisel geçmişiyle değil, kolektif bilinçdışının içerikleriyle kurduğu ilişkinin bir sonucu olarak yorumlanır (Jung, 2017).

Bu durumda karşılaşılan figür, öznenin bireysel hafızasında yer alan bir izden çok, evrensel bir imgenin bilinç düzeyinde yarattığı yankı olarak değerlendirilir. Böylece aynı anlatı anı, Freud açısından bastırılmış geçmişin geri dönüşü, Jung açısından ise kolektif imgelerin yüzeye çıkışı olarak iki farklı düzlemde konumlanır.

Bu sahnede yer alan simgesel unsurlar da iki kuram açısından değerlendirildiğinde farklı anlamlar taşımaktadır. Psikanalitik açıdan, karşılaşılan kişi, isim, fotoğraf ya da mekanlar belirli bir nedensellik ilişkisi içinde değerlendirilerek bastırılmış bir içeriğin göstergesi olarak yorumlanır (Freud, 1999). Bu çerçevede söz konusu figür, öznenin geçmişinde yer alan ve çözülmemiş bir çatışmaya işaret eden bir sembol, gizli bir anlamın maskelenmiş biçimi olarak ele alınır ve çözülmesi gereken bir işaret niteliği taşır. Dolayısıyla Freud için amaç, bu sembolün ardındaki bastırılmış olayı ya da travmatik çekirdeği ortaya çıkarmaktır. Guy'un geçmişinin izlerini takip etmesi, bu nedenle bilinçdışında saklı kalan ve eksik parçalar hâlinde geri dönen kişisel hikâyesinin yeniden kurulması anlamına gelir.

Buna karşılık Jung (2018)'un analitik psikolojisi, aynı sembolleri yalnızca unutulmuş bireysel deneyimlerin göstergesi olarak değerlendirmez; onları öznenin içsel dönüşüm sürecine hizmet eden arketipsel imgeler olarak ele alır. Bu açıdan Guy'un karşılaştığı isimler, mekânlar ve kişiler, yalnızca kaybolmuş geçmişinin izleri değil, aynı zamanda bireyleşme yolculuğunda onu kendi benliğine yönlendiren sembolik rehberlerdir. Roman boyunca karşılaşılan karakterler ve imgeler de bu dönüşüm sürecinin farklı aşamalarını temsil eden arketipsel yapılar olarak değerlendirilebilir. Guy'un yaşamına yön veren kişiler, üstlendiği yeni kimlik ve geçmişine ulaşmasını sağlayan izler; Jung'un ortaya koyduğu persona, anima, yaşlı bilge ve bireyleşme süreci gibi kavramlarla ilişkilendirilebilecek sembolik bir yapı oluşturmaktadır. Böylece Modiano'nun anlatısı, yalnızca kaybedilen geçmişin araştırıldığı bir hafıza anlatısı olmaktan çıkarak, öznenin parçalanmış benliğiyle yeniden karşılaşmasını konu alan arketipsel bir yolculuğa dönüşmektedir. Bu nedenle Freud sembolü geçmişte yaşanan ve bastırılan bir gerçeğe ulaşmak için çözülmesi gereken bir iz olarak görürken, Jung (2017) ise geleceğe ve dönüşüme açık bir anlam alanı olarak değerlendirir: Freud için sembol, kaybedilmiş geçmişe açılan bir kapı iken; Jung için kişinin kendi özüne, yani Self'e ulaşmasını sağlayan içsel yolculuk aracıdır.

Son olarak iki kuram arasındaki ayrım eserde yer alan mitolojik göndermelerin yorumlanmasında da açıkça görülmektedir. Modiano'nun anlatısında Guy'un geçmişine ulaşma çabası sırasında Ariadne mitine yapılan gönderme hem psikanalitik hem de analitik psikoloji açısından farklı anlam katmanları kazanan önemli sembolik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitolojik anlatıda Ariadne'nin ipi, Theseus'un Minotauraos ile savaşmak için girdiği

labirentte kaybolmasını engelleyerek ona çıkış yolunu gösterir. Eserde ise bu mitolojik anlatı Guy'un geçmişini arayışı esnasında edindiği bilgileri betimlemek için kullanılır: "tüm bunlar Ariadne'nin uzattığı ip gibi iş gördü" (Modiano, 2020). Psikanalitik açıdan, Guy'un geçmişini arama sürecinde karşılaştığı bilgileri Ariadne'nin ipine benzetmesi, bastırılmış geçmişe ulaşma arzusunun sembolik bir ifadesi olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda bilinçdışının en belirgin tezahürü olarak kabul edilen labirent (Jung, 2019), öznenin kişisel bilinçdışını; Ariadne'nin ipi ise bastırılmış ya da unutulmuş anılara ulaşmayı sağlayan çağrışım zincirini temsil eder. Daha önce de değindiğimiz gibi, Freud'a göre bilinçdışı içerikler tamamen yok olmaz; izler hâlinde varlığını sürdürür ve farklı yollarla bilinç düzeyine çıkmaya çalışır. Guy'un karşılaştığı her isim, fotoğraf ya da tanıklık, kaybolmuş geçmişinin bir parçasını açığa çıkaran bir göstergeye dönüşür. Dolayısıyla kahramanın bu ipi takip etmesi, bilinçdışında saklı kalan travmatik deneyimlerin izini sürmesine ve bastırılmış kimliğine yaklaşmasına karşılık gelir.

Buna karşılık Jung'un analitik psikolojisi açısından Ariadne'nin ipi, bireyleşme sürecinde özneyi kendi merkezine yönlendiren sembolik bir rehber olarak değerlendirilebilir. Labirent, kolektif bilinçdışında sıkça karşılaşılan içsel yolculuk ve dönüşüm mekânının bir temsilidir (Jung, 2019). Guy'un geçmişinin karanlık ve belirsiz alanlarına doğru ilerlemesi, kahramanın bilinçdışına yaptığı inişi simgeler. Bu süreçte karşılaştığı kişiler ve elde ettiği bilgiler, tıpkı Ariadne'nin Theseus'a verdiği ip gibi, onun kaybolmuş benlik parçalarıyla yeniden bağlantı kurmasını sağlar. Bu açıdan Guy'un asıl arayışının, persona'nın ardında kalan gerçek benliğe ulaşmak ve parçalanmış ruhsal yapısını yeniden bütünleştirmek olduğunu söyleyebilir ve Ariadne'nin ipini, bilinç ile bilinçdışı arasında kurulan bağı ve Self'e doğru ilerleyen bireyleşme yolculuğunun temsili olarak değerlendirebiliriz.

Sonuç

Sonuç olarak, Freud'un psikanalitik yaklaşımı ile Jung'un analitik psikolojisi bilinçdışı kavramından hareket etmelerine rağmen, edebî metnin yorumlanmasında farklı anlam düzlemleri ortaya koymaktadır. Freud'un bireysel deneyimler, bastırılmış arzular ve travmatik yaşantılar üzerine kurulu bilinçdışı anlayışı, metinde yer alan unsurları öznenin kişisel geçmişiyle ilişkilendirirken; Jung'un kolektif bilinçdışı ve arketipler üzerine şekillenen yaklaşımı, aynı unsurları bireysel sınırların ötesine taşıyarak insanlığın ortak sembolik mirası bağlamında değerlendirmektedir. Bu bağlamda iki yaklaşım arasındaki ayrım, yalnızca bilinçdışının tanımında değil, edebî göstergelerin anlamlandırılma biçiminde de kendini göstermektedir.

Patrick Modiano'nun *Karanlık Dükkânlar Sokağı* adlı eseri üzerinde yapılan inceleme, aynı anlatı öğelerinin iki farklı kuramsal bakış açısıyla nasıl

farklı yorum alanları oluşturabileceğini göstermektedir. Romanın merkezinde yer alan hafıza kaybı, psikanalitik eleştiri açısından değerlendirildiğinde, öznenin baş etmekte zorlandığı travmatik deneyimlerin bastırılması ve bilinçdışına itilmesiyle açıklanabilir. Guy Roland'ın geçmişini hatırlama çabası, bastırılmış olanın geri dönüşü ve bilinçdışında saklı kalan travmatik çekirdekle yeniden karşılaşma süreci olarak okunmaktadır. Bu açıdan karakterin karşılaştığı kişiler, fotoğraflar, mekânlar ve hatırlama parçaları, geçmişte yaşanan ancak bilinç düzeyinden uzaklaştırılan deneyimlerin izlerini taşıyan göstergelere dönüşmektedir.

Buna karşılık arketipsel eleştiri bağlamında, Guy'un kimlik arayışı yalnızca kaybedilmiş geçmişin yeniden kazanılması olarak değerlendirmez; bu süreç bireyin kendi ruhsal bütünlüğüne ulaşmaya çalıştığı bir bireyleşme yolculuğu olarak yorumlanır. Hafıza kaybı, öznenin benlik merkezinden uzaklaşmasını ve ruhsal bütünlüğünün parçalanmasını simgelerken; geçmişe dönüş arzusu, bu parçalanmış unsurları yeniden bir araya getirme çabası olarak anlam kazanır. Bu bağlamda Denise'in anima arketipiyle, Hutte'nin yaşlı bilge figürüyle ve Guy Roland kimliğinin persona arketipiyle ilişkilendirilebilmesi, romanın yalnızca bireysel bir kimlik arayışı değil, aynı zamanda arketipsel bir dönüşüm anlatısı olarak da okunabileceğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada ele alınan Ariadne'nin ipi göndermesi de iki kuram arasındaki yorum farklılığını somut biçimde göstermektedir. Freud açısından bu sembol, bilinçdışında bastırılmış geçmişe ulaşmayı sağlayan bir çağrışım zinciri olarak değerlendirilebilirken; Jung açısından bireyin kendi iç dünyasının labirentinde ilerlemesini sağlayan ve onu Self'e yönlendiren sembolik bir rehber niteliği taşımaktadır. Böylece aynı imge, bir yandan kaybedilmiş geçmişe dönüşü, diğer yandan ruhsal bütünleşmeye doğru ilerleyen içsel bir yolculuğu temsil etmektedir.

Bu doğrultuda *Karanlık Dükkânlar Sokağı*, psikanalitik ve arketipsel eleştirinin birbirini dışlayan değil, aynı metne farklı derinliklerden yaklaşan iki yorum biçimi olduğunu göstermektedir. Psikanalitik yaklaşım karakterin bireysel geçmişindeki kırılmaları ve bastırılmış travmatik deneyimleri görünür kılarken; arketipsel okuma, bu bireysel deneyimi daha geniş bir sembolik düzleme taşıyarak insanın kimlik, kayıp ve bütünlük arayışına ilişkin evrensel boyutları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla edebî metnin farklı eleştirel yaklaşımlar ışığında okunması, metnin içinde saklı bulunan çok katmanlı anlam yapılarının açığa çıkarılmasına katkı sağlar. Böylece aynı anlatı unsurları, farklı eleştirel yöntemler aracılığıyla yeni anlam ilişkileri kazanarak edebî metnin yorum olanaklarını genişletmektedir.

KAYNAKÇA

Özbek, Y. (2007). *Edebiyat ve Psikanaliz.* Konya: Çizgi Kitapevi.

Eagleton, T. (2018). *Edebiyat Kuramı Giriş.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Fordham, F. (2015). *Jung Psikolojisinin Anahatları.* İstanbul: Say Yayınları.

Freud, S. (1999). *Sanat ve Edebiyat.* İstanbul: Payel Yayınevi.

Freud, S. (2009). *Düşlerin Yorumu I.* İstanbul: Payel Yayınevi.

Freud, S. (2009). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd.* İstanbul: Metis Yayınları.

Freud, S. (2010). *Psikanaliz Üzerine.* İstanbul: Say Yayınları.

Hall, C. S. (1999). *Freudyen Psikanalize Giriş.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Jung, C. G. (2015). *Dört Arketip.* İstanbul: Metis Yayınları.

Jung, C. G. (2016). *Analitik Psikoloji Üzerine İki Deneme.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Jung, C. G. (2016). *Feminen Dişiliğin Farklı Yüzleri.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Jung, C. G. (2017). *Ruh.* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Jung, C. G. (2018). *İnsan Ve Sembolleri.* İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Jung, C. G. (2019). *Dönüşüm Sembolleri.* İstanbul: Melisa Maatbacılık.

Michaud, G. (1972). *Introduction à une science de la litterature* . İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Modiano, P. (2020). *Karanlık Dükkanlar Sokağı.* İstanbul: Can Yayınları.

Yücel, T. (2009). *Eleştiri Kuramları.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GORİOT BABA, BÜYÜK UMUTLAR, SUÇ VE CEZA, YARGI ROMANLARINDA SUÇ VE BİREY YALNIZLAŞMASI

Özber CAN[1]

1 Doç.Dr. Özber Can, Necmettin Erbakan Üniversitesi-Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Alman Dili ve Eğitimi, Konya, ozbercan@erbakan.edu.tr, ORCID: orcid.org/0009-0003-2884-3034

GİRİŞ

Hemen her çağ, coğrafya ve toplum bilim adamlarıyla, filozoflarıyla, sanatçılarla aydınlanır. Farklı zaman, coğrafya ve toplumlarda yaşamış, birbirlerini tanımamış Honoré de Balzac, Charles Dickens, Fyodor M. Dostoyevski ve Franz Kafka onlardan sadece birkaçıdır. Toplumsal sorunları ve kimliği önemsemeleri, bireyin dış dünyadan soyutlanmasını irdelemeleriyle temel nedenleri edebiyata taşırlar. Öteden beri değişmeyen bu sorunu motiflere yüklemeleri, ait olma ihtiyacının tüm kültürlerde ve insanlarda gözlemlenebilen evrensel bir ihtiyaç (Baumeister ve Leary, 1995), dışla(N)ma olgusunun ise hayatın istenmeyen çıktısı olduğu görmeleri, onları birlikte düşündürür. Çıkarlar tehdit edildikçe mutlak bir dışlanma ya da kendini soyutlama hemen her zaman söz konusu olabilmekte, hatta gerçek bir dışlanma tehdidi durumunda sorun yokmuş gibi algılanabilmektedir. Böylece bedel ağırlaşmakta, yanılgı ve beklenmedik durum, özgüven kaybı oluşturmaktadır.[1] Bireyin gruptan/toplumdan dışlanması, sosyal dışlama (social exclusion), psikolojik dışlama (ostracism) ve sosyal reddetme (social rejection)' (Oaten, vd. 2008) gibi tanımlarla açıklansa da ürettiği ruhsal yıkım giderek artmaktadır. Sosyal dışlama, bireyin her türlü etkileşimden mahrum bırakılması; psikolojik dışlama, daha özel bir dışlama biçimi olup dışlanan bireye durumu bildirmeme; sosyal reddetme, dışlanan kişinin artık istenmediğini açıkça belirtme şeklinde genişler. Ayrıcalıklara rağmen, bireyin kabul görmemesi, 'sosyal dışla(N)ma' anlamı taşır ve temel neden şöyle açıklanır:

> Sosyal dışlanmanın yol açtığı sosyal acı ve üzüntü, öfke gibi duygular bireyleri alarma geçirmekte ve dikkatlerini dışlanma sürecine odaklamaktadır. Bu aşamanın ardından dışlanmış kişi birtakım sorularla karşı karşıya kalır: Diğerleri tarafından dışlanmasının sebebi nedir? Bu durumla nasıl baş edecektir? Gruba tekrar kabul edilmek için neler yapmalıdır? Bu ve buna benzer sorular dışlanmış kişinin ilerleyen aşamalarda nasıl davranışlar sergileyeceğine dair ipuçları verir. Araştırmacılar, dışlanmayı takip eden kısa bir süre içerisinde insanların genellikle olumlu sosyal (prosocial) veya olumsuz sosyal (antisocial) davranışlar benimsediklerini saptamışlardır (Solak ve Teközel: 2019: 301).

Uzun süreli dışlanmanın birey üzerindeki etkileri gözlemlenebilmekte, dışlanmayla başa çıkılamadığı noktada yabancılaşma ve değersizlik hissiyle intihar teşebbüsleri, depresyon gibi psikolojik sıkıntıları yaygınlaşmaktadır. Süreklilik taşıyan dışlanmalar bireyin kendini izole etmesine de yol açması, onun geri çekilmesine, yalnızlığı seçmesine, sosyo-kültürel yozlaşmayla iç

1 Yaşam memnuniyetini ve özgüven kaybını düşüren 'izolasyon' kişinin duygusal olarak kendini dışlanmış, bağlantısız, aitlik hissetmemesi ile tanımlanır. Bireyin yaşamında biriken faktörler onu ruhsal travmalara, sağlık problemlerine, sığ ilişkilere, yaşam tarzında değişikliklere sürüklerken, gençlerde sosyal medyanın sahte yakınlık hissi yaratması izolasyonu tetiklemektedir (Bkz. https://psychologytimes.com.tr/sosyal)

dünyada boşluklar oluşmaktadır. Sorumluluk bilincini de zayıflatan bu olgu, Balzac'ın yabancılaşma ve toplumsal yozlaşmayı resmetmesi, Dickens'ın zenginliğin ortasında adaletsizlikten, yoksulluktan, ayrımcılıktan bahsetmesi, Dostoyevski'nin başkaldırı, adalet arayışı, yalnızlık bunalımı, Kafka'nın güvensizliğe, bürokrasiye ve insanın baskı altında insanlıktan çıkması motifleriyle okunabilmektedir. Onları ve eserlerini öne çıkarak, evrensel kılan da sosyo-psikolojik izolasyona parmak basmaları, sistem ve toplumsal çelişkileri, bunların insanı bunaltıp bireyselleştirmesini önemsemeleridir. Fransa'da, İngiltere'de, Rusya'da ve Almanya'da yaşanan çoğu sorunun bunalımla birlikte sınıf atlama eğilimine zemin hazırlaması, onlar için görmezden gelinemeyecek vakalardır. Balzac, 'ihtirasın hassas makineleri' gibi saray yaşamı özeni, Dickens beklentilere ulaşma kastıyla iyiyi kötüyü, arzuyu pişmanlığı, Dostoyevski 'gerçek hayatla bağ kurmayan arayışçı' kimlikleri, Kafka baskıdan, suçluluk duygusundan kurtulmayı arama motifleriyle karakterlerini zorlarlar. Dört farklı coğrafya, dört farklı zaman dilimi, dört aydın, gelişmelere farklı sosyolojik açılardan yaklaşsa da alt katman ezikliğinden kurtulma, hırslanıp sınıf atlama, kültürel baskıdan uzaklaşma eğilimine dikkat çeker. Dört eserde de hak edildiği düşünülenin peşine düştükçe çıkar ilişkilerine yönelmenin trajedilere dahi neden olabileceğine işaret edilir.

Metot-Yöntem

Edebi eserler, kalemleri maharetiyle dönemlerine ayna tutar; uyarı ve çağrılarıyla toplumları aydınlatır. Fransa'dan İngiltere'ye, Rusya'dan Almanya'ya uzanan coğrafyalarda insan hep bir sorunla karşılaşmış, baskılanmış, uğradığı izolasyonla değerlerini kaybetmeye başlamıştır. Yazarlar bağdaşıklık kurduğu durum, davranış ve vakayı karakterlerine yüklemiş, insanın salt yalnızlığa sürüklenmesini açığa vurmuştur. Bu bağlamda çalışmamız[2] edebiyat sosyolojisine dayanarak suç ve psikolojik izolasyon karşılaştırması ile yürütülmeye, söylem nitel verilerle desteklenmeye çalışılacaktır.

Edebiyat İncelemesi

Balzac, Dickens, Dostoyevski ve Kafka arasında en az yüz yıllık bir zaman dilimi farkı vardır. Birbirini tanımayan dört yazarın aynı motifle söylenmesi, yirmi birinci yüzyıl için de önem arz etmektedir. Bireysel yalnızlaşma, 'izolasyon' motifiyle incelediğimiz dört eser, dönemlerin karakteristiği ve insana özgü yaklaşımlar çizgisinde bugüne bağlanmaya, suç ve dışarda bırakmanın davranış değişikliğine neden olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Çünkü farklı kültür coğrafyalarında insanı sürekli huzursuz eden, hırslandıran, egolarıyla yükselmeye zorlayan davranışların sadece bireye değil, toplumsal yapıya zarar verdiği bugünün de gerçekleri arasındadır.

2 İncelemeye aldığımız eserler dünya edebiyatı çerçevesinde okunmalarına bağlı olarak farklı süreçlerde çevrildiği için alıntılar ve sayfaları değişkenlik göstermektedir. Yabancı kaynaklardan alıntılar tarafımdan Türkçeye çevrilmiştir.

Yazarların Özgün Biyografileri, Dönemlerin Sosyo-Kültürel Karakteristiği

Honoré de Balzac (1799-1850)

Adını 'Balssa' olarak değiştiren Honoré, köy kökenli bir ailenin çocuğudur. Tüccar babası sayesinde 6 yıl kolej öğrenim görebilmiştir. Napolyon'un devrilmesiyle Paris'e taşınan Balzac, burada hukuk öğrenimi görmüş, üç yıl bir avukatın yanında çalışmıştır. Çocukluğunda başlayan edebiyat eğilimiyle Cromwell'i (1820), Köylü İsyanı (1829) adlı eserleri kaleme alsa da pek başarılı olamaz. Tarihsel, mizahi ve gotik roman denemelerini farklı adlarla yayımlaması da ona bir başarı getirmez. Anlatıları zamanla anlaşılacak, amcasını öldürmekten suçlu bulunduğunda kendini aklayacak olmasıyla elit çevrelerde ciddi bir yer edinecektir. Politikada da başarısız olması, edebiyat tutkusunu sürdürmeye zorlamış, kültür tarihinde köklü dönüşümlerin yaşandığı sürecin içine doğmuş olması, kapıları aralamasına yetmiştir. Yazarın Çölde Bir Tutku adlı eseriyle tanınmaya başladığı; örf, âdet, felsefe incelemeleri ve çözümlemelere yönelerek İnsanlık Komedisi (1840) ile atılım yaptığı, dünya edebiyatına girdiği bilinir. Dönem itibariyle politik, toplumsal ve teknolojik değişimler, kültürel üretimi ve düşünce biçimlerini derinden etkilediği için şehirleşmeyle birlikte geleneksel yaşam biçimleri çözülmeye başlamıştır. Toplumsal katmanlar belirginleşmiş, modern toplum algısı yerleşmeye yüz tutmuştur. Kültürel belirleyici rolüyle akıl odaklı 'aydınlanma' yaklaşımı duyguyu, hayal gücünü ve doğayı öne çıkarmış, felsefi söylem kendine zemin bulmuştur. Beethoven'la başlayan müzikal dönüşüm, edebiyatta Goethe, Byron ve Shelley ile ilerlemiş, plastik sanatlarda duygu ve doğallık biçimlenmiştir. Bilimsel düşünce pozitivizmle şekillenirken, doğa bilimleri, tıp ve mühendislik alanlarında ilerlemeler kaydedilmiş, modernleşme ivme kazanmıştır. 'Kültürel geçiş evresi' olarak tanımlanan bu uzun süreç, eserlerin ana tematiğine insanın toplumdaki konumu ve para-güç ilişkileriyle yerleşmiş, sınıf ilişkileri ve toplumda yer kapma hırsı belirginleşmiştir. Diğer bir deyişle, sınıf atlama arzusu, ahlaki değerlerin yerini güç ve paranın almış olması, sağduyu ve karakteri bozmuş, çıkarcılığı öne çıkarmıştır. Ayrıca burjuvanın yükselmesine karşılık aristokrasinin çökmesi, kırılganlığı artırmıştır. Balzac'ın her şeyi gören gözlemci ağzıyla anlatması, kendini başkasının yerine koyup duygularını paylaşması, nedenselliğin arka plan ilişkilerini anlatma ustalığı, çok sayıda eserinde tematik halindedir. Fransız Devrimi (1789) sırasında gelişen toplumsal değişimleri çatışmalarıyla ortaya koyması, ülkeyi yönetenlerin aslında kendi çıkarlarını korumaya çalıştığını sevgi ve güç çıplaklığıyla işlemesi onu bir dünya yazarı yapmıştır. Umudu ortadan kaldırıp arayışı görünür hâle getirmesi, sürekli değişen maskeleri düşürmeye yetmiştir. Aşırı çalışma temposu ve borç stresi nedeniyle ölümünden birkaç ay önce zengin bir kontesle evlenen Balzac, aşırı kahve tüketimi nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

Charles Dickens (1812-1870)

Dickens, sekiz çocuklu ailenin ikinci çocuğudur. Londra'da ikamet eden aile uzun süre geçim sıkıntısı çekmiş; baba borçları nedeniyle tutuklanırken, anne sekiz çocuğuyla birlikte hapse girmekten kurtulamamıştır. Ailenin geçimini sağlayabilecek tek kişi Charles'tır. Bir depoda başladığı işi zorluğu nedeniyle bırakmak, on iki yaşında boya fabrikasında çalışmak zorunda kalması, hayatı daha da dramatik hale getirmiştir. Babanın hapisten çıkmasıyla düzenli olarak okula gitme şansı bulan Charles'ın önce bir avukatın yanında çalışması, sonra Britanya Müzesi'nde edebiyat çalışmaları fırsatı bulması, parlamentoda raportörlüğe yükselmesi, hayatı ciddi anlamda değiştirmiştir. On çocuklu bu aile babasının bir süre gazetecilik yapması, yazılarında alt sınıfların zengin yaşamına olan özenine değinerek toplumsal vicdanın uyanmasını beklemesi, büyük dikkat çekmiştir. Keskin gözlemlerini mizahla birleştirerek 'Dickensian' mottosunu oluşturan yazar, Daily News ve Household Words dergilerinin editörlüğünü üstlenmesi ve uluslararası telif hakkı fikrini ortaya atmasıyla edebiyat dünyasını uyandırmıştır. Cumhuriyetçi ve hoşgörülü toplum beklentisi, sınıf ayrımları ve kölelikle karşılaşması, ona göre hayal kırıklığıdır. Halka açık konuşma ve okumalar yapmaktan, toplumu ve sanayi işçilerini uyandırmaktan çekinmeyen yazar, İtalya turları sonrasında (1844-1846) pek çok eser kaleme alır. Ciddi bir tren kazasında (1865) zihinsel olarak rahatsızlanmış ama Ortak Dostumuz ve Sinyal Adam eserlerini tamamlayabilmiştir. Onlarca kişinin hayatını kaybettiği kazanın kamuoyuna duyurulmasından çekinse de olayı anlatmayı ihmal etmez. Sağlığı iyi olmamasına rağmen Amerika ve Britanya'da okuma turlarında bulunur. Siyasal çalkantılara ve kültürel dönüşümlere gebe Avrupa, Napolyon Savaşları'nın (1815) yarattığı yıkım sonrasında Viyana Kongresi'yle sisteme alınan özgürlük, ulusçuluk ve toplumsal adalet talepleriyle karşı karşıya kalmış; romantizm odaklı anlatılar doruğa çıkmıştır. Bireycilik, duygu, hayal gücü, doğa, özgürlük ve ulusal kimlik gibi temalar, sanat ve felsefeye yön vermiştir. Goethe'nin geç dönem eserleri, Schubert ve Chopin'in müzikleri, Caspar David Friedrich'in resimleri bu anlayışın göstergeleridir. Sanayi Devrimiyle başlayan dönüşüm, üretim ve ticari ilişkilere, işçi sınıfının ortaya çıkmasına yol açmış; yoksullaşma, göç ve sınıf çatışmaları edebiyatın konu alanını zenginleştirmiştir. Çok geçmeden romantik yaklaşımın yerini Realizm ve ardından Natüralizm almış; Balzac, Dickens, Flaubert gibi yazarlar toplumsal gerçekliği nesnel, eleştirel ve gözleme dayalı anlatımlarla modern romanın temellerini atmıştır. Politik, sosyolojik, modern bilimsel düşünceler ve romantik özgürlük arasındaki gerilimle Avrupa kültürü gelenekten kopuş ve modern kimlik arayışıyla şekillenmiş; Dickens sanayi kapitalizminin yarattığı toplumsal adaletsizlikleri, bireyin insanlık onurunu koruma çabasını işlemeye özen göstermiştir. Buna ek olarak Victoria Dönemi'yle büyüyen kent yaşamının alt katmanlar

üzerindeki yıkıcı etkilerini anlatmadan geri durmamıştır. Geçirdiği yoksulluk yılları sonrasında, ardında ciddi bir servet bırakan, sosyal eşitsizlikleri hemen bütün eserlerine işleyen yazar, geçirdiği ağır felçle hayatını kaybetmiş, geride insan onuru odaklı çok sayıda eser bırakmıştır.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski (1821-1881)

Rus edebiyatını dünya edebiyatına kazandıran yazarlardan biri Dostoyevski'dir. Hastalıklı ve hor görülen bir anne, alkol bağımlısı, sert mizaçlı bir babanın ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiş, dolayısıyla zor bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Uğradığı hayal kırıklıkları, zaman sonra karakterlerinin hemen hepsine yansıyacak; hayatı yakından tanıdıkça notlar alması, karalamalar yapması, savaşların gölgesinde dolaşması, okura analizler yaptıracaktır. Eserlerini Dekabrist Ayaklanma**sı** (1825) ve Çar I. Nikolay döneminde vermesi ilginçtir. Siyasal baskılara rağmen entelektüel uyanış, kültürel alanın sıkı kontrolü, düşünce hayatının Slavofilizm ve Batıcı akımlar etrafında şekillenmesi karşıtlık oluşturmuş, Rusya'nın özgün kültürel ve ruhani karakteri (Ortodoks) anlayış, Batı yanlıların modernleşmeyi tercih etmesi, sanat ve edebiyata nüksetmiştir. Buna rağmen Rus edebiyatı 1840'lardan itibaren küresel ölçekte bir yaratıcılık göstermiş; Puşkin, Gogol, Dostoyevski, Turgenyev ve Tolstoy gibi yazarların aktifleştirdiği anlatılar, edebiyat kültürü, psikolojik durum, toplumsal adaletsizlik, köylü sorunu, inanç-bilim çatışmasıyla genişlemiştir. Öte yandan eğitim ihtiyacı ve toplumsal eşitsizlikler yeni bir aydın tipinin oluşumunu hızlandırmış; toplumsal reform, özgürlük ve insan onuru gibi kavramlar kültürel tartışmaların merkezine oturmuştur. Müzik ve resimle toplumsal duyarlık artmışsa da özgün estetik arayışlar modern Rus düşüncesiyle çelişmiştir. İşte bu bağlamda Dostoyevski, in**s**anın iç dünyasındaki ahlaki, psikolojik ve varoluş çatışmalara önem vermiş; 'aynı anda hem yükselebilen hem de alçalabilen iyi-kötü mücadelesini', cezayı vicdanında aramayı, özgürlüğün sorumluluk da getirmesini 'acıyla sınanarak öğrenmeyi' konuları arasına almıştır. Toplumun dışladığı ya da kendini toplumdan çeken bireyin kendiyle yüzleşmesi, katmanlar arasındaki uçurumu ciddi bir sorun olarak görmesi, maddi yoksulluk kadar manevi yoksulluğun da çürümeye yüz tutması, sorumluluk almayı gerektirmiştir. Yazarın sistem-insan çizgisinde insana yüklediği irdelemeler, karakterlerin bocalamalarıyla anlaşılabilmektedir.

Franz Kafka (1983-1924)

Kafka, çocukluğuyla birlikte yakındığı, bir türlü bütünleşemediği bir ailede doğar. İşkolik, baskıcı, Yahudi bir babanın ve onun gölgesinde dolanmak zorunda olan Polonyalı bir annenin çocuğu olarak en çok istediği şey aşağılanmalardan kurtulmak, özgürlüğü hissetmektir. Ne var ki aile, toplum, kurumlar, bürokrasi ona soluk aldırmayacaktır. Bir süre sigortacılık yaparak

aileden uzaklaşması, bir tek dosya kabul etmeyeceği halde hukuk öğrenimi görmesi, babaya toplumla barışık yaşama, adalet duygusundan ayrılmama tepkilerine dayanır. Ona göre bireyin olduğu gibi yaşaması ile insanlıktan çıkması farklı şeylerdir. Avrupa kültür tarihinde siyasal krizlerin ve anlayış değişimlerinin iç içe geçtiği bu kırılma dönemi, ekonomik ve bilimsel ilerlemelere rağmen endişe vericidir. Kentleşme gündelik hayatı hızlandırmış, kültürel üretim radikalleşmiş; sanatta modernizmin ivme kazanmasıyla bilinç akışı öne çıkmıştır. Nietzsche sorgulamalara, Freud psikanalize, Bergson sezgiye yönelse de geleneksel formlar bütünüyle yadsınmamıştır. Bu arada savaş yıllarının (1914-1918) oluşturduğu derin karamsarlık ve beyhudelik duygusu, değerlerin çöküşü ve anlam krizi modern edebiyata yerleşmiştir. Rus Devrimi (1917) ve Avrupa'da yükselen işçi hareketleri, kültürel alanda yeni ideolojik tartışmalar başlatırken, Avrupa kültüründe parçalanma ve modern algının yerleşmesi 'eşik momenti' olarak değerlendirilmiştir. Modern bireyin saçma, anlaşılmaz ve baskıcı bürokrasiye batmış dünya karşısında yabancılaşması, varoluş çaresizliği Kafka için anlatma fırsatı doğurmuş; karakterleri kendilerine, aileleri topluma, hatta işlerine yabancılaştırmıştır. Böylece insanın modern dünyada hayatının dışına nasıl düştüğünü örneklemiş; baskı ve bürokrasinin neden her yerde olmasına cevap aramıştır. Dönüşüm'de derin yabancılaşma, Şato'da ulaşılmaz muhatap, *Yargı*'da nedensiz suçluluk, gerçekle-mantıksızlığın bir aradalığını, yani 'Kafkaesk' tutumu gerektirmiştir. Elias Canetti, çaresizliğin çıkış noktasını yabancılaşmada bulan Kafka'nın bu tutumunu *Yargı* romanına getirdiği nişanlanma ve ayrılma değerlendirmesiyle açıklar. Ona göre; Her iki olaydaki duygusal içeriğin Ağustos'ta yazılmaya başlanan *Yargı* romanının kapsamında yer aldığı kanıtlanamayacak gibi değildir; romanda nişanlanma birinci bölümdeki tutuklanmayla, mahkeme ise son bölümdeki infaz olayıyla yansıtılır (Canetti, 1994: 72). Okurun bakışlarını başka bir yöne çeken Jurgen Born ise, 'masumiyetinde ısrar eden' adamı bilinçli bulur. O halde *Yargı* 'başka bir psikolojik süreç' olarak yorumlanabilecektir. O halde Kafka'nın 'sınırsız savsaklama' dediği soyutlama, K.'nın adil olanı özüyle arama zorunluluğu, 'kendi düşüncesini yargılama' şeklinde düşünülebilir. Yazar 41 yaşında hayatını kaybettiğinde, muhtemel ki tematik olguyla sarsılan okur kendini yargılamaya geçmiştir.

Honoré de Balzac, Charles Dickens, Fyodor Dostoyevski ve Franz Kafka'nın Sanat Anlayışları Üzerine

Hemen her coğrafya ve toplumda gelişmeleri daha çok aydınlar gözlemler, öngörüleriyle uyarılarda bulunur. Yorum ve eleştirileri nedeniyle kimi zaman hedef alınsalar da sorumluluklarının farkındadırlar. Çağın ve toplumun sorunlarını aktarırken çoğu zaman biyografilerinden kesitlerle anlaşılmayı kolaylaştırırlar. Aynı cümlede açıklamak gerekirse, Balzac'ın toplum, Dickens'ın aile, Dostoyevski'nin insan ve evren, Kafka'nın aşağılanmışlık kaygı-

sının içinde kendileri de vardır. Balzac, Dostoyevski gibi gerçekliği sezgiye, Dickens ve Kafka ise yabancılaştırma motifine yükler. Ne de olsa toplumların eleştiriye takılan üst katmanın mizacına sanata düşmektedir. Stefan Zweig'ın sosyolojik yaklaşımıyla, 'Balzac, nefretiyle; Dostoyevski, İsa-Mesih sevgisiyle; Dickens, mizahıyla' (Zweig, 2017: 69) burjuvayı kendi karanlığında tanımlarken, toplumsal veya kurumsal adaletsizliği görünür kılar. Balzac'ta 'sosyal sınıf eşitsizliği', Dickens'ta 'kurum ihmali, yoksulluk', Dostoyevski'de 'ahlaki yozlaşma, suçluluk hissi', Kafka'da 'bürokrasi ve görünmez otorite' birbirine yakınlaşır. Daha geniş bir ifadeyle; modern çağın farklı yönlerini eleştiri Balzac'ta 'erken kapitalizmin doğurduğu hırs ve rekabet', Dickens'ta 'sanayi toplumunun insanı mekanikleştirmesi', Dostoyevski'de 'bireyin ahlaki ve ruhsal parçalanması', Kafka'da 'modernitenin saçma ve ruhsuz sistemleşmesi, okuma ve yorum kültürüne katkı sağlar. İnsanı kendi doğasına yabancılaştıran parçalanma, hırs ve kimlik kaybı, ruhsal bölünme, anlamsızlaşma ile fark edilse de bunlar Umberto Eco'nun benzettiği 'karanlık Ortaçağın göstergeleri' sayılırlar. İnsanın kendine ve topluma yabancı düşmesiyle bozulan psikolojisi, empati kurmasını da zorlaştırmaktadır. Ki bu noktada iç monologlar ne çevre baskısından kurtulmayı ne de gerçeğin görünmeyen yüzünü yakınlaştıracaktır.

Honoré de Balzac: 19. yüzyıl Paris'inde para ve sosyal statünün insani değerlerin önüne geçtiği, acımasızlaştığın arttığı görülür. 'İnsanlık Komedyası' ile dikkat çekilen bu husus, burjuvazinin ahlaki çöküşle aile bağlarını zayıflattığı, trajediye yol açtığı tematiğiyle okunur. Uyum maddi güce bağlanmış, çıkar ilişkileri şehri bunaltmış, istismar koşulsuz sevgiyi ve saygıyı alt edecek, değerler insanla birlikte değersizleşecek hale gelmiştir. Balzac, bu büyük resmi görmesiyle en az ilgi çektiği kadar tepki görmüştür. 'Gerçekçiliğin baş romanı' kabul edilen *Goriot Baba* (1834) bu görünümü işlemesiyle önemsenmiş; kızlarına aşırı bağlılığı ile bilinen 'fedakarlığın sembolü' Goriot, adeta 'köpeklerin sadakati' ile karşılaşmıştır. Duygu, tutku, kıskançlık ve hırs insani değerleri alt üst etmiş; saf duygu ve fedakârlığın sefalete ve yalnızlığa sürüklenmesi örneklenmiştir. Gücün cezbedici ve bir o kadar yozlaştırıcı etkisi, güvenin çöküşü üzerine kuruludur. Babalık duygusu, varlıklı Goriot (J.J. Goriot) karakteri üzerinden işlenirken, taşralı hukuk öğrencisi Rastignac (Eugène de Rastignac), kanun kaçağı Vautrin'den (Jaques Collin) öğrendiği yöntemle başarılı olmayı deneyecektir. Yozlaşmış Paris sosyetesinin, soyluların doldurduğu salonlar ve pansiyonda yaşanan sefalet, şaşırtıcı bir almış; Balzac, yaptığı kıyaslama ile şu soruya cevap aramıştır: 'Toplumsal merdivende bir basmak daha yükselmek için bir kadını baştan çıkarmanın, bir ailenin çocukları arasına nifak sokmanın… alçaklıklar yapmanın inançla, umutla, merhametle alakalı olduğunu mu sanıyorsunuz?' (Balzac, 2020: 108). Biri banker, diğeri kontla evli kızlarını ancak yüksek sosyetede görerek mutlu

olabileceğini ve olabileceklerini düşünen Goriot, paranın hüküm sürdüğü bir dünyada insanın nasıl ezildiğine/ezilmediğine atıfta bulunur. Onun yapayalnız öldüğüne tanıklık eden Rastignac, henüz beklentilerden habersizdir. Pişmanlık yaşayan Goriot'un şu hayıflanmalarından o da rahatsızdır:

> Hayatımı kızlarıma verdim; onlar ise hayatımı benden alarak karşılık verdiler… Ne kadar gecikirlerse, bana bu sevinci yaşatmaya karar vermeleri de o kadar ertelenir! Onları iyi tanırım! Benim kederlerimi, ihtiyaçlarımı, hiç düşünmediler, ölmemi de umursamayacaklar (Balzac, 2019): 102, 259-260). Ben varlığımı iki kızımda sürdürüyorsam, benim ne giydiğimin, nerede yattığımın ne önemi var?.. Para her şeyi, hatta kızlarını verir adama. Param! Param nerde? Onlara bırakacak hazinelerim olsa gelip bana özenle bakarlardı (Balzac, 2020: 126,256).

Babanın yalnızlığa terk edilmesi, aile kurumunun kötüye kullanılması, Rastignac'ın planları ahlaki çöküşün göstergeleridir. Paris sosyetesi, bencillik ve paranın gücüyle temsil edilirken, ilişkiler zayıflamış, birey yalnızlaşmıştır.

Charles Dickens: Mizahi öğe, süslü ve şiirsel üslûbuyla, İngiliz aristokrasisine 'Soylu Buzdolabı' karakteriyle seslenen Dickens, dönemin adaletsizliklerini, yetimleri hisse senetleri ve menkul kıymetlerle, insanları römorkörlerle, misafirleri mobilyalarla karşılaştırarak aktarır. Farklı nedenlere bağlı olarak uzun süre eserlerinin yayınlanmasına izin verilmese de 19. yüzyıl sanayi toplumunda gelişen 'faydacılık' yaklaşımını eleştirmesiyle kabul görür. Yaklaşımın eğitim sistemine alınması ona göre hayal gücü sınırlanmış, duyguları bastırılmış, kendi çıkarları için ahlaki değerleri yok sayan bireylerin yetişeceği kaçınılmazdır. Dahası, sanayi devrimine rağmen eğitim sisteminin topluma nitelikli bireyler kazandırmayacaktır. Bu bağlamda, çocuklara erken yaşlardan itibaren hayal gücünün, duyguların ve ahlaki değerlerin mantık kadar değerli olduklarının öğretilmesi (Düzgün, 2018: 29) önerisi, yazarı söylemini desteklemektedir. Esas kastın yoksulluk sorununun, yerleşik önyargı ve sınıf ayrıcalığının, gecekondu mahallelerinin iyileştirilmesiyle çözülebileceği üzerine olduğu bilinmektedir. Güçlü hissiyatı, hayatı doğallığı ve çelişkileriyle görmesi, ahlaksızlığı ve masumiyeti karşıt figürlerle işlemesi, karakterlerini anlatıda güçlü tutar. Onların bir türlü istedikleri noktaya gelememiş olması, hayatın çelişkileri içinde acı çekerek yükselmiş olacaklarıyla anlaşılır. *Büyük Umutlar*, umudun kimlik yükseltme aklına bağlandığı bir eser olarak zenginlik ve statü arasındaki yanılgıyı test eder. Pip o yanılgıyı arada kalarak yaşamış, 'Eski dostlarımdan utanıyor, geçmişimi sanki gizlenmesi gereken bir kusur gibi görüyordum' (Dickens, 2021: 212) itirafından çekinmemiş; ama buna rağmen daha konforlu bir hayat yaşamak istedikçe geçmişinden ve değerlerinden uzaklaşmıştır. Joe'nun dostluğu, Biddy'nin sevgisi bile anlamını yitirmiş; zenginlik ve statünün onu mutlu etmeye yeteceğine olan inancı, gerçek değer ahlakı unutturacaktır. Sınıf atlama arzusu, suçluluk ve masumiyet, sevgi ve intikam, cömertlik ve minnet duygularıyla karışmış; 'beklentilerinin

mağduru' yetim Pip, yoksulluktan zenginliğe, kibirden hoşgörüye uzanan bir yolu göze almıştır. 'Servetime kavuşup Joe için bir şeyler yapabilecek duruma geldiğimde Joe'nun daha iyi niteliklere sahip olması, toplumsal konumunu yükseltebilmesi açısından iyi olurdu' (Dickens, 2021: 211) cümlesi, 'beyefendi' sıfatına bir atıf niteliği taşırken, Pip'in Estella'ya ulaşabilmek için köklerini, dostu Joe'yu ve öz benliğini reddetmesi, Dickens'ın 'yanılsama' tekniğiyle açıklanır. Sosyal gerçekliğe ışık tutarak gerçeğin ortaya çıkması (Katarsis), bireyin iç dünyasında sıkışması, yalnızlaşarak değerlerinden uzaklaşması, ahlaki olgunlaşmasını geciktirecektir. Mirasın geçmişte yardım ettiği bir mahkûmdan (Magwich) kaldığını öğrenen Pip, dürüst yaşama isteğini kaybetmiş; sokaktan gelmiş biri olarak yetinmeyi değil, statü arayışıyla haksız tırmanışın içinde olduğunu pek fark etmemiştir. Zenginlik ve mutlu yaşam beklentisi suya düşmüş, 'büyük umutlarım vardı' hayıflanması, onu gurur ve küstahlığa, zaaf ve nefrete sürüklemiştir. Burjuva toplumun rutin anlayışına olan özen, onun değerlerle yüzleşmesine, acı deneyimler yaşamasına, kimliğinin değişmesine neden olacaktır. Pişmanlığını doğrulayan sözleri şöyledir: 'Doğru olanı yapmadığım için içimde büyüyen utanç duygusu beni gecelerce uyutmadı… O günden sonra Joe'nun ne kadar sıradan ve kaba olduğunu düşünmeden yapamamıştım… Artık bir beyefendi olmak istiyordum; bundan daha büyük bir arzum yoktu… Onu sevmemem gerektiğini biliyordum ama kalbime söz geçiremiyordum' (Dickens, 2023: 34,63,72,287). İnsanın değerleriyle birlikte unutulabildiğini de örnekleyen roman, büyüklüğün karaktere özgü olduğunu sezdirir. Sahte beklentiler ve statü yarışı, ahlaki dürüstlüğü yaralamış, vicdan iç muhasebeye kalmıştır. Hayatın deneyim ve acılardan ibaret olduğu, Pip'in iki cümlesine sığmış gibidir. 'Korkarım ki o an kafamı yukarı kaldırıp baktığım yıldızlar bile tüm yaşamımı aralarında geçirdiğim köye ait nenelerin üzerinde parıldadıkları için ana zavallı ve iddiasız yıldızlarmış gibi geliyordu… Acı tüm diğer öğretilerden daha güçlü bir öğretmen olmuştur' (Dickens, 2018: 205,380). Bireyin toplumdaki konumu, başkaları tarafından nasıl algılandığı, doğuştan ya da kazanımla gelebilir. Ama birilerinin omuzuna basarak yükselme ya da haksız yolla ekonomik güce erişme, bireyin değerlere bakışıyla ilişkili olabilmektedir. Eğitim düzeyi ve sosyal çevrenin de etkin olduğu süreçte birey iki durumda da ahlaki değerlerine sırtını dönmekte, yalnızlaşmaktadır.

Feyedor Dostoyevski: Gerçekçi edebiyatın 19. yüzyılda toplumun çoğunluğunun içinde bulunduğu yoksulluğu, acıları, eşitsizliği *Suç ve Ceza* kadar başarıyla dile getirebilmiş başka bir roman yok gibidir. Ateist eğilimli bir gençlik dönemi yaşayan Dostoyevski, eserleri kendi çağında anlaşılamamış olsa da insan psikolojisinin derinliklerine inebilen bir yazardır. Sibirya sürgününden sonra Ortodoks Hıristiyanlığına bağlanarak dini ve ahlaki temaları işlemeye yönelir. Eserlerine büyük ölçüde çalkantılı hayatının da yansıma-

sı, karakter analizleri ve tasvirleri, modern psikoloji ve psikanaliz üzerinde ciddi etkiler bırakır. Yabancılaşmış, kendini dışlanmış hissetmesinden dolayı çatışmalar yaşayan insan, onda hep bir çıkış yolu arar. Gogol ve Puşkin'in etkisinde kalarak İnsancıklar'ı tamamladığında, şair Nikolay Neksarov'a ve eleştirmen Belenski'ye 'yeni bir Gogol yetişiyor' dedirtir.

Dostoyevski'nin bilinçaltı, suçluluk duygusu, vicdan azabı ve bağımlılık gibi konulara özgü gözlemleri, çağın olumsuz gelişmeleri nedeniyle dün olduğu gibi bugün de incelemelere alınmaktadır. Kumar bağımlılığı, Sibirya sürgününde yaşadıkları, kişisel trajedileri ve felsefi sorgulamaları neredeyse bütün karakterlerine nüksetmiştir. İnsan psikolojisinin karmaşıklığı, ahlaki ikilemleri, varoluş ve toplumsal sorunları dünya edebiyatı için öteden beri önemli görülmüş; realizmden varoluşçuluğa birçok edebi akım bundan etkilenmiştir. *Suç ve Ceza*, bireyin toplumda tek başınalık, yükselme hırsı, içsel çöküş, vicdan ve olgunlaşma tematiği ve o etkiyle kaleme alınmış eserlerden biridir. Yardımcı bakışları kabul etmedikleri için küçük Nelly doktorun yazdığı ilacı yüzüne püskürtür, Raskolnikov Sanya'yı iter, İlyuşka dindar Alyoşa'nın parmağını ısırır. Aykırı tepki vererek kendini güçlü hissetme, acıyı içinde yaşama 'ben' kimliğinde buluşma isteği, taşkınlığa değil, saf insana ulaşma çabasına dayanır. Günahlardan arınma arzusu, Raskolnikov'un cinayet işlediği yerde acıyı hissetmesi, Karamasov'un soruşturma odasında masayı yumruklaması da aynı nedenle açıklanır.

Petersburg'da hukuk öğrenimi gören, en az yoksulluğu kadar kibirli ama kendini sorgulayabilen, iç çekişmeleri nedeniyle sürekli tedirginlik çeken Raskolnikov, insanları 'sıradan' ve 'olağanüstü' olanlar sınıflandırmasıyla tanınır. Zihninde kurduğu düşünceyle kendinin üstün sınıfa ait olduğunu kanıtlamak isteğiyle tefeci bir kadını ve görgü tanığını (Lizaveta) öldürmesi, ona beklediği gücü değil, vicdan azabını getirecektir. İnsani duygularını yitiren genç adam kimseyle konuşamaz hale gelse de Sonya'ya duyduğu sevgi, onun sadakatini yitirmesine ve itirafa yetmiştir. Sürgüne uğrayan Raskolnikov, iç huzursuzluğa rağmen mantığını zorlar. İçinde uyanan sevgiyi üstün amaçlar uğruna korusa da manevi çöküşten ve anlamsızlık duygusundan kurtulamaz. Kendini çok güçlü, üstün hissetme umuduna rağmen cinayetler sonrasında suçluluk duygusuna yenik düşer; kendini toplumdan dışladığı an yıkılır. Ahlaken insanın 'kendinden kaçamayacağını' öğrenmiş; sevginin mantığa üstün gelmesi beklentisiyle sorular oluşturmuştur. 'Ben sadece bir 'bit' miyim, yoksa bir 'insan' mıyım? Ben de titreyen bir yaratık mıyım, yoksa hak sahibi miyim?' (Dostoyevski, 2020: 523). Ortada bir suç varsa ve bu suç yalnızca hukuki değil, vicdani bir ceza da gerektiriyorsa, sorun evrensel olabilir. Bundan dolayı ahlaki arınma özde başlamalı, karakteri temizlemelidir.

> Asıl ceza, insanın vicdanıdır… Acı çekmek, büyük bir bilincin ve derin bir yüreğin yasasıdır… (Dostoyevski, 2020: 412, 536). 'Dayanamıyorum buna!.. Oturmuş şarkı dinliyorum… Bu mu benim yapmam gereken şey? (Dostoyevski, 2012(b): 435,550). İnsanlardan kaçıyor, onlarla konuşmaktan korkuyordu… Bir böcek öldürmüştüm, bir insan değil… Suçunu itiraf ettiğinde, sanki içindeki yük hafiflemişti (Dostoyevski, 2022: 47,118). Bir Napolyon olmak istedim, onun için de öldürdüm… Ama burada artık yeni bir öykü, bir insanın yavaş yavaş yenilenmesinin, yeni bir hayat bulmasının, bir dünyadan başka bir dünyaya geçmesinin öyküsü başlıyor… (Dostoyevski, 2012(a): 517,687).

Karakterlerin sonsuzluğu hissetme arzusu, sorularına cevap beklemeksizin, 'eski kültürden, ataerkil olandan koparılmış, yeniye henüz alışamamış, yolların kesiştiği yerde bulunma' (Zweig, 2017: 115) konumları, insanın neye tutunacağını bilmediğine yöneliktir. Rusya'nın Batıya mı, Doğuya mı baktığı belirsizliği onların ellerindeki gücü kullanamaması, belirsizlik, ölçüsüzlük, yıldırılmışlık, bocalama ve düşme kaygısı (Zweig, 2017: 117) ile okunabilir. Raskolnikov, çifte cinayet sonrasında giderek ağırlaşan travmayı atlatmak, suçun ağırlığına bağlı kefareti ödeyerek 'Hıristiyanlıkta yeniden doğmak' ister. Dostoyevski, 60 yıllık hayatı boyunca maddi ve manevi güçlükleri edebi ustalığıyla aşmış olsa da insanın mutluluğa bir türlü erişememesini, inanca da bağlar. Ki dinlerin insani bir uyanış sağladığı bilinen bir olgudur.

Franz Kafka: Kafka, her ne kadar Prag'da dünyaya gelmişse de Avusturya-Macaristan vatandaşıdır. Yahudi kökenli bir aileden gelmesi, baskıcı babanın pazarlamacısı olarak aileden uzaklaşma arzusuyla bir süre sigorta şirketinde çalışması, geceleri yazmasını ve yaşantı biçimini 'manevra hayatı' şeklinde tanımlaması, onu diğer yazarlardan ayırır. Aile, çevre, bürokrasi, kurumlar ve toplum baskısının hemen bütün karakterlerine nüksetmesi ise ona ayrıcalık kazandırır. Güce karşı yürüttüğü beklentisiz savaş gibi babaya inat doktora yapıp aileden uzaklaşma isteği günlüklerinde ve arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda birer kesit halindedir. Erich Kasper'e göre, 'Kafka, haksızlığın ve aşağılanmanın günlük olaylara dönüştüğü bir yüzyılın temsilcisi; Kafkaesk ise bu yaşam duygusunu tanımlayan ve genel bilince yerleşmiş anlayış' (Kasper, 1984: 186) olabilir. Sosyal gerçekliğin ciddi bir uzaklaşma getirmesi öykülerde can bulurken, *Yargı* öyküsü ana karakterin arkadaşına yazdığı mektupla hikayeyi başlatır. Otoriter babanın trajik kurbanı (Josef K.), bir tartışma sonrasında anlaşılmaz bir şekilde ölüme mahkûm edilir ki bu kişi Kafka'nın kendisinden başkası değildir. Kendi hayatını kurmaya çalışırken, sert bir tepkiyle suçluluk duygusu içine düşmüş, suçlamalardan savunmaya yönelmiştir. Suçsuzluğunda ısrar etse de sistemin mantıksızlığı ve adaletsizliğin bireyi güçsüz düşürmesiyle yabancılaşmış, yalnızlaşmıştır.

Kafka'nın dünya çapında bir yazar olduğu ölümünden sonra anlaşılsa da gizemli, somut bir yer ya da belirli bir zaman bildirmeme formuyla bugün fazlaca okunduğu gözlerden kaçmaz. Varoluş kaygısı ve her yerdeki bürokrasi, yaşamı saçma hale getirmiş, *Yargı*'nın bir duruşma metni mi, bir süreç mi, yoksa yüksek bir makam mı olduğu, özel bir dünyayı anlatımla özgünleşir. Saçmalık, çaresizlik ve yılgınlık betimlemeleri, içe kapanıklığın ötesinde iyilik duygusuyla iç içe girmiştir. Sevgi yoksunluğunu tatmış, nefret etse de bencilliğe sığınarak toplumsallığın önemsenmesini ima etmiş olması, elbette 'ben edebiyattan ibaretim' diyebilecektir. Çekingenliği gibi dışa dönüklüğü de yadsınamayan Kafka, kendine güvenen kadınlardan hoşlanır ama endişelerini aşamaz. Duygularına rağmen doğruyu sezebilecek içgüdüsü, karamsarlığı umuda bırakır. Özgürlük yoksunluğu alay formuna indirgenmiş, neredeyse her kelimeye yüklenen anlam, 'aforizma' halindedir. Karşılıklı, mutlak bağımlılık, 'buralı olmayan, bu dünyanın ilkelerine göre yaşamayan, topluma katılma denemeleri her seferinde karşı tarafça bozguna uğratılan' (Aytaç, 1983: 285) motifiyle sezilir. Gücün ve sınırsız özgürlüğün birlikteliği, yani otorite alanının genişliği tedirginlik uyandırdığı için değersizleşme anlamını yitirmiştir. Yargı süreçlerinde sıkça rastlanan bu durum, şöyle özetlenir:

> Onun eserlerinde yer alan mahkeme safhaları ve yargılama süreçleri adaletin tecelli etmesi yerine; hakkını arayanları adaletten uzaklaştırmak için yapılmaktadır. Bu süreçte bireyler hakkını aramak yerine mahkemeye karşı mücadeleye girişirler; ancak ceza kaçınılmaz bir son olarak karşılarına çıkar. Bireylerin mahkeme ile mücadelesi ansızın başlar; çünkü bireylerin yargılanması ve onlar hakkında verilen kararların çoğundan haberleri olmaz (Çiçek, 2015: 155).

Görüldüğü gibi savunmasızlık hukuki sürecin gizliliğine bırakılmış, K.'nın kurmacaya taşınması bireyin münzeviliği ve kolektif fail olabilmesiyle yorumlanır. Roman, bu imgeyi betimlerken, hem beceriksizlik hem de yakınlık duygusu uyandırır. Okurun algılaması beklenen şey, esasen şudur: 'Savcı veya hakimin olmadığı, ancak sanığın aynı anda savcı, savunma avukatı ve hakim olarak hareket ettiği bir yargılama; vicdanın kendini koruma içgüdüsüne karşı mücadele için kusurlu bir metafor. Josef K.'nin sorumlu tutulduğu suç belirli bir suç değildir ve suçunu ele alan gizli mahkeme sıradan bir mahkeme değildir. Her şey gizli mahkemeye aittir. Savunmaya aslında izin verilmez, sadece müsamaha gösterilir. Her şey sanığın kendisine bırakılır. Deneyimli avukatların yardımı işe yaramaz' (Henel, 1980: 108). Anlamsız düzenlemelerle vakit geçirme yerine, bireyin benliğine, davaya odaklanması, varlığını etkileyen belirsiz suçlamaya karşı kendini savunması gereklidir. Bir yoruma göre, 'Suçlamayı ciddiye alırsa, o zaman bu dava, kendini sorgulamaya, kurtuluşa ve bağışlanmaya odaklanmış, son derece titiz ve amansız bir yaşam anlamına gelecektir' (Sokel, 1976: 155). Böylece sistem içerisine konumlanmış olsa da fail tutunamama ve çaresizlikle yargıdan kurtulamaya-

cak, giderek yalnızlaşacaktır. Onun bu tavrı, toplumun içine düştüğü anlayışı işaret eder.

Goriot Baba, Büyük Umutlar, Suç ve Ceza ve Yargı Romanlarında Suç, İzolasyon

İzolasyon, yalnız bırakma, bireyin ait olma hissinin durağanlaştığı, boşlukta kaldığını düşündüğü an fark edilir. Dil, inanç, ırk, cinsiyet veya etnik köken gibi nedenlerle farklı muameleye tabi tutulma (Şahyar-Akdemir, 2014) yaklaşımıyla örtüşür. Diğer bir yaklaşımla, bireye belli özellikleri nedeniyle daha az adil davranma veya eşit olmayan muameleler sağlama (Toker-Gökçe, 2013) elbette ruh sağlığı ve fiziksel sağlık üzerinde etkiler bırakır. Olumsuz psikolojiyle öteki görülme algısı, kaygı bozukluğu, klinik depresyon hatta intihar gibi olumsuz sonuçlarla da ilişkilendirilmektedir. Dönemlerinin sosyal yapısını eleştirileri, kimlik kaygılarını işlemeleriyle Balzac 'sosyolojik romanın kurucusu', Dickens 'reformist sosyal eleştirmen', Dostoyevski 'ahlaki-felsefe ustalığı', Kafka 'bürokratik modernite anlatıcısı' vasıflarıyla sadece birer hikaye anlatmazlar. Tespitlerinde mekânsal duraklar olan Paris 'bir güç arenası', Londra 'karanlık masalsı', Petersburg 'ruhsal çöküşün mekânı', Prag 'etnik karmaşa' ve gerginlikleriyle karanlık dünyanın karelerini andırır. Balzac, Dickens, Dostoyevski ve Kafka gibi güçlü kalemler farklı edebî geleneklere sahip olsalar da benliğini kaybetmekte olan insanın, adaletsizlik ve baskı karşısında verdiği mücadelede birleşir. Balzac ve Dickens toplumsal gerçekliğe realist, Dostoyevski felsefe, Kafka ise bürokrasi saçmalığı ile odaklanır. Dört yazar da bireyin toplum içindeki kırılganlığını 'gözlemci gerçeklik' ile yaklaşırken, yalnızlaşmaya uğramanın bir savunma mekanizması oluşturduğunu önceler. Birey tehdide karşı içsel direncini böylece artırabilmekte, psikolojisini güçlendirerek olumsuz tepki geliştirebilmektedir.

Goriot Baba: Pek çok yazar ya da sanatçı tanık olduğu olayları anlatabilme kaygısıyla kurgulara girişir. Onlardan biri Balzac, Napolyon'un Mısır'dan 'yarı muzaffer' döndüğü sürece tanıklık eder. Zweig, onun bu tanıklığını, 'Ahlakın, paranın, ülkenin, kanunların, hiyerarşinin battığı, daha önce yaşanmamış korkunç değişimlerin yaşandığı zamanda bütün değerlerin göreceliğinin şuuruna varmış olmalıydı' (Zweig, 2017: 12-13,15) şeklinde ifade eder. İhtiraslar ve trajik vakaları anlatma ihtiyacı önce İnsanlık Komedyası'nı doğurmuş; Balzac, Napolyon'a atıfla, 'Onun kılıçla sona erdiremediğini ben kalemimle tamamlayacağım' demekten kendini alamamıştı. Buna karşı, Zweig'ın 'sosyal hayatın patoloğu' diyerek tanımladığı Balzac, çizdiği tabloyla toplumsal savaşın gerçek savaştan daha acımasız olduğunu anlatmıştı. İnsan ilişkilerinin çarpıklığı, aşk-fedakârlık-hırs ve sınıf farklılıkları üzerine kurulu *Goriot Baba* (1824) düşük gelirli insanların yaşadığı bir semtte Vauquer Pansiyonu'unda küçük bir ailenin anlayış değişimiyle yalnızlaştığını örnekler. Varlıklı, yaşlı baba (Goriot) olanca servetini kızları (Anastasie ve Delphine) için harcadığı halde fedakârlı-

ğının karşılığını yoksulluk ve yalnızlık içinde ölmesiyle ödeyecektir. Zengin, aristokrat çevresine girmeyi hayal eden fakir ama hırslı hukuk öğrencisi Rastignac, Delphine ile tanışmış, aynı pansiyonda kalan ve aranan suçlu Vautrin'in kışkırtmasıyla ahlaki değerleri bir kenara bırakmıştır. Goriot, kızlarını sosyeteye kazandırmayı düşünürken, Rastignac aradığı fırsatı bulmuştur. Elit tabakaya girebilmek için baba asil bir soydan gelmeyi, soylu bir yakını ve varlıklı olmayı sağlar. Genel kabul gören bu anlayış esasen bir zorunluluk olmasa da benzetme yapmaya değer bulunur. Babanın gayesi, Türk toplumunu kasıtla, 'Bir bakıma bizdeki gibi arkanızda dayınız varsa saraya girmeniz, asillerle oturup kalkmanız hiç de zor değildir' (Şahin, 2010: 129) benzetmesine uysa da yaşlı adamın bunu görmeye ömrü yetmez. Ayrıca cenaze törenine sadece Rastignac ve hizmetçi kadının katılması, Goriot'un yalnız ölümüne tanıklık, ebeveyn fedakârlığına zıtlık oluştursa da ilişkilerin yüzeyselliği ortadadır. Rastignac'ta gözlemlediği gibi bireysel arzular toplum üzerinde yıkıcı etki oluşturabilmektedir. Elmas Şahin de benzer bir tespitinde şunları söyler:

> Zavallı adam pansiyon köşelerinde sefalet içinde kıvranırken, kızlarının husumet derecesine varan davranışları, para aşkları, gösteriş merakları, acımasız davranışları tüm çıplaklığıyla dikkatlere sunulur. Kendi içlerinde çözülmeye yüz tutmuş, birbirlerine düşman, birbirlerinin kuyusunu kazan, en yakınlarının karısına göz diken ahlâksız tutumlarıyla soyluların kendi iç çatışmaları, çökmekte olan saltanatlarının perde arkası eserin kahramanı Eugène'nin gözleriyle dökülür önümüze (Şahin, 2010: 125).

Buradan romanın yalnızca bir babanın trajedisini değil, aynı zamanda 19. yüzyıl Fransa'sının yozlaşmış toplumsal yapısını, aile ilişkilerini, acımasızlığı, dolayısıyla yalnızlaşmanın temel nedenini yansıttığı söylenebilir. Davranış psikolojisi odaklı bu panorama bugün derinleştiğine göre yazar 'erotomani' etrafında şekillendirdiği temayı sonraki kuşaklara da aktarma sorumluluğu almaktadır. Karakterlere yüklenen maskeli yaşam biçimi, betimlemeler, kurnaz abartı ustalığı, ironi becerisiyle bugün de uyarılarla okunabilmektedir. Edebi bir tespitle, yazar bu anlatım tutumuyla, geleneksel dini ve ahlaki değerlere rağmen giderek hızlanan düşüşünün ortasında para ve açgözlülüğün olay örgüsünü yönlendirmektedir (Chatzoudis, 11.06.2024). Taşra ve şehir ayrımında Paris, her köşesiyle göz kamaştırsa da insanın yetinememe çabasıyla adeta 'bir cehennem' gibidir. Katmanlar arasında kaçak Vautrin, bankacı Nucingen, doktor Bianchon arasındaki çelişkiler gerçekliği doğrulamaktadır. Çünkü hemen hepsinde oluşan algıya göre, 'Servet bir erdemdir, başarırsanız, her şey size açılır' (Balzac, 2021: 10). Aile bağlarının, sevginin yozlaşmış aristokrasi ve burjuva dünyasında istismar edilmesi, dünyanın maddi güce, saf duygunun bencilliğe doğru evrilmeye yüz tuttuğunu göstermektedir. Ki bu evrilmeyle yaşam sevinci yerini endişe ve korkuya bırakmakta, yalnızlaşma kaçınılmaz olmaktadır.

Büyük Umutlar: Dickens, okuma salonlarını uzun yıllar sonrasında doldurabilmiş, iki zıt unsuru bir arada işleyebilmiş olmasıyla etki uyandırmıştır. Mizah, estetik ve fikir bağlamında dürüst hayat düzenini amaç edinmesi, mizacıyla birlikte yorumlanmıştır. Şöyle ki:

> Kendisi de bir zamanlar onlar gibi kötü öğretmenler, haksızlığa uğrayan, ihmal edilen okullar, lakayt analar-babalar, ihlalkar sevgisiz ve menfaatperest insanlar yüzünden haksızlığa uğradığı için romanlarıyla bütün fakirlere ve mağdur olan çocuklara yardım etmek istiyordu... İçindeki çocukluk intikam çığlığı atıyordu (Zweig, 2017: 53).

Orta sınıf atmosferi ve burjuva romantizmine eğilerek, dar kafalılığı hoşgörüyle kavranabilir duruma getirmesi, sokaklardan gelen birisine zor gelmemiş olmalıdır. Parlamentoda stenograf olarak çalıştığı yıllardaki gibi 'bir çizgi, bir kelime' söylemini güçlendirmeye yetmiş; karakterlerini olağanüstü ya da vasat kimliklerde seçmiştir. Kaderlerinin 'iyi/kötü' belirlenmiş olması, düzenin gizliliğini sıralaması, okurda ürperti uyandırmaksızın korkunun çevresinde dolanması, orta katmanın mütevazı dünyasını, burjuva toplumda merhamet duygusunu onu özelleştirir. Hayal dünyasının bile değişiklikler gösterdiği dünyasıyla *Büyük Umutlar*, oluşum romanı (Bildungsroman) özelliğiyle beklentilerin pişmanlığa dönüşmesini, sadakat kavramını irdeleme bırakır. Toplumsal katman farkının karakter üzerinde oluşturduğu etki, ona, 'doğruluğun yolu ne kadar karanlık, ne kadar zor olsa da diğer yolların tümünden daha güvenli' (Dickens, 2020(a): 310) olduğunu hatırlatır.

Pip, hatalarıyla olgunlaşırken ihtiras dolu beklentileri boşa çıkmış, geleceğe yönelik umudu sönmüştür. Sınıf ayrımı ve maddi yükselmenin erdem görülmesi, olanca anlamsızlığına rağmen ölçü sayılmış; Estella'nın kendisini seveceğini zanneden Pip, hayalinin peşine düşmüştür. Oysa hayalini kurduğu dünya sahteliklerle doludur. Kendisine, en yakınlarına, değerlerine sırtını dönen Pip, öncesi ve sonrasını iki cümleyle anlatır. 'Hayallerim büyüdükçe, kalbim küçüldü… Gerçek değer, toplumun verdiği ünvanda değil, insanın vicdanındadır' (Dickens, 2020(b): 67,231). Güçlü bir kimlik edineceğine yönelik inancı, haklılığı anlamına gelmeyecek, Pip kaderiyle baş başa kalacaktır.

Suç ve Ceza: Dostoyevski, okuru iç dünyadan yola çıkmaya, merhameti ve acı çekmeyi algılamaya zorlar. Soğuk coğrafyanın havasını mistik dokunuşlarla tanıtırken aniden samimiyeti dar bir dünyaya yönelir. Bir benzetmeye göre, 'karakterlerinin her birinden dünyevi olanın şeytani derinliklerine bir galeri' (Zweig, 2017: 78) açar. Zweig, ihtirastan arınmayı karanlık yollar yürümeye, ölçü ve ölçüsüzlüğüyse o yolların kutsallığına benzetir. 'Yakup gibi melekle biteviye mücadele etmek, Allah'a karşı mütemadiyen başkaldırmak ya da Eyüp gibi ebediyen boyun eğmek' (Zweig, 2017: 82) zorunluluğu, aristokrat bir babanın oğluna uygun düşmese de o merhamet duyulmasını istememe duygusunu daha çocukken öğrenmiştir. Kahramanları çabuk bü-

yümeli, korkularını kısa zamanda yenmelidir. Bundan dolayı erişkin Raskolnikov suç-vicdan-ahlak arasında doğru olduğuna inandığı suçu işlemiş; yakasına yapışan suçluluk duygusuyla ne kendinden kaçabilmiş ne de vebal ödemeden kurtulabilmiştir. Suçun psikolojik etkisiyle kendini toplum ve yasalar üstünde görme yanılgısı, davranış etiğini sorgulamasını, sorguladıkça psikolojik yalnızlaşma yaşadığını fark etmemiştir. Bazı insanların 'üstün olduğu' suç işleyebileceği inancı, iki cinayetle sonuçlanmıştır. Onu yıkanın sadece cinayet işlemesi değil, aynı zamanda kibirli kişiliğidir. Yaptığı hesap çökmüş, geride suçlu bir yalnız kalmıştır. Sonya'nın suçu üstlenmesinin onu aklayabileceği fikri, iki yönlü ama acı bir gerçeğe uzanır.

Ruhen kendini iyi bilemediği kadar insanın bunu başarması da zordur. Hayatın sonunda Tanrı'ya ulaşma inancı, davranışlarıyla yakından ilgilidir. Yazarın söyleminin, 'doktorlardan, hukukçulardan, kriminalistlerden ve psikopatlardan daha etkin' olduğu iddiası, 'ben ve dünya' arasındaki teslimiyete ve gurura, israf ve tutumluluğa, bireyselleşme ve topluma dönüktür. Öyle ki Dostoyevski'de karşılıklı duygu, 'bir mutluluk durumu, bir denge değil, bilakis yüceltilmiş kavga, ebedi yaranın daha yoğun acıması' (Zweig, 2017: 165) olabilir. Bundan dolayıdır ki karakterleri sevdikleri ölçüde sevilmek istemez, sevmek ve kurban olmak ister. Bugün insanın değişimi fazlaca tartışılsa da insanın kendine verdiği en ağır cezalardan birinin vicdan olduğu bilinmektedir. İnsan için neyin doğru olup olmadığı, suçla yüzleşme ve vicdan yapma ile karşılaştırılabilir ama cinayetin meşru bir adım olduğu düşünülemez. Cinayetten sonra zihni parçalanan Raskolnikov sayıklamaya, hastalıklar yaşamaya başlar ve kendini toplumdan soyutlar. Polisin şüphelenmesi, iç sorgulamalar ve Sonya'nın merhameti itirafı getirir. 'Yalnızca ölümden korktuğu için yaşayabilir mi bir insan?' (Dostoyevski, 2019: 653) benzeri sorular, işlediği ağır suç sonucu aldığı Sibirya sürgünü, Sonya'ya ve vicdanına, 'Ben senin önünde değil, insanlığın çektiği acıların önünde eğildim' (Dostoyevski, 2016: 687) cümlesini söyletir. Boğucu ve yoksulluk içinde bir toplumda tefeci öldürmesi, tanığı ortadan kaldırması, Raskolnikov'a en az acı çekmesi kadar meşru gelse de ondan beklenen pişmanlık duygusu, hırsın sadece manevi bir hastalık olduğunu görmek olacaktır. Yalnızlık onun da yakasına yapışmış, saygınlığı sözde sevgide kaybolmuştur.

Yargı: Bir pansiyonda tutuklanan Josef K., önce iftiraya uğradığını düşünür ama dışarı çıkmak istediğinde 'çıkamazsınız, çünkü tutuklusunuz' cümlesiyle afallar. Kovuşturma çoktan başlamış, zamanı gelince bilgilendirileceğini öğrenmiştir. Kimliğini verip bir yetkiliyle konuşabileceğini, sorunun çözüleceğini düşünse de ne işittiği söz ne de gördüğü davranış dostçadır. Savcıyla hiç olmazsa telefonda görüşmek isteğinin, 'Ama kendisiyle özel bir sorun üzerine konuşmayacaksınız' (Kafka, 1995: 16) koşuluna bağlanması, pansiyon işletmecisi Bayan Bürstner'i görmek istediğinin 'eve geç döner' ce-

vabıyla geçiştirilmesi, ilk yargılamanın Pazar günü yapılacak olması, yargı salonunun henüz belirlenememesi, dört beş katı dolaşmak zorunda kalması, K.'nın sabrını taşırmıştır. Saçma bulduğu bu duruma rağmen, 'Bir saat beş dakika önce gelecektiniz!.. Ben yine de bu defalık yapacağım sorgulamanızı' (Kafka, 1995: 42,43) özverisi bile onu sakinleştirmemiştir. İnsanın nasıl afalladığı insan olmanın belirsizliğiyle, 'sevimsiz yalnızlığa sürükleniş zehrine yenik düşme tehlikesiyle' (Brod, 1994: 24,37) sezdirilmektedir. Samsa, hafakanlar geçirip saatlerce yatağından nasıl çıkamıyor, Josef K. yok sayılmayı aşıp Şato'ya nasıl giremiyor, savcısı-hakimi-sanığı kendisi olan *Yargı*'da nedensiz sorgulamalardan nasıl kurtulamıyorsa, 'açgözlülükten uzak, alçakgönüllü bir amaç belirlemiş' (Brod, 1994: 42) olması o denli güçlü bir umudu açığa vurur. Üzerine düşen gölgeden kurtulamadığıyla huzursuz olsa da *Yargı*'da kapitalist bir toplumda yalnızlaşan bireyin trajik durumunu anlatarak umudunu koruyacaktır. 'Modern hukuk siteminin kara mizahı' onu kurban durumuna düşürse, aleyhinde neden dava açılıp tutuklandığını öğrenemese de suça karşı kendisini aklayacak deliller beklemesi onun da hakkıdır. Bu bağlamda *Yargı*, bir sanığın gözünden yasaya, adalete, bürokrasiye ilişkin tespitlerin yer yer mizahi bir anlatımla dile getirildiği ve döneminin yargı sisteminin eleştirildiği bir eserdir (Şahin, 2024: 535). Salonun uğultusu, mübaşirin şaşkınlığı, sekterin alaylı bakışları, amcasının 'Bir suçun yok, gücün kuvvetin yerinde henüz, daha ne diye böyle davranıyorsun bilmem' (Kafka, 1995: 88) cümlesiyle durgunlaşsa da K., davayı basite aldığı için vekaletten çıkarılan avukatın yerini bir cezaevi rahibinin almasına şaşırmaz.

> Aradığım sensin. Seni buraya çağırtmamın nedeni, seninle konuşmaktı. Ne tutuyorsun elinde? Bir dua kitabı mı? At albümü elinden! Senin davanın gidişi fena, biliyor musun?.. Ama korkarım, kötüye varacak. Seni suçlu görüyorlar… Yargı birden çıkmaz ortaya, dava giderek yargıya dönüşür (Kafka, 1995: 205,206).

Farklı kurumlarda farklı bireylerle konuşmalarda onların hep çaresiz, savunmasız, çekingen olmaları, mevcut durumu sadece gözlemeleri, hukuksuzluğa nezaketle yaklaşmanın bir sonucudur. Hemen her sorunun 'mahkeme gerek görürse' koşulu, memurların dosyaya sürekli dilekçe eklemesi, kendi savunma hakkına rağmen hep bir avukatın devreye girmesi, mahkeme ressamının bir suçlu portresi çizme gayreti, kelimeleri özenle seçmeyi gerektirmiştir. Ceza hukukçusu Kafka'nın meslek hayatında karşılaştığı hukuksuzlukları, üniversite yıllarındaki staj deneyimleri eserlerini gerek tema, gerek üslup bakımından kesinlikle etkilemiş (Wagenbach, 1997: 66) beklenmeyen acımasızlıklar onunla açıklığa kavuşmuştur. İnsanı fazlaca traji-komik duruma sürüklenme, 'keskin karakter çizgileriyle donatılmış bir kahramanın bile karşılayamayacağı isteklere vasat kişiliğiyle cevap vermek zorunda oluş' (Kafka, 1995: 277) ile anlatılabilmektedir. Öte yandan Soruşturmanın haklılığına inandırma çabası, suçun kefaretini ödemeye hazırlık, 'Tutuklanmaya tutuk-

landınız, ona şüphe yok. Ama eskisi gibi işinizde çalışabilir, ayrıca her zamanki günlük yaşamınızı sürdürebilirsiniz' (Kafka, 1995: 280) kararı, insani bir hakkın her zaman olduğu umudunu anlamlandırır. K., mahkemeyi memnun etmeyi denemediği gibi şehri de terk etmemiş, suçun varlığını anlamayı ve savunmayı seçmiştir. Roman sonunda simgeselliği kurbanlığa dönüşen K., davayı kaybetme pahasına duyarsızlaşma yerine çile çekerek haklılığını hissettirme niyetindedir. Ne olduğu açıklanmayan bir suçlamada K., metafizik bir otorite atfedilen mahkeme önünde artık çaresizdir. Yasanın göksel bir yasa ve yasaların yasasının tanrıya doğru sarkacak bir süreç (Sarı, 2009: 61) olması, Fellice Bauer ile olan ilişkide de bir yargılama metaforuyla (Tunçay, 2006: 36) bağ kurularak anlaşılabilir. Despotizme karşı hem eleştirel, hem ironik, hem de kaygı verici bir tepki oluşturan (Löwy, 2008: 36) roman, hileli adalet dağıtmalarıyla yalnızlıklar dünyasına bir karşı çıkışla okunur.

Tartışma – Değerlendirme – Sonuç

Çağın, sistemlerin ve koşulların değişimi toplumları etkilerken, beklentiler çeşitlenir, ilişkiler yozlaşmaya yüz tutar. Ayrıca gösterişli dünyalara eğilim artar, değerlerle birlikte duygular zayıflar, insani bağlar örselenir. Sosyal, psikolojik izolasyon karşılaştırması çerçevesinde incelediğimiz dört eser, farklı süreç ve coğrafyalarda yazılmış olmalarına rağmen bireyi dışarda bırakma motifiyle birleşir. Sosyal değişimlerin birey üzerindeki etkisi, bir yandan iç çatışmalara, çözümlemelere, kendine yabancılaşmaya ve kimlik bunalımına neden olur, diğer yandan yetinmezliğin ürettiği huzursuzluğa işaret edilir. Doğu-Batı çatışması, yabancılaşma ya da kenetlenme karşısında tavır değişimine yansımış haldedir. Dönemlerin insanı yalnızlaştırma gerçeği, bugün sanal medya ortamlarına yansımış olsa da bireyden topluma bağımlılığa dönüşen bir eğilim halindedir. Güç ve suç sanal, yapay ortamlarla uluslararası erişime, istismara açık hale geldiği için yalnızlaşma motif olmaktan çıkmıştır. Soruna karakter okuması bağlamında yaklaşıldığında zengin eşinin ölümüyle babalık duygusuna tutunan *Goriot*, konforlu hayat sunduğu kızlarının hırsına yenik düşmüş, burjuva özeni, sefaleti getirmiştir. Sosyal çevrelerine ve konumlarına zarar vereceği, küçük düşmeme aklı, babayı yalnızlığa ve çok geçmeden ölüme sürükleyecektir. Balzac, 'iyice sıktıkları limon kabuğunu sokağa atma' (Balzac, 2020: 74) benzetmesiyle suçu, iste(N)meme tavrını, soyutlanma hissiyatını ima etmiştir. Başkalarıyla iletişim kurup kendiyle yüzleşebilse de kaygıları kaderini değiştirmemiş; statü yarışını şehre gelince gören Rastignac ihtişamlı sosyete hayatına özenerek 'ikiyüzlü dünyaya adım atınca, boylu boyunca içine çeken bir çamur okyanusu' (Balzac, 2020: 241(a)) şeklinde tanımlayacaktır. Kapitalist düzenin yozlaştırdıkları arasında, 'fedakarlığın değer görmediği yerde bir erdem değil, bir yıkım' (Balzac, 2021: 156) olduğunu çok geç öğrenmiştir. *Büyük Umutlar* romanında yetim bir çocuk olarak taşradan Londra'ya gelen Pip de modern yaşananları görerek ezilmiş,

sınıf atlama hırsına kapılmıştır. Büyük beklentilerle yeni bir dünyaya adım atmış ama neredeyse hiçbir şeye sahip olamamıştır. Ahlaki gelişim gösteremediği için kibir ve sevgi, para ve statü arasında kimliksizleşmiş, Estella'ya iyi bir eş olamamıştır. Toplum dışı kalması, ona insani değerin sadakat ve vicdan olduğunu öğretmiştir.

Suç ve Ceza'nın ıstırap ve merhamet tutkusu, okuru sürekli kendi dünyasına, sorgulamalara sürükler. İhtirasla biçimlenen eserde Raskolnikov, içgüdüsüyle okurda bir huzursuzluk ve öfke başlatır. Dostoyevski'nin bu psikoloji ve ruhi şifrelemeleri ancak ikinci, üçüncü okumalarla anlaşılır. Sanatı sözle değil, psikolojik durumu hissettirme çizgisinde gördüğü için sorunu basitleştirmeyi seçmeyen yazar, ruhi ustalığına ve sanatına duyulan hayranlıkla 'ölçülerin ötesinde' tanımlanır. Daha açık bir ifadeyle; Onun eserinde ne kadar derine dalınırsa, onun büyüklüğü de o kadar ihtimal dışı ve olağanüstü görülür (Zweig, 2017: 155,156). Toplumsal düzenle insan ruhunun birebir çatışması onunla daha iyi anlaşılabilmektedir. Modern insan tipine ve bürokrasi zincirlerine karşı bir eleştiri oluşturan *Yargı* da insanı hep bir suçluluk duygusu, anlaşılmazlık noktasında işler. Baba-oğul arasındaki ilişki akıcı bir dile yüklenmiş; babanın oğlunun yaşamı üzerinde hayati derecede önemli etkisi defalarca vurgulanmıştır. Trajikomik olaylarla süslü, fantastik yapılı romanda baba oğlunu ölüme mahkûm ederken, oğul buna hiç itiraz etmez. Kendini yargılamadan, yargılardan bir türlü kurtulamasa da her şeye rağmen mutlak sevgi taşıdığı, babanın hayal dünyasına yerleştirdiği, insanın bazı şeyleri seçme şansının olmadığı ile açıklanabilir. K.'nın, 'Sevgili anne ve baba, sizi her şeye rağmen her zaman sevdim; Ben onun buradaki temsilcisiyim' (Kafka, 1983: 53,51) ifadesi, gölge gibi yetiştirilmiş olmaya, kaderi belirleyene yönelik bir eleştiridir. Otoriter babayla bitmeyen bir çatışmaya girme ise baba rolüyle iki yönlü bir yalnızlaşmayı anlamlandırır.

İzole etme ya da dışarda tutma, izole edilme ya da dışarda bırakılma, yazarların ana karakterine yüklediği duygu ve düşüncelerle okunabilir. Ne de olsa hemen her durumda bir şekilde insani bağlar kopabilir, birey kendisini değersiz hissedebilir. Ancak roman karakterinin gerçeğin taşıyıcıları olduğu düşünülürse, güvensiz yaklaşmalar, sosyalleşme isteği ve dış dünya ile bağ kurma gereksizliği onlarla daha iyi anlaşılabilir. İnsanı böylesine çaresiz düşürmenin beden ve ruh sağlığını etkilediği[3], dolayısıyla onu sosyal bir varlık değeri hissedememe noktasına getirebildiği düşünülür. Yalnız bırakma/bırakılma durumu, çok yönlü bir psikolojik etki oluşturduğu için geleneklerin

3 Böylesine olumsuz duygu ve davranışların destekleyici sosyal ilişkiler, uygun terapi ve sağlıklı iletişimle azaltılabileceği bilinmektedir… (Bkz.) ; Öte yandan insan hemen her durumda bir nedene bağlı olarak baskı, kaygı bozukluğu, belirsizlik ya da yalnızlık yaşayabilmektedir. Dolayısıyla fiziksel uzaklaşma ile sosyalleşme fırsatlarının azalması, 'korku-kaygı, depresyon, öfke, somatik şikayetler üreten' sorunlarla dışlanmışlık hissine kapılma (psikolojik izolasyon) istemsizce de olsa insanın kendini geri çekmesine neden olmaktadır… (Bkz. https://pdr.org.tr).

baskısı da önemli hale gelmektedir. Modernizmle birlikte yetinmeme ve daha iyiye ulaşma özeni, sorunu güncel tutmakta; aralarında en az yüz yılık bir zaman dilimi farkı olan dört yazarın aynı konulara değinmiş olması tesadüfi görülmemektedir. Küresel gelişmelere rağmen insanın çok farklı nedenlerle hayatın dışına sürüklenmesi, edebiyata fazlaca yer açmış, insan odaklı kafa yormak gerekmiştir. Toplumları derinden etkileyen suç ve yalnızlaşma sorunu, insanın hangi katmandan geldiğiyle ilgili olduğu kadar kültürel donanımıyla da ilgili olabilir. Ki yalnız düşmek ya da düşürülmek her durumda yabancılaşma psikolojisini başlatmakta; insanı küçülten, tüketmeye yönelten anlayışlar, aforizmik tepki vermeye zorlamaktadır. Öngörülerin zayıflayıp kuşkuların, sezgilerin arttığı süreçlerde olumsuzlukların artması bireyselliği öne çıkarmış; maddenin insanı yönetir olmasıyla insani vasıflar kaybolmuştur. Kalabalıklarda yalnızlaşmayı getiren bu durum, davranışta ısrar ve karşılanmadığı düşünülen isteklerle karakter bozulmasına yol açmaktadır. Ahmet Sarı'nın 'edebiyat ve suç' ilişkisi kurduğu bir incelemesinde, kahramanların muhtemel suçlarının ve suçluluk hâllerinin kökensel, bireysel, toplumsal ve teolojik nedenleri üzerinde durmasını (Uslu, 2018: 1) değerlendiren Mehmet Fatih Uslu da bozulmanın doğruluğuna katılmaktadır. İnsanın yaşama arzusunu etkileyen yalnız düşme, toplumsal kopukluğu, duygusal uzaklaşma ve boşluğu, sosyal uğraşılara yönelik ilgisizliği, antipati oluşturmayı, duygu durumları ve ruh sağlığını düzenlemede yararlı olacaktır. Eğitimle birlikte yalnızlık hissi azalabilecek, iletişim bağlarının güçlenmesi sağlanabilecek, sağlıklı bireye ve topluma ulaşılabilecektir.

Sonuç itibariyle farklı dönemlerde, farklı ülkelerde ve farklı kaygılarla kaleme alınmış edebiyat eserleri, bireyin toplum içinde sıkışmasını, karşılaştığı güçlükleri, modernleşmenin insan üzerindeki yabancılaşma etkisini anlatmada yeterli olabilirler. O halde, coğrafyaları uzak, kültürleri ve kimlikleri farklı, hatta anlayışları değişik Balzac, Dickens, Dostoyevski ve Kafka gibi öncü yazarların aynı söylemde buluşması tesadüfe bağlanmamalıdır. İnsani olanın ahlaki de olması, onlar için hep bir sorumluluk olmuş; kaygı ortaklığıyla insani değerlere ışık tutmuşlardır. Yazarın, karakterini vicdan sınırlarında dolaştırma nedeni budur. Modernizmle iyice yerleşen çelişki ve alışkanlıklar birey-toplum-kurum bazında endişeleri derinleştirdiği için etkileşim kanallarının açık tutulması elzemdir. Çok yönlü sorun, çok yönlü çözüm çizgisinde edebiyat hem bir aydınlatıcı vasıta olmuş, ortak kaygılar etik çerçevede anlatımlarla anlaşılabilmiştir. Sorular üretip nedenlere, nasıllara cevap arandıkça eğilimlerin insanı yönettiği, davranış değişimlerinin psikolojik sonuçları anlaşılabilecektir.

KAYNAKÇA

Aytaç, Gürsel. (1983). Çağdaş Alman Edebiyatı, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. Psychological Bulletin, 117(3), (491-529).

Balzac, Honoré de. (2021). Goriot Baba, (Çev. Tahsin Yücel), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Balzac, de Honoré. (2020). Goriot Baba, (Çev. Ayşe Meral), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Brod, Max. (1994). Kafka'da İnanç ve Mutsuzluk, (Çev. Kâmuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınevi, Birinci Basım.

Canetti, Elias. Öbür Dava I-Kafka'nın Felice'ye Mektupları Üzerine, (Çev: Kamuran Şipal), 1.Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 1994.

Chatzoudis, Georgios. (11.06.2024). Interview mit Jürgen Glocker über die Lektüre der Werke von Honoré de Balzac.

Çiçek, Nuri. (2015). Franz Kafka'nın Eserlerinde Yabancılaşma Problemi, Beytulhikme 5 (1), s. 141-162.

Dickens, Charles. (2023) Büyük Umutlar, (Çev. Can Yay. Çeviri Kurulu), İstanbul: Can Yayınları

Dickens, Charles. (2021). Büyük Umutlar, (Çev. Didar Zeynep Batumlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dickens, Charles. (2020(b)): Büyük Umutlar, İstanbul: Can Yayınları.

Dickens, Charles. (2020(a)): Büyük Umutlar, (Çev. D.Z. Batumlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dickens, Charles. (2018): Büyük Umutlar, (Çev. Didar Zeynep Batumlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2022). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Özgül), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2020). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Özgül), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2019). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Özgül), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2016). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Dostoyevski, F. M. (2012(a)). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Baskı

Dostoyevski, F. M. (2012(b)). Suç ve Ceza, (Çev. Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Baskı

Düzgün, Şebnem. (2018). Charles Dickens'ın Zor Yıllar"ı: On Dokuzuncu Yüzyıl Faydacılık Yaklaşımının Çocukların Yaşantısı Üzerindeki Olumsuz Etkilerinin Eleştirisi, Molesto-Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Cilt:1, Sayı: 2. (20-30)

Henel, Heinrich. (1980). Kafka Meistert den Roman, Franz Kafka-Themen und Probleme, (Hrsg. Klaude David), Kleine Vanden hoeck-Reihe, Göttingen.

Jürgen BORN, Kafkas Roman der Prozess-Das Janusgesicht einer Dichtung, Was Bleibt von F. Kafka, Positionsbestimmung Kafka - Symposion 1983, Wien: Franz Kafka Gesellschaft, II.Auflage, 1985, (63-76).

Kafka, Franz. (1995). Dava, (Çev. Kamuran Şipal), İstanbul: Cem Yayınevi, 7. Basım

Kafka, F. (1983), Erzählungen, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main.

Kasper, H. Erich. 1984. Günümüz Gerçekliği ve Kafka, (Çev. Ahmet Cemal), Yazko Çeviri Kafka Özel Sayısı, İstanbul: Cem Yayınevi. 186, 187.

Leary, M.R., Kowalski, R.M., Smith, L., & Philips, S. (2003). Teasing, rejection, and violence: case studies of the school shootings. Aggressive Behavior, 29. 202- 214.

Löwy, Michael. (2008). Boyun Eğmeyen Hayalperest Franz Kafka, çev. Iflık Ergüden, İstanbul: Versus Kitap.

Oaten, M., Williams, K.D., Jones, A., & Zadro, L. (2008). The effects of ostracism on self-regulation in the socially anxious. Journal of Social and Clinical Psychology, 27. 471-504.

Sokel, H. Walter, (1976). Franz Kafka-Tragik und Ironie, Fischer Taschen buch Verlag, Mai.

Solak, Çağlar&Teközel, Mert. (2019). Sosyal Dışlanma Olgusu Üzerine Genel Bir İnceleme, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (4). (293-315).

Şahin, Can. 2024: Evrensel Hukuk İlkeleri Bağlamında Franz Kafka'nın Dava'sı, Edebi Eleştiri Dergisi, Ekim, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 2. 516-535.

Şahin, Elmas. (2010). Balzac ile Esendal'ın Kiracıları Goriot Baba ve Ayaşlı ile Kiracıları Adlı Romanlara Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 42. (123-131)

Toker-Gökçe, A. (2013). University students' perception of discrimination on campus in Turkey. Journal of Higher Education Policy and Management, 35(1), 72-84.

Tunçay, Orhan. (2006). Kafka'yı Kullanma Kılavuzu, Bir Fenomen Olarak Kafka, İstanbul: Nokta Kitap.

Uslu, M. Fatih. (2028). Değerlendirmeler, Ahmet Sarı, Edebiyat ve Suç: Felaketin Kapısını Dört Defa Çalmak, İnsan ve Toplum, 1-3.

Wagenbach, Klaus. (1997). Franz Kafka Yaşamöyküsü, çev: Kamuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.

Zweig, Stefan. (2017). Üç Büyük Usta, (Çev. Selçuk Ünlü), Konya: Palet Yayınları.

MEDYA KAYNAKÇASI

Psychology Times, Sosyal İzolasyon Nedir-28 Mart 2025; (https://psychologytimes.com.tr/sosyal-izolasyon-nedir/Erişim: 28.12.2025)

https://pdr.org.tr/2020/03/27/izolasyon-psikolojisi; (Erişim: 28.12.2025)

https://www.getheltia.com/blog/sosyal-izolasyon-ve-yalnizlik) (Erişim: 28.12.2025)